MIHAIL M. ANDREESCU

INSTITUȚII MEDIEVALE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Descriere CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ANDREESCU, Mihail M.
Instituţii medievale în spaţiul românesc/ Andreescu M. Mihail – Bucureşti; Editura Fundaţiei România de Mâine, 2003

160 p., 20,5cm.

Bibliogr.
ISBN 973-582-712-3

94(498)

© Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2003
ISBN 973-582-712-3

Redactor: Constantin FLOREA
Tehnoredactor: Laurenţiu Cozma TUDOSE
Coperta: Cornelia PRODAN

Bun de tipar: 27.05.2003. Coli de tipar: 10
Format: 16/61x86

Editura şi Tipografia Fundaţiei *România de Mâine*
Splaiul Independenţei nr. 313, Bucureşti, sector 6, O.P. 83
Tel./Fax: 410.43.80; www.SpiruHaret.ro

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*
FACULTATEA DE ISTORIE

MIHAIL M. ANDREESCU

INSTITUȚII MEDIEVALE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Editura Fundației *România de Mâine*
București, 2003

În memoria soției mele
FLOAREA ANDREESCU

CUPRINS

Prefață 8
…….
Introducere …… 9
1. Ce sunt instituțiile. Definiții şi domeniu de activitate. Evoluția studiului lor 9
……...
2. Geneza instituțiilor: în plan general şi în spațiul românesc. Influențele exercitate pe parcursul formării şi evoluției lor 13
…..
3. Istoriografia problemei 17
…….
Bibliografie ……. 24

I. **Problematica privind clasificarea şi prezentarea instituțiilor medievale** 28
……..……...

1. Criterii privind clasificarea instituțiilor ……... 28
2. Câteva modele de prezentare şi tratare a instituțiilor medievale 34
Bibliografie ……. 52

II. **Organizarea locală şi teritorial- administrativă** 54
……...

A. *Organizarea locală şi teritorial-administrativă a voievodatului Transilvaniei: sate şi oraşe, țări (districte), scaune, comitate* 57
…...
1. Sate şi oraşe în Transilvania voievodală şi princiară 57

……
2. „Țări” şi districte româneşti ……. 60
3. Scaunele săseşti (sedes) 61
……
4. Comitatele sau districtele săseşti 62
…….
5. Comitatul secuilor 63
……
6. Comitatele ungureşti ale voievodatului şi principatului 63
……
B. *Organizarea teritorial-administrativă a Țării Româneşti şi Moldovei: sate şi oraşe, județe şi plaiuri, ținuturi şi ocoale* 65
……..
Bibliografie ……. 74
III. **Instituțiile supreme ale puterii: Voievodatul, Principatul şi Domnia** 77
……..
1. Voievodatul 77
……
2. Principatul Transilvaniei 86
……...
3. Voievodatul şi domnia în Țara Românească şi Moldova 89
……
Bibliografie ……. 101

IV. **Instituțiile centrale ale puterii şi administrației de stat** 110
……
1. Consiliul domniei …….. 110
2. Sfatul domnesc 111
……..
3. Dieta Transilvaniei 113
……
4. Facțiunile boiereşti şi nobiliare 114
……
5. Adunarea Țării sau Adunarea stărilor 117
……
6. Dregătoriile …… 118
Bibliografie ……. 142

V. **Organizarea bisericească în evul mediu** 147
……...
1. Catolicismul 147
……...
2. Reforma ……. 153
3. Ortodoxia 154
……...
Bibliografie ……. 161
Concluzii 165
…….
Bibliografie obligatorie …… 167
Întrebări pentru autoevaluarea studenților 168
……....

PREFAȚĂ

Prezentul curs se adresează studenților de la facultățile de istorie şi de ştiințe socio-umane în general care doresc să cunoască şi să aprofundeze sistemele de organizare internă şi civilizația din spațiul românesc în secolele XII-XVIII, adică de la întemeierea statelor româneşti până la începutul epocii moderne.

Plecând de la definirea conceptului de instituție şi a genezei acestuia, cu accent asupra instituțiilor din spațiul românesc, a influențelor care s-au manifestat pe parcursul formării şi evoluției lor, am continuat cu o incursiune în istoriografia problemei, după care am trecut la prezentarea şi clasificarea instituțiilor în funcție de anumite criterii. După trecerea în revistă a categoriilor instituționale, am insistat asupra unor categorii de instituții precum: teritorial-administrative centrale şi locale, politico-militare şi juridico-religioase, insistând asupra raporturilor dintre ele şi a influențelor apărute pe parcursul evoluției lor. În curs, la capitolele instituționale enunțate, am făcut prezentări speciale ale instituțiilor etniilor conlocuitoare din dorința de a evidenția rolul lor în evoluția generală a societății româneşti.

Precizez că nu mi-am propus o analiză aprofundată a unor instituții precum domnia, sfatul domnesc, adunările de stări şi dregătoriile, acestea putând constitui obiectul unor posibile cursuri opționale. Dorim să facem o prezentare generală a instituțiilor, cu privire specială asupra categoriilor amintite, precizând că cei care doresc să aprofundeze studiul unei anumite categorii instituționale o pot face pornind de la bibliografia existentă la finele fiecărui capitol, ca şi de la bibliografia obligatorie.

În final, doresc să mulțumesc tuturor celor care prin observațiile şi sugestiile binevoitoare m-au ajutat să elaborez acest curs, care, desigur, poate fi îmbunătățit şi completat pentru eventualele viitoare ediții.

Mai 2003 *Autorul*

INTRODUCERE

1. **Ce sunt instituțiile. Definiții şi domeniu de activitate. Evoluția studiului lor.** Ca ființe sociale, oamenii, din cele mai vechi timpuri, au simțit nevoia de a reglementa relațiile dintre ei şi de a organiza comunitatea în care trăiau în funcție de necesități – condiții de climă şi relief, posibilități de hrană şi de apărare, număr de membri, raportul numeric dintre sexe, fenomenele naturii etc. Treptat, pe măsură ce grupurile umane s-au dezvoltat şi s-au format comunități mai mari, formele de reglementare au devenit tot mai complexe şi mai specializate, luând astfel naştere un sistem social cu o organizare (structură) bine definit, *fiecare element al acestei structuri purtând numele de instituție*. Fiecare instituție are la bază un anume suport întemeiat fie pe tradiție sau obicei, fie pe un statut (normă, lege), unanim acceptat de membrii comunității.

Astfel, conceptul şi termenul de instituție apar încă din antichitate. Romanii au folosit termenul *instituto*, *-ere* pentru a desemna acțiunea de instituire şi de organizare a relațiilor sociale. Termenul *institutio, - onis* desemna aranjarea lucrurilor, a siste-mului şi instituirea regulamentului. Prin *institutum*, *-ii* se desemna aşezământul, obiceiul, principiile, sistemul, iar prin *constitutio, - onis* – de unde *constituție* astăzi – se înțelegea aşezarea cu temei, organizarea întregului sistem instituțional. De aici numele de *Constituție* dat astăzi legii fundamentale a statului în baza căreia este organizată întreaga societate.

Față de cele spuse precizăm că în timp au fost formulate mai multe definiții privind instituțiile. Unii cercetători definesc instituția ca pe o „formă de organizare a raporturilor sociale, repetate şi tipizate potrivit normelor juridice stabilite pe domenii de activitate şi oglindind caracterul istoric al orânduirii societății respective". Definiția reduce durata şi felul instituțiilor la limita

epocilor istorice, ceea ce exclude *ab initio* existența unora dintre ele pe o perioadă mai lungă ori pe tot parcursul evoluției societății, modificate, desigur, în funcție de condițiile existente în anumite epoci.

Alții au definit instituțiile în funcție de sensurile social şi juridic. În sens social, instituția reprezintă „un ansamblu de relații relativ stabile, făcând parte din suprastructură şi îndeplinind funcția de promovare, de apărare, de conservare a unor interese sociale". În sens juridic, ea reprezintă „ansamblul normelor juri-dice care reglementează o anumită categorie de relații sociale şi care se aplică în temeiul unor anumite acte juridice". Definițiile divizează conceptul de *instituție* în sfere diferite, în sensul că cele sociale sunt distincte de cele juridice, ceea ce conduce la lipsa de legături între ele şi de unitate a *instituțiilor*. Dar ele aparțin indivi-zilor şi societății deopotrivă şi nu pot fi separate prin introducerea normelor juridice, care sunt tot sociale. În caz contrar, ar trebui ca normele juridice să aibă un caracter obiectiv, ceea ce ar însemna ca şi *instituțiile juridice* să fie obiective, adică din afara conştiinței şi voinței umane, ceea ce este, teoretic şi practic, imposibil.

Alți cercetători au respins conceptul de instituții juridice, păstrând doar pe cel de instituții sociale, pe care-l definesc drept un „complex de relații organizaționale de tip formal în cadrul vieții sociale, constituite spontan sau conştient, având un caracter relativ stabil, care mediază relații, (interindividuale, intergrupale sau inter-comunitare), şi acțiuni umane şi prin intermediul cărora sunt apărate, conservate şi promovate anumite interese sociale şi personale ale oamenilor". Definiția, mult mai cuprinzătoare după părerea noastră, se apropie de sensurile termenilor latini.

Față de cele spuse anterior, încercând o definire a conceptului de *instituție* care să corespundă atât sensului inițial, cât şi celui modern, putem spune că *instituția reprezintă orice formă de organizare sau de practică socială care se manifestă la nivelul indivizilor, grupurilor sociale şi al societății şi care este recunoscută şi acceptată de indivizi prin consens, tradiție, obicei, nevoi interne şi externe, norme juridice, practici religioase şi care contribuie la reglementarea raporturilor dintre indivizi şi la evoluția generală a societății*. Fără a avea pretenția

că este unica şi cea mai bună, atare definiție ni se pare mai cuprinzătoare, răspunzând, cum spuneam, atât sensurilor termenilor latini, cât şi sensurilor moderne, eliminând separările şi limitele amintite anterior. În ce priveşte evoluția *instituțiilor,* arătam că unele dintre ele pot să apară sau să dispară – indiferent de natura şi importanța lor – într-o perioadă scurtă, în funcție de necesități, şi pot să reapară în timp fie cu aceleaşi denumiri, fie cu altele, dar având acelaşi sens şi urmărind servirea aceloraşi scopuri. Aşadar, conceptul de instituție are în vedere totalitatea formelor de organizare, temporare sau perene, statuate de membrii unei comunități ori de societate în diferite feluri, cu scopul de a asigura buna evoluție a acestora. Cu alte cuvinte, *instituțiile* vizează structura însăşi a societății pe o perioadă de timp şi evoluția acestei structuri în timp.

În plan european şi mondial, studiul instituțiilor, până la finele secolului XVIII şi începutul secolului XIX, nu a făcut obiectul unui domeniu de cercetare distinct. Ele au fost tratate fie separat, ca entități bine definite – biserica, politicul, dreptul, armata etc. –, fie în cadrul istoriei generale sub forma organizării sociale, tradiții, obiceiuri, norme juridice. Din secolul XIX, studiul *instituțiilor* a constituit un domeniu de cercetare aparte, care a generat şi continuă să genereze discuții, atât în ce priveşte originea şi definirea lor, cât şi încadrarea în domeniile social ori juridic.

Problema originii instituțiilor a fost abordată de pe două poziții. **A**. Prin impunerea unor norme de conduită de către cei puternici față de cei slabi, care s-au statuat şi perpetuat ulterior prin norme juridice unanim acceptate sau prin tradiție. **B**. Prin acceptarea benevolă a unor reguli de comportare de către toți membrii societății şi crearea unor ierarhii şi funcții interne menite să vegheze la respectarea lor, impunând sancțiuni celor care le încălcau. În funcție de interesele social-economice şi politice, din secolul XIX până astăzi, discuțiile au continuat în jurul celor două poziții luând naştere două grupări distincte.

Deoarece instituțiile presupuneau şi existența unor norme care să le dea forța de a se impune în fața oamenilor – legi care decurgeau din statutul social al acestora şi din statutul social al celor care doreau să le impună –, unii cercetători au redus conceptul de *instituție* şi domeniul de definiție aferent la drept şi

sociologie. Ei vorbesc de structuri sociologice bazate pe drept şi structurile juridice, precum E. Willems, G. le Brass etc. Alții au pornit de la studiile de antropolgie socială ale lui Lévy Strauss şi Herbert Spencer şi au extins domeniul *instituțiilor* la ansamblul structural al societății, precum F. Braudel, G. Gurvitch, Gérard Model.

Punctele de vedere diferite au determinat o criză încă din secolul XIX, care nu s-a rezolvat nici până astăzi, privind definirea conceptului de *instituție*. Este vorba de raporturile sale cu noile categorii de structură, pe de o parte, şi de mode şi modele de diacronie structurală, pe de altă parte. Dacă în plan universal discuția asupra conceptului de *instituție* continuă şi astăzi la noi, din 1976, s-a creat o *Asociație de istorie comparativă a instituțiilor şi a dreptului*. Nu trebuie să se înțeleagă de aici că până în 1976 istoricii şi juriştii români nu ar fi fost preocupați de problema instituțiilor. Dimpotrivă, mulți dintre ei – indiferent din ce parte au privit lucrurile – s-au numărat printre pionierii tratării ştiințifice şi ca domeniu distinct în cadrul istoriei a *instituțiilor*.

Cu toată criza de care vorbeam, studiul *instituțiilor* s-a dezvoltat continuu în Europa şi în lume, determinând modificări importante în modul de abordare a istoriei şi a dreptului. Ca o ilustrare a acestor schimbări arătăm că la nivelul anilor ’50-’60 în Franța a fost modificată programa facultăților de drept prin introducerea cursului de *Istoria instituțiilor* şi *Istoria instituțiilor şi a faptelor sociale* în locul vechilor cursuri de istorie a dreptului. În domeniul istoriei s-a pus un accent deosebit pe studiul instituțiilor şi al civilizației în general. Ilustrăm aceste preocupări cu apariția colecției *Istoria vieții private,* coordonată de Philippe Ariès şi Georges Duby, ca şi a *Dicționarului tematic al evului mediu occidental,* coordonat de Jacques Le Goff şi Jean-Claude Schmitt.

În România, *instituțiile* fac obiectul cercetării mai multor discipline distincte. Pe lângă istorie şi drept, de studiul lor se ocupă, cu rezultate notabile, sociologia, religia, etnografia şi folclorul etc., dar între aceste discipline nu există totdeauna puncte de vedere convergente şi colaborare permanentă, ceea ce împiedică tratarea unitară a instituțiilor.

2. **Geneza instituțiilor: în plan general şi în spațiul românesc. Influențele exercitate pe parcursul formării şi evoluției lor.** Majoritatea istoricilor care s-au ocupat de geneza instituțiilor europene medievale au fost de acord că ea trebuie căutată în Orientul Antic, unde au apărut primele reglementări instituționale social-economice, politico-militare şi juridico-religioase care au influențat ulterior popoarele europene antice grecii şi romanii, apoi întreaga lume europeană. Studii mai vechi ori mai noi au insistat pe prezentarea civilizațiilor antice şi pe sintezele realizate în timp în cadrul lumii mediteraneene. În vreme ce istoricul şi arheologul italian Sabatino Moscati a prezentat civilizațiile Orientului Antic insistând pe *sinteza persană*, Constantin Daniel a atras atenția asupra legăturilor Egiptului cu civilizațiile mediteraniene. Alți cercetători, precum Nicolas Platon, s-au oprit asupra civilizației egeene şi greceşti, în timp ce François Chamoux a prezentat pe larg civilizația elenestică şi rolul ei în evoluția Europei. Alții au insistat asupra civilizației greco-romane şi romane pe care au considerat-o fundamentul civilizației medievale europene. Între ei, Niels Hannestad s-a oprit asupra mesajului instituțional al Imperiului transmis prin iconografie. Peste aceste fundamente antice s-au suprapus formele instituționale ale migratorilor germanici şi slavi. Din amestecul lor cu cele greco-romane, peste care s-au suprapus instituțiile religioase mozaice, creştine şi musulmane în secolele IV-X s-au cristalizat noile instituții specifice lumii medievale europene, împărțite şi ele în două mari categorii: *bizantino-ortodoxe şi orientale* şi *romano-catolice occidentale*. Apariția şi răspândirea creştinismului au accentuat caracterul religios al instituțiilor medievale europene până la Reformă, în Occident Biserica impunându-şi autoritatea asupra laicului. Ortodoxia, deşi s-a pus sub protecția şefilor laici, în speță împăratul de la Constantinopol, a fost la fel de prezentă în organizarea instituțională, mai ales în domeniul juridic, unde hotărârile ei s-au contopit cu cele imperiale. Procesele şi fenomenele la care a fost supusă lumea europeană în secolele IV-XIII şi legăturile ei cu Orientul au însemnat tot atâtea prilejuri de contacte şi influențe instituționale care au dus, mai ales după 1054 la definirea modelelor instituționale occidental şi bizantin,

desigur, cu anumite particularități locale ori cu unele interferențe date de poziția geografică a unor comunități şi popoare.

În ce priveşte spațiul românesc, el nu a făcut excepție de la procesul de organizare instituțională care a afectat Europa până în secolul XIII, cu atât mai mult că s-a aflat tot timpul la granița dintre catolicism şi ortodoxie – cu tot ce a însemnat aceasta – şi la confluența dintre Europa şi Asia. La fel ca şi la celelalte popoare, în societatea românească *instituțiile* au apărut mai întâi datorită unor necesități interne de organizare, bazate pe o seamă de tradiții şi cutume locale (obiceiuri) la care s-au adăugat influențele unor migratori sau stăpânitori vremelnici.

S-a constatat de cercetările anterioare că până la constituirea statelor româneşti nu se poate vorbi de forme instituționale unitare decât în probleme absolut generale cum ar fi religia şi limba, chiar şi aici putând să apară diferențe. Au existat diferențe notabile între structurile sociale ale diferitelor comunități locale – multă vreme izolate complet ori cu slabe contacte între ele sau cu alții –, unele menținându-se până astăzi şi oferind o anumită particularitate şi originalitate ținuturilor româneşti, reflectate foarte bine în zicala: „Câte bordeie, atâtea obiceie”! Etnografia şi folclorul au evidențiat cel mai bine aceste particularități locale, care există şi în alte părți ale Europei, nu numai în societatea românească. Dacă ele s-au menținut până astăzi, credem că trebuie să fi fost mult mai mari şi mai evidente în perioada medievală.

Particularitățile locale şi influențele externe au apărut în timp, o dată cu epoca marilor migrații, pe măsură ce se derula procesul de etnogeneză. Dovezile arheologice şi lingvistice susțin existența unor influențe instituționale ale unor migratori asupra comunităților daco-romane şi româneşti din secolele IV-X, la care s-au adăugat influențele politico-religioase, juridice şi militare ale statelor vecine.

Felul în care popoarele şi statele vecine şi-au desăvârşit organizarea instituțională şi felul în care au exercitat influențe asupra comunităților româneşti, ulterior a statelor, s-a reflectat în modul în care au fost preluate unele instituții – fie cu aceleaşi caracteristici, fie cu alte sensuri – sau în terminologia folosită de către acestea. Acolo unde comunitățile româneşti s-au aflat sub

oblăduirea directă a vecinilor pentru o perioadă mai lungă, *instituțiile* străine s-au impus înlocuindu-le pe cele autohtone sau evoluând paralel cu acestea. Avem asemenea exemple în Transilvania, datorate maghiarilor şi saşilor, dar şi în restul spațiului românesc, datorate prezenței slavilor ori altor neamuri. Când comunitățile româneşti au convieţuit alături de alte etnii, *instituțiile* s-au întrepătruns cu ale acestora, primind denumiri şi sensuri noi. Este, de asemenea, cazul românilor din Transilvania care au convieţuit alături de unguri, saşi şi secui. La fel se poate spune despre românii de peste munți, care, în funcție de localizarea geografică, au convieţuit alături de pecenegi, cumani, tătari, slavii răsăriteni, lituanieni, slavii sudici, greci, albanezi, turci etc. Aceste contacte, mult anterioare întemeierii statelor româneşti, s-au regăsit ulterior în formele instituționale din Transilvania, Țara Românească şi Moldova. Se impune precizarea că influențele nu au fost nici statice, nici specifice unui singur stat românesc. Ele au evoluat şi s-au modificat în timp în funcție de evoluția generală a societății, transmițându-se apoi de la un stat la altul. Unele au dispărut, altele au suferit modificări în esența lor încât şi-au pierdut sensul real păstrând doar denumirea inițială. Aşa avem, de pildă, termenul de *căpcăun,* amintind de instituția avară a *kapkanului – katepanului* (strângător de dări), care a devenit în popor „*căpcăun*" păstrând sensul de lacom, apucător, strângător. La fel, termenul *cneaz* provenit prin filieră slavă din germanul *köenig* (rege). Treptat, el şi-a pierdut sensul de conducător local cu atribuții politico-militare şi juridico-administrative, ajungând să desemneze în secolele XV-XVIII țărănimea liberă şi mica nobilime din părțile mărginaşe ale Transilvaniei – Banat, Haţeg, Făgăraş, Maramureş – sau pe conducătorii satelor muntene şi moldovene.

Subliniem că românii s-au aflat la granița dintre catolicism şi ortodoxie, dar şi dintre creştinism şi islam, situația având consecințe importante în plan instituțional prin influențele receptate. O altă problemă este cea a tradițiilor romane şi bizantine. În special tradițiile instituționale romane s-au regăsit atât în influențele romano-catolice, cât şi în cele ortodoxe bizantino-slave, care sunt diferite între ele, deşi au o rădăcină comună. Cum s-a observat de unii cercetători, utilizarea terminologiei *romano-bizantine* ar putea exprima doar continuarea instituțiilor romane

prin cele bizantine, dar în nici un caz identitatea lor, cum s-a considerat de către unii. Corect ar fi să se utilizeze termenii separat – *romane* şi *bizantine*. Dacă vrem să utilizăm forma *instituții romano-bizantine,* atunci vorbim de nişte forme instituționale hibride care au suferit în egală măsură influențe occidentale şi bizantine.

Pentru spațiul românesc nu credem că se poate vorbi de un singur model instituțional, cel bizantin, chiar atunci când vorbim de Țara Românească şi Moldova, părere care este încă reiterată şi în actualul tratat de *Istoria românilor*, IV, unde se spune că „cele două state româneşti extracarpatice s-au integrat ariei de civilizație a părții răsăritene, adică a Imperiului bizantin, fapt exprimat de confesiunea ortodoxă şi de ierarhia constituită după modelul bizantin a Bisericii lor". Într-o lucrare pe care o considerăm fundamentală, apărută în urmă cu două decenii, Valentin Georgescu afirma: „Să subliniem totuşi faptul că după sec. IV n-a mai existat la nordul Dunării o ordine bizantină (sic!) de natură să formeze punctul de plecare al unei dezvoltări instituționale durabile … Cât despre organizarea statelor feudale româneşti, ea a avut loc în cursul unei adevărate eclipse a imperiului, care preludează căderii Constantinopolului". Aşadar, istoricul amintit subliniază că influențele bizantine s-au exercitat asupra spațiului românesc după formarea statelor româneşti, ceea ce presupune că până atunci românii au suferit alte influențe instituționale. Acelaşi autor adaugă: „Nici o Istorie a românilor n-a ridicat la rang de **perioadă bizantină** vreuna din etapele străbătute de poporul român înainte de 1453", adică abia de la mijlocul secolului XV, când începe să se facă simțită şi dominația otomană la nord de Dunăre, existând deci un context politic mai larg pentru receptarea influențelor bizantine. Nu vrem să spunem că până atunci influențele bizantine nu au existat şi nu s-au exercitat, cum pare să sugereze autorul menționat, ci că ele nu au fost unice şi nici suficient de puternice ca să se impună românilor.

Aşa cum vom arăta şi în continuare, de la sfârşitul secolului XIX şi până astăzi problema modelelor şi influențelor instituționale a fost abordată diferit, părerile fiind variate. De la influențele şi modelele bizantine, considerate de mulți cercetători ca fiind unice sau preponderente, până la susținerea unor

instituții autohtone sau a influențelor apusene ori de altă natură, unii cercetători schimbându-şi de mai multe ori punctul de vedere. În ce ne priveşte, vom încerca, în prezentarea instituțiilor, să evidențiem, unde este cazul, originile şi influențele instituționale pentru fiecare în parte, astfel ca să se poată observa mai bine asemănările şi diferențele dintre instituțiile româneşti şi modelele lor.

3. **Istoriografia problemei.** După cum spuneam mai sus, problema instituțiilor a stat permanent în atenția istoricilor şi a specialiştilor din alte domenii, care s-au ocupat fie de anume instituții, fie le-au prezentat în ansamblul lor, insistând, de regulă, pe instituțiile centrale politico-militare, administrative şi juridice. Referitor la instituții, în istoriografia şi cercetarea românească în general s-au conturat, de la finele secolului XIX până astăzi, mai multe curente; dintre acestea, trei ni se par a fi mai importante:

1. Analiza unor instituții fundamentale şi prezentarea evoluției lor separat de altele ori în legătură cu ele: Biserica, armata, dreptul, legislația, organizarea socială, organizarea economică privind separat meşteşugurile şi comerțul, tradiții şi obiceiuri etc.

2. Analiza globală a organizării interne, referitoare numai la români, omițându-se ori prezentându-se sumar şi fără legătură cu românii, decât în anumite situații, organizarea instituțională a etniilor conlocuitoare şi raporturile lor cu instituțiile româneşti.

3. Analiza şi prezentarea globală doar a instituțiilor politice româneşti, restul instituțiilor fiind doar menționate în treacăt – curent îmbrățişat de mulți dintre cei care se ocupă de studiul instituțiilor.

1. Încă din secolul XVIII, unii boieri şi reprezentanți ai *Şcolii Ardelene* s-au preocupat de păstrarea şi perpetuarea unor tradiții ori de analiza, după puterile lor, a unor instituții fundamentale ale românilor. Aşa de pildă, logofătul moldovean Gheorgachi a scris pe la 1762 *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi şi noi a prea înălțaților domni*, în care se face o prezentare a sfatului domnesc, dregătoriilor, slujitorilor domneşti şi a atribuțiilor lor, precum şi diverse ceremoniale preluate din

vechile practici bizantine de la Poartă. După 1780, Petru Maior a scris *Istoria besearicii românilor,* care a văzut lumina tiparului în 1813, lucrare în care încerca să surprindă unitatea românilor din Balcani până în Carpați, dar şi legăturile lor cu Roma, temeiuri pentru „unirea" de mai târziu de la finele secolului XVII.

Mult mai târziu, la cumpăna secolelor XIX-XX, Dimitre Onciul s-a ocupat pe larg de originile, întemeierea şi organizarea Principatelor Române, subliniind influențele instituționale venite atât din sud, de la bizantini şi slavi, cât şi din vest, de la romano-catolici prin intermediul Poloniei şi Ungariei. În primele decenii ale secolului XX, Nicolae Iorga a dus mai departe preocupările privind originea şi evoluția instituțiilor româneşti. Savantul a analizat în monografiile sale toate formele majore ale organizării instituționale şi a făcut deseori comparații cu ce se întâmpla în Europa de Apus ori în lumea bizantină. Aşa au apărut „istorii" privind Biserica românească, arta militară la români, comerț şi meşteşuguri, drept şi legislație, sensul monarhiei româneşti, rolul domnilor de continuatori ai Bizanțului, evoluția literaturii şi culturii româneşti în general. Implicat în efortul european de organizare pe baze ştiințifice a istoriei instituțiilor şi membru al *Societății Jean Bodin,* Iorga a scris un studiu privind modul de tratare a istoriei instituțiilor, reeditat în 1972 în colecția *Biblioteca Historica Romaniae*. El se declara partizanul tratării independente a instituțiilor, motivând, pe bună dreptate, că analiza globală şi amănunțită a lor nu ar putea fi realizată de un singur om.

Ideile lui Iorga au fost urmate de unii dintre studenții şi urmaşii săi care şi-au scris lucrările în perioada interbelică şi le-au publicat după ultimul război mondial. Astfel, Gheorghe I. Brătianu s-a ocupat pe larg de *Sfatul domnesc* şi *Adunările de stări* în Europa şi în Principatele Române subliniind asemănările şi deosebirile dintre instituții şi insistând asupra influențelor şi împrumuturilor petrecute în timp, precum şi de raporturile lor cu *voievodatul* şi *domnia*. P. P. Panaitescu s-a ocupat de instituțiile sociale şi culturale, un loc central ocupându-l *obştea țărănească* medievală şi începuturile culturii româneşti. De instituțiile sociale rurale s-au ocupat pe larg sociologul H.H. Stahl şi juristul Ilie Corfus, care au tratat categoriile țărăneşti, caracterul obştilor, organizarea satelor şi instituțiile agrare. Ion

Donat a urmărit evoluția *domeniului domnesc* în secolele XIV-XVI.

S-a scris mult despre instituțiile politico-administrative şi militare mai ales în ultimii 50 de ani. Aşa cum am exemplificat mai înainte, apar acum păreri diverse în legătură cu aceeaşi instituție, păreri care i-au divizat pe specialişti în mai multe tabere. Menționăm aici lucrarea lui Emil Vârtosu despre *titulatura domnilor şi asocierea la domnie*, unde problema particulei I0 şi a elementelor religioase din titulatură nu pare să fi fost explicată şi lămurită convingător pentru toți specialiştii (Valentin Al. Georgescu). Profesorul Ştefan Ştefănescu a scris o monografie dedicată instituției *băniei,* iar Constantin C. Giurescu s-a ocupat pe larg de mai multe instituții precum *târgurile, oraşele* şi *cetățile* moldoveneşti, pescuit, vânătoare şi exploatarea pădurilor ori de viticultură şi vinificație, dedicând o interesantă monografie podgoriei Odobeşti. Despre *Sfatul domnesc* şi *marii dregători* s-a ocupat pe larg Nicolae Stoicescu, el alcătuind şi un dicționar al dregătorilor. Acelaşi autor a scris despre *oastea cea mare* şi rolul militar al *curtenilor* şi *slujitorilor* domneşti şi boiereşti. În ultima perioadă au apărut noi lucrări privind unele instituții medievale dintre care amintim pe cea privind *Adunările de Stări în Transilvania* a lui Gheorghe Bichicean, cea despre *puterea domniei* şi raporturile ei cu alte instituții centrale, publicată recent, ori cea privind formarea şi evoluția oraşelor muntene, scrisă de Train-Valentin Poncea.

În domeniul organizării economice, în aceeaşi perioadă, au apărut lucrări privind *meşteşugurile* în Transilvania, avându-l ca autor pe Ştefan Pascu, şi o istorie a meşteşugurilor din Țara Românească şi Moldova, scrisă de Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban.

Numeroase lucrări monografice şi studii au fost dedicate *dreptului*, atât de către istorici, cât şi de specialişti ai dreptului. Menționăm cu lucrări de istorie a dreptului pe juriştii Andrei Rădulescu, Tudor Popescu, Vladimir Hanga, Ioan Ceterchi, Ştefan Molcuț, unii dintre ei evidențiindu-se şi în publicarea izvoarelor dreptului românesc. Cu studii asupra instituțiilor juridice şi a unor probleme de drept menționăm istoricii G. Fotino, I.C. Filitti, Gheorghe Cronț, Ovid Sachelarie, Petre Strihan, Valentin Al.

Georgescu. Între alte lucrări menționăm monografia dedicată *judecății domneşti*, care acoperă perioada 1611-1831.

În domeniul etnografiei şi folclorului, menționăm mai vechile culegeri de *Materialuri folkloristice* avându-i ca autori pe Gr. Tocilescu şi Take Papahagi. Din perioada interbelică amintim studiile şi culegerile elaborate de C. Rădulescu-Codin, Ion Ciocârlan şi Romulus Vulcănescu, ultimul realizând chiar un tratat de mitologie românească. În ultimele decenii s-au remarcat, între alții, V. Kernbach şi Ovidiu Papadima.

Foarte mulți reprezentanți din domeniul culturii şi artei au elaborat importante studii şi lucrări. Dintre ei amintim, fără pretenția de a-i epuiza, pe I.D. Ştefănescu, G.M. Oprescu, Virgil Vătăşianu, Radu Florescu, Emil Lăzărescu, Maria-Ana Musicescu, Corina Nicolaescu, Dumitru Năstase, Vasile Drăguț, Răzvan Theodorescu, Daniel Barbu, care s-au ocupat pe larg de instituțiile artistice, arhi-tectură. învățământ, pictură, sculptură, podoabe, costume, iconogra-fie etc. O mențiune aparte credem că se cuvine pentru Dinu C. Giurescu şi Andrei Pănoiu, care s-au ocupat îndeaproape de *orfevrăria românească*.

La fel de mult s-a scris despre instituțiile religioase. În afară de Nicolae Iorga amintim aici pe Carol Auner şi Gheorghe Moisescu, autorii unor istorii ale catolicismului, dar şi despre legăturile ortodoxiei româneşti cu alte confesiuni. Gheorghe Moisescu şi Mircea Păcurariu s-au ocupat pe larg de istoria ortodoxiei româneşti. Mai nou, V. Neamțu s-a oprit asupra problemelor legate de apariția şi caracterul creştinismului la noi, iar Şerban Turcuş a elaborat o interesantă monografie privind relațiile românilor cu papalitatea în secolele XI-XIV. La fel de interesantă este şi lucrarea lui Dan-Nicolae Busuioc despre Țara Făgăraşului şi mănăstirea Cârța în secolele XII-XV.

2. În prima sinteză de istorie a românilor, apărută la finele secolului XIX, A.D. Xenopol a alocat, în fiecare din cele şase volume, capitole distincte privind organizarea internă a societății româneşti (instituțiile), încercând să diferențieze formele tradiționale autohtone de modelele şi influențele externe şi urmărindu-le în formarea şi evoluția lor.

Pe aceeaşi linie de tratare globală a instituțiilor româneşti a mers şi Constantin C. Giurescu. În cele trei volume de istorie a

românilor, el a făcut o prezentare exhaustivă a instituțiilor, analizând şi situația românilor din Balcani şi a etniilor din Transilvania până la 1821 – partea a doua la volumele II-III –, încercând să surprindă influențele externe şi interetnice, dar accentuând şi asupra unității instituționale a românilor.

Într-un fel asemănător au procedat ulterior Dinu C. Giurescu în lucrarea *Țara Românească în secolele XIV-XV*, Ştefan Pascu în lucrarea privind *voievodatul Transilvaniei* şi recent Cristina Feneşan, care a analizat organizarea şi evoluția Principatului în Transilvania. În cursul de istorie a românilor, elaborat în anii '90, profesorul Ştefan Ştefănescu a alocat părți speciale prezentării succinte a instituțiilor, vorbind şi de cele aparținând etniilor.

În anii '50, V. Costăchel, P.P. Panaitescu şi A. Cazacu s-au ocupat de organizarea internă a Țării Româneşti şi Moldovei în secolele XIV-XVII, iar în anii '80, un colectiv de cercetători au elaborat un dicționar de instituții româneşti. Constantin Cihodariu a redactat o lucrare privind instituțiile medievale în Moldova până la mijlocul secolului XVIII. Încercări de tratare globală a instituțiilor româneşti se regăsesc şi în cele două tratate de istorie apărute după 1950.

3. Încă din perioada interbelică, dar mai ales din ani '60 ai secolului XX, o atenție tot mai mare a fost acordată de specialişti instituțiilor politico-juridice, militare şi administrative, care au început să fie tratate global şi unitar pentru Țara Românească şi Moldova, separat pentru Transilvania. În general s-au urmărit doar instituțiile româneşti şi numai tangențial ori cu totul superficial cele ale etniilor din Transilvania. Au fost neglijate aproape complet cele ale românilor din Balcani, ca şi ale altor etnii aflătoare la sud şi est de Carpați sau în Dobrogea. În schimb, s-a căutat pe orice cale să se evidențieze unitatea instituțională a românilor, mergându-se până la identitate, prin impunerea unui singur model instituțional, cel bizantin, deşi au existat şi excepții. În susținerea modelului bizantin s-a pornit de la asemănarea instituțională a Țării Româneşti şi Moldovei cu lumea bizantino-sud-slavă, punându-se semnul egalității între instituțiile din spațiul amintit, dar şi între modelele instituționale roman şi bizantin. Între cei care au îmbrățişat fără rezerve modelul instituțional bizantin s-au numărat Emil Vârtosu, Dimitrie Ciurea,

Constantin Cihodariu. Cu nuanțări mari, unele rezerve şi contraargumente, în special pentru perioada secolelor XIII-XV, s-au pronunțat Valentin Al. Georgescu, Andrei Pippidi, Ştefan Ştefănescu, Răzvan Theodorescu ori Dumitru Năstase.

Răzvan Theodorescu a făcut legătura între spațiul românesc şi modelele instituționale bizantino-ortodox şi romano-catolic în preajma întemeierii şi organizării statelor româneşti şi, ulterior, pentru secolele XVI-XVIII, când, dincolo de modelul bizantin incontestabil, apar şi elemente instituționale apusene de factură modernă. Cu alte cuvinte, pornind de la mai vechea lucrare a lui Nicolae Iorga *Bizanț după Bizanț* şi de la alte studii ale savantului legate de lumea sud-dunăreană, profesorul Răzvan Theodorescu a căutat să intercaleze şi elementele non-bizantine care apar la unele instituții româneşti, mai ales la cele artistice. Pe o linie asemănătoare au mers Andrei Pippidi şi Valentin Al. Georgescu. Primul a urmărit reflectarea tradiției politice bizantine în organizarea instituțională a românilor în secolele XVI-XVIII în vreme ce al doilea s-a ocupat de baza juridică a instituțiilor bizantine din Țara Românească şi Moldova până în secolul XVIII, evidențiind similitudinile şi „identitatea" dintre instituțiile româneşti şi bizantine. Dumitru Năstase a găsit argumente privind susținerea ideii imperiale bizantine la domnii români în artă şi iconografie, în vreme ce alții au găsit o formulare destul de pretențioasă de *instituții romano-bizantine*, formulare cu care nu putem fi de acord din motivele arătate mai înainte.

Adepții modelului strict bizantin sau *romano-bizantin* îşi argumentează afirmațiile prin extinderea ariei de influență a Bizanțului la nivelul întregii Europe, susținând mai mult sau mai puțin explicit că Bizanțul a fost unicul moştenitor şi continuator al Imperiului Roman. Nu trebuie uitat însă că atât în sud-estul, cât şi în vestul continentului s-au produs mutații importante datorate migrațiilor. Vechile instituții romane, care nu mai corespundeau noilor situații, au dispărut ori au fost modificate radical, pierzându-şi deseori numele şi sensul inițial. Chiar în Imperiul Bizantin, instituțiile nu mai erau aceleaşi ca pe vremea stăpânirii romane. Ele au fost radical modificate, grecizate şi slavizate, devenind instituții cu totul noi, chiar dacă unele au mai păstrat denumiri romane.

În Apusul Europei, migratorii, mai ales germanicii, au păstrat denumirea pentru multe dintre instituțiile romane care în realitate erau cu totul noi ca formă şi fond. Desigur că toate se întemeiau pe fondul roman şi se legitimau prin moştenirea romană, dar ele erau aproape total diferite de cele romane datorită influențelor germanice şi parțial slave. Lor li se vor adăuga, din secolul VIII, influențe arabe, care se vor accentua cu prilejul cruciadelor, regiunea mediteraneană fiind, după cum s-a afirmat de atâtea ori de istoricii europeni, propice schimburilor dintre civilizații.

De asemenea, credem noi, trebuie ținut cont de modificările de natură religioasă operate asupra instituțiilor romane de ortodoxie şi catolicism, ca şi de unele influențe mozaice ori islamice. Toate aceste modificări şi influențe, receptate diferit de la un spațiu geografic la altul, au determinat crearea unor sisteme instituționale variate şi totuşi asemănătoare în fond, care au suferit apoi noi modificări atât în interiorul lor, cât şi de la o țară la alta.

Chiar dacă s-a afirmat că instituțiile bizantine le continuau pe cele ale Imperiului Roman de Răsărit, iar cele occidentale pe ale vechiului Imperiu Roman, în realitate nici unele, nici celelalte nu mai erau romane. Ele aveau nevoie să se numească romane pentru a se impune mai uşor, *pentru a fi credibile* – civilizația romană constituind un ideal pentru societățile medievale –, dar în fond purtau amprenta celor care le recreaseră: greci şi slavi în est, germanici în vest.

O tradiție instituțională romană există cu siguranță în amintirea şi practicile populațiilor romanizate – vom exemplifica pe larg prezentând originea unor instituții –, dar şi acestea suferiseră modificări importante datorită noilor condiții de evoluție din evul mediu. Toate aceste modificări şi deosebiri au fost evidențiate în studiile elaborate mai ales de Nicolae Iorga şi Gheorghe I. Brătianu ori de alți istorici. Modelul roman a fost prezent tot timpul. Toți cei interesați s-au raportat la el pentru a da greutate spuselor lor şi pentru a deveni credibili. Abia în epoca modernă, însă, instituțiile romane au fost redescoperite şi repuse în valoare, situație care a şi impus analiza ştiințifică şi aprofundată a instituțiilor.

Fără a avea pretenția că am epuizat problema istoriografiei instituțiilor – vom continua prezentarea unor lucrări

pe parcurs –, vom trece la prezentarea globală a instituțiilor, împărțite pe grupe după anumite criterii de clasificare, punând apoi accent, după cum am mai spus, pe analiza instituțiilor fundamentale ale statului.

BIBLIOGRAFIE

I. **Instrumente de lucru şi izvoare**

x x x, *Carte românească de învățătură. 1646,* ediție critică de Andrei Rădulescu şi colectiv, Bucureşti, 1961.

x x x, *Codul Callimach,* ediție critică de Andrei Rădulescu şi colectiv, Bucureşti, 1958.

x x x, *Dicționarul limbii române moderne*, coordonator Dimitrie Macrea, Bucureşti, 1958.

x x x, *Dicționar tematic al evului mediu occidental,* coordonatori Jacques Le Goff şi Jean-Claude. Schmitt, Iaşi, 2002.

Gheirgachi, al doilea logofăt, C*ondica ce are întru sine obiceiuri vechi şi noi a prea înălțaților domni*, în „*Cronicele României sau Letopisețele Moldovei şi Valahiei*", III, ed. a 2-a de Mihai Kogălniceanu, Bucureşti, 1874, p. 299-334.

Guțu, Gh., *Dicționar latin-român*, ed. a 2-a, Bucureşi,1969.

x x x, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovidiu Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988.

x x x, *Îndreptarea legii. 1652*, ediție critică de Andrei Rădulescu şi colectiv, Bucureşti, 1961.

x x x, *Legiuirea Caragea. 1818,* ediție critică de Andrei Rădulescu şi colectiv, Bucureşti, 1955.

Maior, Petru, *Istoria bisericii românilor, I,* ediție de Ioan Chindriş, Bucureşti, 1995.

x x x, *Mic dicționar enciclopedic*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1978.

x x x, *Pravilnicească Condică. 1780,* ediție critică de Andrei Rădulescu şi colectiv, Bucureşti, 1957.

Stăureanu, M., *Dicționar latin-român,* Craiova, 1913.

Stoicescu, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII,* Bucureşti, 1971.

II. **Lucrări generale**

Braudel, Fernand, *Structurile cotidianului*, I-II, Bucureşti, 1984.

Chamoux François, *Civilizația elenistică*, I-II, Bucureşti, 1985.
Daniel, Constantin, *Arta egipteană şi civilizațiile mediteraneene*, Bucureşti, 1980.
Drăguț, Vasile, *Arta românească,* I, Bucureşti, 1982.
Giurescu, Constantin, C., *Istoria românilor*, I-III, ediție de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2000.
Iorga, Nicolae, *Istoria armatei româneşti*, I, Bucureşti, 1910.
Idem, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieții religioase a românilor*, Bucureşti, 1929-1932.
Idem, *Istoria literaturii române,* I-II, ediție de Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1969.
Idem, *Opere economice,* ediție de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1982.
x x x, *Istoria artelor plastice în România,* I. coordonator G. Oprescu, Bucureşti, 1968.
x x x, *Istoria bisericii române,* I, coordonator Gh. Moisescu, Bucureşti, 1957.
x x x, *Istoria dreptului românesc,* I., coordonator Vl. Hanga, Bucureşti, 1980.
x x x, *Istoria dreptului românesc*, I-II, coordonator Ioan Ceterchi, Bucureşti, 1980, 1983.
x x x, *Istoria românilor,* IV, responsabili volum Ştefan Ştefănescu şi Camil Mureşan, Bucureşti, 2001.
x x x, *Istoria vieții private,* I-V, coordonatori Philippe Ariès şi Georges Duby, Bucureşti, 1994-1995.
Moscati, Sabatino, *Vechi imperii ale Orientului*, Bucureşti, 1982.
Păcurariu, Mircea, I., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I., ed. a 2-a, Bucureşti, 1991.
Platon, Nicolas, *Civilizația egeeană*, I_IV, Bucureşti, 1988.
Ştefănescu, Ştefan, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1992.
Theodorescu, Rîzvan, *Bizanț. Balcani. Occident. La începuturile culturii medievale româneşti,* Bucureşti, 1974.
Idem, *Societatea românească între medieval şi modern,* I-II, Bucureşti, 1979.

III. **Lucrări speciale. Studii şi articole**

Andreescu, Mihail, M., *Puterea domniei în Țara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1999.
Bichicean, Gheorghe, *Adunările de stări în Țările Române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998.
Brătianu, Gheorghe, I., *Adunările de stări în Europa şi în Țările Române în evul mediu*, Bucureşti, 1996.

Idem, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române,* Bucureşti, 1996.
Busuioc, Nicolae-Dan,- von Hasselbach, *Ţara Făgăraşului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârţa,* I-II, Cluj-Napoca, 2000.
Cihodariu, C., *Sfatul domnesc şi Sfatul de obşte în Moldova (sec. XV-XVIII),* în *„Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie"*, Iaşi, an. I (1964), p. 55-86.
Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu., *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII)*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1957.
Cronț Gh., *Instituțiile româneşti medievale. Înfrățirea pe moşie. Jurătorii,* Bucureşti, 1969.
Donat, Ion, *Domeniul domnesc în Țara Românească (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, 1996.
Feneşan, Cristina, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei,* Bucureşti, 1997.
Filitti, C., I., *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, Bucureşti, 1935.
Georgescu, Valentin, Al., *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1980.
Giurescu, Constantin, C., *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967.
Giurescu, Dinu, C., Pănoiu, Andrei, *Feronerie veche românească,* Bucureşti, 1967.
Giurescu, Dinu, C., *Ţara Românească în secolele XIV-XV,* Bucureşti, 1973.
Hannestad, Niels, *Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic şi mesaj,* I-II, Bucureşti, 1989.
Iorga Nicolae, *Bizanţ după Bizanţ,* Bucureşti, 1972.
Olteanu. St., Şerban, C., *Meşteşugurile în Ţara Românească şi Moldova, în evul mediu,* Bucureşti, 1969.
Onciul, Dimitre, *Scrieri istorice*, I-II, ediție de Aurelian Sacerdoțeanu, Bucureşti, 1968.
Panaitescu, P., P., *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală,* Bucureşti, 1964.
Idem, *Introducere în istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1969.
Pascu, Ştefan, *Meşteşugurile în Transilvania până în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1954.
Idem, *Voievodatul Transilvaniei,* I-IV, Cluj-Napoca, 1971-1988.
Pippidi, Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române. Secolele XVI-XVIII,* ed. a 2-a, Bucureşti, 2001.

Poncea, Traian-Valentin, *Geneza oraşului medieval românesc în spațiul extracarpatic,* Bucureşti, 1999.
Stahl, H. H., *Contribuții la studiul satelor devălmaşe româneşti,* I, Bucureşti, 1958.
Stoicescu, Nicolae, *Curteni şi slujitori, Contribuții la istoria armatei române,* Bucureşti, 1968.
Idem, *Sfatul domnesc şi marii dregători în Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII),* Bucureşti, 1968.
Ştefănescu, Ştefan, *Bănia în Țara Românească,* Bucureşti, 1965.
Vulcănescu, Romulus, *Etnologie juridică,* Bucureşti, 1970.
Idem, *Etnologia. Istoria etnologiei române,* Bucureşti, 1975.
Idem, *Mitologie română*, Bucureşti, 1987.

I. **PROBLEMATICA PRIVIND CLASIFICAREA ŞI PREZENTAREA INSTITUȚIILOR MEDIEVALE**

O problemă permanentă care a stat în atenția cercetătorilor şi a specialiştilor privind instituțiile a fost aceea a stabilirii unor criterii de clasificare şi prezentare a lor. Atât în tratarea lor globală, cât şi în formă restrânsă ori monografică, după cum vom arăta în continuare, nu există un punct de vedere unitar privind clasificarea şi prezentarea instituțiilor medievale deoarece ele nu sunt încă strict specializate şi diferențiate ca acelea din epocile modernă ori contemporană. În urma analizei modurilor în care au fost clasificate şi prezentate instituțiile medievale la noi şi în Occident, am căutat să stabilim unele criterii de clasificare a instituțiilor, exemplificând apoi cu felul în care au fost tratate ele în diverse lucrări.

1. **Criterii privind clasificarea instituțiilor.** Cercetătorii perioadei antice au ajuns la concluzia că, cel puțin pentru Europa în perioada târzie a antichității romane, se ajunsese la o separare şi specializare instituțională pe care nu o vom mai regăsi decât în epocile moderne, pornind tocmai de la fundamentele instituționale antice. Lumea medievală – cel puțin în evul mediu timpuriu şi dezvoltat – a cunoscut o restrângere drastică a specializărilor despre care vorbeam. S-a ajuns la folosirea unor forme instituționale străvechi în care organizarea socială, religia şi dreptul acopereau întreaga gamă de nevoi a societății. Într-o lucrare privind mentalitățile instituționale şi modelele organizatorice ale occiden-tului medieval, Jacques Le Goff, referindu-se la societatea tripartită şi ideologia monarhică, observa că „... cele trei ordine formează structura societății fiecărui stat care se prăbuşeşte dacă echilibrul între cele două grupuri (este vorba de raportul dintre *oratores* şi *bellatores*, de o parte, şi laboratores, de alta – n.a.) fiecare având nevoie de

celălalt nu este respectat. Acest echilibru nu poate fi garantat decât de un şef, de un arbitru. Acest arbitru este regele ... Regii vor fi adevărații locțiitori ai lui Dumnezeu pe pământ. Zeii vechilor mitologii se constituiau în triade care reuneau cele trei funcții fundamentale. Într-o societate devenită monoteistă, monarhul concentrează în persoana sa cele trei funcții şi exprimă unitatea unei societăți naționale trinitare". Se revenea astfel în evul mediu la concentrarea atribuțiilor în cât mai puțini reprezentanți, dintre aceştia cel mai important fiind monarhul, care, pe lângă şef de stat, devenea comandant suprem, mare preot, mare judecător, funcții care erau îndeplinite prin bunăvoința sa şi de reprezentanții săi. Paralel cu acest sistem instituțional, care dorea să cuprindă întreaga societate, mai avem şi altele. Fiecare ordin sau stare tinde să aibă propriile forme de organizare structurate asemănător cu cele generale. La rândul lor, Biserica, armata şi dreptul – ai căror conducători se recrutau numai dintre nobili şi clerici – tind să-şi aibă propriile structuri de reprezentare, mai mult ori mai puțin asemănătoare cu cele generale. Biserica tinde chiar să le controleze pe celelalte şi să-şi impună autoritatea asupra stărilor şi a monar-hului, ducând la o separare tot mai evidentă a clerului de laici, accentuată spre epoca modernă. Armata, cu regulile sale tot mai stricte şi mai precise, tinde, de asemenea, să se diferențieze atât de cler, cât şi de restul societății pe care doreşte să o domine şi să o controleze prin mijloace proprii şi astfel se separă instituțiile marțiale de cele civile.

La rândul lor, diversele categorii sociale, fie că aparțin aceleeaşi stări, fie altora, ajung să-şi creeze propriile forme de organizare care să le reprezinte şi să le apere interesele. Mai mult, ele tind să devină autonome atât în raport cu puterea centrală, cât şi în relațiile dintre ele. Autonomiile de tot felul – de la cele social-economice, militare şi religioase până la cele teritoriale şi etnice – presupun apariția altor forme instituționale, unele asemănătoare ca nume şi atribuții, altele diferite.

Pe măsură ce societatea evoluează, aceste forme instituționale se specializează şi se diversifică, ansamblul în sine devenind tot mai complex. Nevoia de ierarhizare, de organizare instituțională în funcție de criteriile deja menționate, dar şi de altele apărute în timp, devine tot mai evidentă. Între instituțiile de tot felul

trebuie stabilită o ordine fără de care ele nu ar mai putea fi înțelese şi utilizate ca atare. Se creează astfel grupuri instituționale aparținând aceluiaşi domeniu de activitate, aceleiaşi categorii sociale sau etnii.

Diferențieri pot apărea însă chiar în cadrul unor instituții deja consacrate precum Biserica şi armata. Divizarea Bisericii în ortodoxie şi catolicism după 1054 şi apariția confesiunilor protestante după reformă au însemnat tot atâtea momente şi motive de restructurare internă a instituției religioase într-o puzderie de forme instituționale asemănătoare şi totuşi atât de diferite. La fel s-a petrecut cu armata, unde în locul infanteriştilor țărani care urmau şi ajutau cavaleria nobilă, au apărut ostaşii de profesie specializați în armele de foc şi în fortificații, care au impus o restructurare a fostei instituții militare pe criterii noi, ceea ce a dus la apariția altor instituții.

Acelaşi proces de structurare şi specializare internă l-au suferit aproape toate instituțiile medievale, în special după constituirea şi organizarea statelor medievale româneşti, mai precis după secolul XIV. Am stabilit că nu ne ocupăm aici de geneza instituțiilor din spațiul românesc, deşi un atare demers ar fi permis o mai bună observare a influențelor externe în timp şi asemănare, ca evoluție, dintre instituțiile din spațiul românesc şi cele europene. Ne ferim de a face referire numai la instituțiile româneşti în situația în care aici au existat şi au evoluat şi alte etnii precum maghiarii, saşii şi secuii; aceştia au receptat alte modele instituționale şi au transmis peste munți unele forme instituționale specifice, despre care vom vorbi mai departe.

Față de cele arătate, încercând stabilirea unor criterii de clasificare a instituțiilor, am stabilit următorul model de clasificare.

A. După natura lor, instituțiile pot fi: laice, religioase, civile, militare, speciale, comune.

B. După importanța lor, pot fi: centrale, teritoriale şi locale.

C. După caracter ele sunt: publice, administrative, juridice, private, politico-militare, juridico-religioase, tradiționale.

D. După gradul de interes pe care îl provoacă, sunt: generale, particulare, locale, etnice.

E. După atribuțiile pe care le presupun, sunt: politico-administrative şi militare, social-economice şi fiscale, cultural-religioase şi juridice.

F. După domeniul pe care îl reprezintă, ele pot fi grupate în:

– instituții sociale: țărani, orăşeni, nobili, fiecare dintre categorii suferind structurări interne în funcție de ierarhie, importanță socială, economică, fiscală, militară etc.;

– instituții politice centrale: *domnia, Consiliul domniei, Sfatul domnesc, Adunarea Țării, voievodatul, principatul, congregațiile, Dieta;*

– instituțiile administrative centrale, care cuprind dregătoriile, structurate şi ele după importanța şi poziția lor față de domn ori de caracterul funcției;

– instituțiile administrativ-teritoriale diferite ca nume şi specifice unităților teritorial-administrative existente în evul mediu românesc;

– instituțiile administrative locale: sat, oraş (târg) şi conducătorii lor;

– instituțiile etnice care-i privesc pe români, maghiari, saşi şi secui şi care pot fi structurate, în funcție de autonomie, în forme structurale teritorial-administrative, social-economice, politico-militare, religioase şi juridice;

– instituții religioase, care se împart într-o primă fază în ortodoxe şi catolice, cu precizarea că saşii aveau şi autonomie religioasă reprezentată prin instituții specifice; în a doua fază se adaugă formele instituționale aparținând confesiunilor reformate şi cele specifice „Bisericii unite" greco-catolice;

– instituțiile militare, care şi ele sunt diferite în funcție de modelul occidental ori bizantino-oriental; ulterior, cum am mai spus, ele se vor restructura după răspândirea armelor de foc şi modificarea tacticii militare;

– instituțiile juridice, care au cuprins inițial formele primare de drept şi instanțele ori formele de procedură; ulterior, ele se vor diversifica prin legislație, dreptul religios şi laic, dreptul public şi privat, dreptul militar etc., tot mai complexe pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă;

– instituțiile fiscale, cu referire specială la aspectele instituționale juridice (amenzi, taxe, ispaşe etc.), dările față de stat şi obligațiile față de biserică şi armată şi fiscalitatea economică;

– instituțiile economice, unde subîmpărțirea este mult mai complexă datorită categoriilor specifice de activitate – agricole,

meşteşugăreşti, comerciale –, ocupațiilor adiacente şi complementare şi, mai ales, categoriilor sociale şi profesionale, în cadrul fiecărei categorii economice fiind vorba de instituții sociale specifice care asigură legătura între acestea şi instituțiile sociale, de unde şi tratarea lor comună;

– instituțiile culturale, destul de greu de definit datorită complexității problematicii, legată de scriere, limba de cult, de cancelarie şi limba vorbită; ele se află în strânsă legătură cu Biserica şi unele probleme social-economice, politico-religioase şi etnico-militare;

– instituțiile educative legate de învățământ, formarea profesională, deprinderi practice etc.; încep să se dezvolte încă din secolele XV-XVI;

– instituțiile ştiințifice se află în strânsă legătură cu cele cultural-educative şi sunt condiționate de tipar şi circulația cărții; până în secolul XVII sunt de reținut realizările unor etnici, în special saşi, în domeniile tehnicii, dar şi unele creații tehnice populare ale românilor din sudul Transilvaniei şi nordul Olteniei;

– instituțiile artistice, desigur arta nobilimii şi a Bisericii, care se subîmpart pe domenii de activitate în: arhitectură, sculptură, pictură, costum, miniaturistică, iconografie, orfevrărie etc.;

– instituțiile etnografice sau populare, care, deşi nescrise, tind să se transforme într-o structură instituțională paralelă cu cea oficială, deoarece îmbracă, în forme specifice, toate celelalte grupuri instituționale de care am vorbit. Acest grup instituțional este încă insuficient studiat în amănunțime şi, în unele domenii, dincolo de enunțurile făcute în perioada interbelică de etnografi şi sociologi ori de studii teoretice, nu s-a mai realizat ceva concret, deşi domeniul de cercetare aici este extrem de vast, inclusiv sub aspect documentar, în special pentru secolele XVII – XVIII. Atragem atenția că în ce priveşte insituțiile etnografice, ele de multe ori se interferează cu cele „oficiale-culte", fiind foarte greu de stabilit hotarul dintre cele două tipuri instituționale. Exemplificăm cele afirmate cu o lucrare apărută recent şi care priveşte instituția blestemului. O asemenea instituție, extrem de pretențioasă şi complexă, implică deopotrivă laicul şi religia, realul şi irealul, Biserica şi Statul, dreptul şi tradiția, izvoarele referitoare la instituție fiind dintre cele mai diverse, iar pentru

societatea românească încă needitate şi chiar necunoscute (ne referim la secolele XVII-XVIII).

O altă problemă privind tratarea instituțiilor o reprezintă perioada de studiu. Vom arăta că există şi aici o varietate de păreri şi metode. Potrivit lor, instituțiile se pot trata pe perioade (secole, etape etc.), pe influențe şi modele instituționale, prin comparație între epoci, dar şi între instituții similare din aceeaşi epocă, pe regiuni sau state medievale, cum a fost cazul la noi, dar şi în forme unitare care pot genera erori sau omisiuni. Nici în această problemă nu există un punct de vedere unitar atât în istoriografia românească, cât şi în cea universală. Metoda se impune în funcție de modul de abordare a instituțiilor şi scopul demersului ştiințific. Pentru o prezentare succintă a mai multor instituții, doar cu accente exemplificative asupra unora, credem că se poate utiliza tratarea pe epoci şi regiuni, putându-se observa astfel mai uşor aspectele evolutive, dar şi diferențele dintre aceleaşi tipuri de instituții atât de la o epocă la alta, cât şi între state. Dacă dorim să aprofundăm numai o categorie de instituții ori numai o instituție, atunci credem că se impune tratarea diferențiată atât prin comparație, cât şi pe epoci pentru a putea determina modelul instituțional şi influențele în timp, dar şi evoluția generală în comparație cu instituții similare, metodă utilizată cu succes de Gheorghe I. Brătianu.

Din cele prezentate până acum, credem că am adus suficiente argumente în a arăta că o tratare globală şi sistemtică a instituțiilor, amănunțită şi competentă, este o întreprindere aproape imposibilă pentru un singur om, deşi, după cum vom vedea, nu au lipsit unele încercări. În ce ne priveşte, în funcție de ce dorim să obținem avem două variante optime. Fie facem o prezentare generală a unuia ori mai multor domenii instituționale, din dorința de a-l familiariza pe viitorul cercetător cu instituțiile şi pentru a-i da posibilitatea să-şi aleagă o anume instituție din cele prezentate ori din alte domenii care au fost doar menționate. Fie analizăm o singură instituție sau domeniu insituțional, urmărindu-i evoluția de la geneză şi până la începuturile epocii moderne.

În continuare, după cum am anunțat mai înainte, vom expune câteva moduri de prezentare şi tratare a instituțiilor în istoriografia românească şi străină, urmând ca în capitolele

următoare să facem o prezentare generală a unor domenii instituționale, pe scurt, şi să fixăm raporturile dintre ele.

2. **Câteva modele de prezentare şi tratare a instituțiilor medievale.** Spuneam în introducere că au existat preocupări privind studiul instituțiilor la noi încă din secolul XVIII, când au fost realizate şi primele încercări în acest sens. Numai că, ținând cont de contextul politico-militar, religios şi etnic în care s-au format şi au evoluat instituțiile în spațiul românesc, apare extrem de dificilă încercarea de prezentare şi tratare a lor globală şi amănunțită, deşi încercările în acest sens nu au lipsit.

În volumul I al *Istoriei românilor din Dacia Traiană,* Alexandru Xenopol, analizând situația societății româneşti în secolele XI-XIII, a intitulat un subcapitol *Starea românilor la începutul stăpânirii maghiare,* în care s-a ocupat de prezentarea şi analiza proprietății, nobilimii române, cnezilor şi voievozilor, dreptului obişnuielnic, Congregațiilor (adunărilor reprezentative) şi organizării militare. Dar a exclus din preocupările sale prezentarea şi analiza comparativă a instituțiilor maghiarilor, saşilor şi secuilor şi a influențelor acestora asupra celor româneşti. În volumul următor, după ce a tratat separat organizarea socială insistând asupra *rumâniei* şi *veciniei*, a alocat două capitole importante organizării interne, ocupându-se pe larg de: voievodat şi domnie, boieri şi dregători, administrația oraşelor, organizarea economică şi militară. În volumul al III-lea, în capitolul intitulat *Fenomene generale ale vieții româneşti în perioada slavonismului,* sunt prezentate evoluțiile instituțiilor economice şi sociale, ale celor politico-administrative, trecându-se apoi la Biserică şi instituțiile culturale: tiparul, cărțile şi şcoala, arta. În volumul IV, Xenopol a continuat cu analiza globală şi unitară a instituțiilor româneşti din secolul XVII, accentul căzând acum pe drept, legislație şi bresle, iar în final pe reluarea analizei instituțiilor împărțite în trei grupe: politice, economice şi culturale. Se constată o limitare a studiului instituțiilor numai la o parte a lor şi, chiar dacă se încearcă analiza critică a genezei şi evoluției lor, lipsa instituțiilor celorlalte etnii, ale Transilvaniei voievodale şi princiare a limitat demersul ştiințific al autorului şi a generat

erori privind concluziile, care au fost semnalate la momentul potrivit de exegeții operei sale.

În volumele III-V din *Istoria românilor,* Nicolae Iorga a insistat mai mult pe influențele externe asupra societății româneşti în general, fără a disocia clar instituțiile de istoria politică. El tratează unitar civilizația românească pe care o integrează deopotrivă în contextul regional şi universal. Volumul VI insistă mai mult pe raportul dintre instituțiile politico-militare şi cultural-religioase şi în special pe efectele influențelor externe asupra românilor. Exemplificăm prin citarea unor capitole intitulate sugestiv de către autor: monarhia în luptă cu patriarhalismul boieresc, spre monarhia moldovenească, perioada de înflorire a imperialismului bizantin, curtea monarhilor români, răscoala boierilor contra monarhiei, românii şi ofensivele renaşterii militare otomane, legăturile țărilor româneşti cu vecinii creştini, lupta pentru autonomie a bisericii ardelene, cartea românească pentru toți românii şi istoria lor, între germani şi turci, cultura brâncovenească etc. Trebuie amintit că în acelaşi fel, de integrare a istoriei româneşti, desigur şi a civilizației şi instituțiilor, în istoria universală, a procedat savantul şi în lucrarea intitulată *Locul românilor în istoria universală,* ideile cuprinse în ea păstrându-şi valabilitatea în timp.

Constantin C. Giurescu a tratat diferențiat instituțiile, utilizând două metode distincte. În volumul I al sintezei sale, care se încheie cu domniile lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun, a analizat instituțiile pe epoci şi în funcție de apariția lor, fără a le despărți de istoria generală. În volumele următoare le-a separat de istoria politică, prezentându-le problematizat. Totodată, el a prezentat situația instituțională specială a Transilvaniei voievodale şi princiare în care a cuprins atât caracteristicile instituționale ale etniilor, cât şi instituțiile de suprapunere, impuse din afară, cum a fost cazul cu cele austriece în secolul XVIII. De asemenea, a prezentat instituțiile economice şi culturale ale românilor din Balcani. Mai trebuie spus că autorul amintit a făcut şi o prezentare pe epoci, stabilite astfel: secolele XI-XIV, XV-XVI, XVII-XVIII, adică a încercat să prezinte instituțiile sub mai multe forme, despre care am discutat mai sus, pentru ca ele să poată fi înțelese mai uşor.

Ca plan general, situația prezentării instituțiilor, aşa cum a dorit autorul, este următoarea:

În volumul I, unde instituțiile se îmbină cu istoria generală, după ce se prezintă importanța principalilor migratori pentru evoluția românilor, se precizează la unguri: problema colonizării saşilor şi secuilor, situația elementului românesc în Ardeal după cucerirea ungară, influențe reciproce asupra limbii. După ce se insistă la fel de amănunțit asupra pecenegilor şi cumanilor se trece la românii din Balcani, unde se discută despre regiunile româneşti din Balcani, răscoala lui Petru şi Asan, Ioniță regele bulgarilor şi românilor. La fel se insistă pe geneza unor instituții, indiferent de natura lor, care au apărut în anumite conjuncturi politico-militare, pentru ca volumul să se încheie cu organizarea instituțională a Țării Româneşti şi Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun.

Deja prezentarea instituțională va suferi modificări în volumul următor. Mai întâi sunt alocate două capitole Transilvaniei, unde faptele de istorie generală se amestecă şi cu instituțiile. Se insistă mai întâi asupra stării sociale şi religioase a românilor din Ardeal în veacurile XV şi XVI, apoi pe prezentarea principatului Transilvaniei în secolul XVI, evidențiindu-se individualitatea lui față de statul maghiar. Se trece apoi la românii din Balcani, unde se insistă pe instituțiile social-economice şi teritorial-administrative, după care se revine la prezentarea instituțiilor din Țara Românească şi Moldova în secolele XV-XVI, dar ele vor constitui o parte distinctă a lucrării.

Planul părții a doua a volumului II cuprinde următoarele capitole: domnul, organizarea administrativă, dregătoriile, județe, ținuturi, comitate, districte, oraşe, târguri şi sate, clasele sociale, organizarea judecătorească, militară, financiară, economică, litera-tura, istoriografia, tiparul, arta (arhitectura, pictura, miniatura, icoane, sculptura, țesături, orfevrăria).

Planul părții a doua din al treilea volum cuprinde capitolele: domnia, dregătoriile, județe, ținuturi, comitate, districte, oraşe (târguri), sate, organizarea judecătorească, economică, financiară, militară, socială şi cultura subîmpărțită în două capitole distincte cu aceleaşi subcapitole menționate mai sus.

Planul lucrării sugerează dorința autorului de a face o prezentare globală şi completă a instituțiilor medievale în spațiul românesc. Cu toate strădaniile istoricului, întreprinderea sa este

incompletă, dar asta nu scade meritul încercării de a cuprinde ansamblul instituțiilor. Conştient de limitele încercării sale, Constantin C. Giurescu va reveni cu o serie de studii dedicate unor anume instituții între care amintim, pe lângă cele citate deja, istoria oraşului Bucureşti şi studiile de istorie a dreptului românesc ori cele de istorie socială. Evidențiem totuşi faptul că el a reuşit să creeze tabloul general al formării şi evoluției instituțiilor medievale folosind mai multe metode de tratare, după cum am arătat.

Tot pe linia analizei şi prezentării globale a instituțiilor se înscrie şi lucrarea realizată de Costăchel, Panaitescu şi Cazacu privind organizarea societății medievale din Țara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVII, care are următorul plan:

– producția şi viața economică, unde sunt prezentate: păstoritul, agricultura, meşteşugurile, industria casnică, minele, comerțul, moneda şi circulația monetară;

– obştea sătească, unde se au în vedere: constituirea şi organizarea, dreptul de control al membrilor obştii asupra pământului, răspunderea colectivă a membrilor obştii la plata birului, ca şi în anumite situații juridice, dreptul de judecată al obştii asupra membrilor săi, evoluția obştii;

– clase şi categorii sociale: țăranii şi evoluția lor în secolele XV-XVII, „legătura lui Mihai" şi semnificația ei, robii: apariția lor, dreptul de stăpânire, situația lor juridică, orăşenii, stăpânii de pământ: cnejii, nemeşii, boierii, vitejii;

– domeniul feudal, unde se discută despre: *dominium eminens,* domeniul domnesc, boieresc, devălmăşia, preemțiunea, sloboziile, rezerva feudală, exploatarea domeniului, populația, veniturile, beneficiul, relațiile de vasalitate (slujba şi sluga, răsplățile vasalului), domeniul mănăstiresc, imunitatea boierilor şi a bisericii, prădalica;

– domnul şi puterea domnească, privind: prerogativele domnilor, obligațiile supuşilor față de domn şi ale domnului față de supuşi, alegerea domnului şi succesiunea la tron, sfatul domnesc, marile adunări ale țării;

– veniturile țării şi ale domniei: câblăritul, ilişul, fânăritul, oieritul, zeciuiala din porci, albinăritul, căşăritul şi dijma din brânză, vinăriciul şi perperitul (pârpărul), camăna, sulgiul, zeciuiala din peşte, birul, birul boierilor, vătafilor, curtenilor şi al

breslelor, birul roşiilor şi al altor categorii militare, veniturile obținute din exploatarea salinelor şi minelor;

– oastea feudală: structura militară, condițiile de prestare a slujbei militare, armamentul, organizarea;

– oraşele, unde se prezintă: apariția, organizarea şi administrarea lor, autonomia şi privilegiile, oastea oraşelor, obligațiile orăşenilor, meşteşugurile;

– Biserica: rolul bisericii în țările române, organizarea Bisericii româneşti, sprijinul domniei față de Biserică, influența catolicismului;

– justiția feudală, care cuprinde: considerații generale, infracțiunile, neascultarea, tâlhăria şi furtul, moartea, nerespectarea normelor şi învățăturilor religioase, mărturia mincinoasă, denunțul calomnios, loviri şi răniri, vătămări corporale, sfada, insultele, procedura;

– cultura feudală: cartea şi şcoala slavonă, tipografiile, limba română în cancelarie şi Biserică, literatura religioasă, juridică, istorică, beletristică, şcolile şi învățământul, pătrunderea influenței greceşti.

Deşi este o lucrare dedicată special organizării instituționale, care îşi propune să facă o prezentare completă a problemei, planul, dar şi conținutul lucrării au atât merite, cât şi scăderi. Am socoti la merite faptul că insistă asupra unor instituții mai puțin evidențiate din cele discutate până acum, aşa cum sunt: obştea sătească, domeniul feudal, nominalizarea unor categorii de venituri, robii, relațiile vasalice, raporturile domnilor cu supuşii şi obligațiile reciproce ale celor două părți, menționarea unor infracțiuni dintre cele mai incriminate în perioada medievală. La scăderi am enumera lipsa formelor de organizare teritorial-administrativă, instituțiile înfrățirii şi hotărniciilor, ieşirea din devălmăşie, tipurile de probatorii, cărțile de blestem, instanțele juridice şi evoluția sistemului juridic, dregătoriile centrale şi locale, influențele latine (romano – catolice), otomane şi slave, evoluția militară etc. Pe de altă parte, la fel ca şi încercarea lui Constantin C. Giurescu, tratarea unitară a problemei instituțiilor elimină posibilitatea de a observa diferențele instituționale de la un stat la altul şi de la o epocă la alta, ca să nu mai vorbim de limitele impuse de conjunctura politică din momentul redactării lucrării. Atare scuză – unii o

consideră o acuză, deşi nu credem că se impune o asemenea etichetă – poate fi utilizată şi în privința altor lucrări realizate până la revoluția din decembrie 1989, deşi unele sunt de valoare excepțională, după părerea noastră.

Un alt model de abordare şi prezentare a instituțiilor medievale din spațiul românesc îl oferă tratatul de *Istorie a României,* vol. II (1962) şi III (1964). Mai întâi se remarcă faptul că instituțiile sunt prezentate gradat, în evoluția lor, şi în contextul politic general, capitolele privind instituțiile alternând cu cele de istorie politică şi economia ori fiind subsumate lor. O a doua observație generală este aceea că ele sunt prezentate grupat pe state astfel: pentru Țara Românească şi Moldova în subcapitole şi capitole separate şi la fel pentru Transilvania. De asemenea, sunt prezentate instituțiile etniilor din spațiul românesc alături de organizările instituționale ale otomanilor şi austriecilor, adică ale puterilor care şi-au impus dominația şi stăpânirea asupra unor teritorii româneşti.

În ce priveşte planul de prezentare, el este diferit de cele discutate anterior, fiind mult mai complex şi altfel structurat, aşa încât să se evidențieze evoluția instituțională pe domenii şi epoci, uneori pe fiecare gen de instituții sau instituție în parte, astfel:

– Transilvania în secolele XI-XIII: cucerirea Transilvaniei de către unguri, colaborarea unor căpetenii autohtone cu ungurii, aşezarea secuilor şi colonizarea saşilor, cavalerii teutoni, formarea domeniilor nobiliare şi aservirea țărănimii, separarea meşteşu-gurilor de agricultură şi formarea oraşelor, organizarea politico-administrativă a Transilvaniei şi autonomia voievodatului;

– cultura în feudalismul timpuriu: organizarea bisericească, limba slavă şi scrisul slavon, scrisul şi limba latină în Transilvania, literatura orală populară, arta în spațiul românesc, artele decora-tive şi arta populară;

– dezvoltarea feudalismului (sec. XIV-XV), cu subcapitolele:

– economia: agricultura, creşterea vitelor, meşteşuguri, comerț, oraşe, circulația monetară;

– structurile sociale;

– organizarea politică, administrativă, judecătorească şi militară;

– voievodatul transilvănean: adunările obşteşti (congregaţiile), organizarea teritorială, orăşenească, judecătorească, militară;

– Ţara Românească şi Moldova:

– economia: agricultura, păstoritul, meşteşugurile, comerţul, oraşele;

– starea socială: ţărani, târgoveţi, robi, boierime, raporturile cu domnul;

– domnia şi sfatul domnesc;

– organizarea politică, administrativă, judecătoreas-că şi militară;

– dezvoltarea social-economică în secolul XVI: agricultura şi păstoritul, ţărănimea, mineritul, oraşele, producţia de mărfuri, comerţul, circulaţia monetară (separat pentru Ţara Românească şi Moldova, apoi Transilvania);

– cultura şi arta în Moldova şi Ţara Românească: literatura orală, populară şi de curte; cultura slavo-română: cărţile populare, literatura istorică şi juridică, pravilele slavone, elemente de cultură greacă în cultura românească, tiparul, scrisul în limba română, primele şcoli, cultura orăşenească;

– cultura în Transilvania: literatura populară, şcoli şi bilioteci, cultura scrisă slavonă şi latină, umanismul, literatura în limba maternă, literatura scrisă în limba română, tiparul;

– arta în Ţara Românească şi Moldova: arhitectura, pictura, sculptura, artele decorative;

– arta în Transilvania: arhitectura, sculptura, pictura, artele decorative, argintăria;

– regimul politic al dominaţiei otomane;

– organizarea prinicpatului autonom al Transilvaniei;

– instituţii otomane în spaţiul românesc;

– situaţia social-econmică în Ţara Românească şi Moldova: oraşele, meşteşugurile, comerţul, circulaţia monetară (sec. XVI):

– organizarea internă: organele administrative centrale şi locale, rolul curtenilor şi slujitorilor, reorganizarea armatei, organizarea judecătorească, organizarea fiscală;

– situația social-economică a Transilvaniei în secolul XVI: agricultura, păstoritul, mineritul, meşteşugurile şi comerțul, situația socială, orăşenimea;

– „legătura lui Mihai" şi semnificația ei;

– instaurarea regimului boieresc în Țara Românească şi Moldova;

– cultura în Țara Românească şi Moldova: literatura istorică şi juridică, cărți populare, şcoli şi tipografii, epica populară şi de curte;

– cultura în Transilvania: Reforma, noile centre de cultură, şcolile, tipografii, biblioteci, literatura Reformei, literatura şi ştiința umanistă, literatura istorică, poezia populară, muzica;

– arta în Țara Românească, Moldova şi Transilvania: arhitectura, pictura, sculptura, muzica, artele decorative;

– regimul economic al dominației otomane în secolul XVII: haraciul, peşcheşurile, cumpărarea domniilor, mucarerurile, confiscarea averilor boiereşti, prestații în natură şi muncă, monopolul comercial – tratate în comun pentru Țara Românească şi Moldova şi separat pentru Transilvania pentru a sublinia diferențele de regim privind Principatul Transilvaniei;

– instituțiile otomane în raiale şi paşalâcuri;

– dezvoltarea economică şi organizarea social-politică a țărilor române până la începutul secolului al XVIII-lea:

– Țara Românească şi Moldova: agricultura, exploatarea subsolului, meşteşuguri, organizarea breslelor, comerțul intern şi extern, oraşele:

– regimul nobiliar, domnia, organele cârmuirii centrale şi locale;

– organizarea judecătorească, fiscală, armată:

– Transilvania: starea agriculturii, mineritul, meşteşugurile şi breslele, comerțul; țărănimea liberă şi aservită;

– organizarea politico-administrativă;

– instaurarea regimului austriac în Transilvania: diploma leopoldină, unirea cu Biserica Romei;

– cultura în Țara Românească şi Moldova: învățământul, tiparul, bibliotecile, literatura juridică, religioasă, beletristică, ştiințifică, istoriografia;

– cultura în Transilvania: şcoli, tipografii şi biblioteci, literatura juridică, religioasă, beletristică, filosofico-ştiințifică, populară, istorică, teatrul, muzica;

– arta – pentru toate cele trei state – arhitectura, sculptura, pictura, arta aplicată;

– regimul turco-fanariot: caracteristici;

– regimul austriac în Transilvania: caracteristici, sarcinile publice, regimul special al Banatului, regimentele de graniță;

– situația social-economică a Țării Româneşti şi Moldovei în secolul XVIII: agricultura, minele, meşteşugurile, breslele, manufac-turile, comerțul intern şi extern, oraşele, circulația monetară şi camăta, claca şi şerbia;

– organizarea politico-administrativă, judecătorească, militară, fiscalitatea;

– situația social-economică a Transilvaniei în secolul XVIII: agricultura şi relațiile agrare, minerit, manufacturi, comerț, oraşe, populația, organizarea politico-administrativă;

– reformele lui Constantin Mavrocordat, creşterea influenței boierimii greceşti, politica fiscală, relațiile agrare;

– cultura în Țara Românească şi Moldova în secolul XVIII: învățământul, tiparul, bibliotecile, literatura religioasă, beletristică, didactico-ştiințifică, populară, istoriografia;

– cultura în Transilvania în secolul XVIII: învățământul, istoriografia, literatura, studii lingvistice, traduceri;

– arta – pentru toate cele trei state: arhitectura, sculptura, pictura, artele aplicate.

Se poate observa uşor că față de tipurile de abordare a instituțiilor prezentate mai sus acesta este cel mai complex, dar, aşa cum am precizat, sistemul prezintă limite de formă şi fond, ultimele datorate complexității problematicii în sine, deşi la redactarea volumului au lucrat atunci cei mai de seamă cercetători şi istorici ai momentului. Oricum, după părerea noastră, o atare abordare ni se pare cea mai cuprinzătoare, dar ea nu poate aparține unui singur autor, fiind o operă colectivă.

Un alt fel de tratare a instituțiilor a fost utilizat în noul tratat de *Istorie a românilor,* IV, unde sunt analizate instituțiile între

secolele XIV-XVI. S-a dorit prezentarea succintă a domeniilor instituționale structurate în trei capitole distincte astfel:

1. **Economie şi societate,** unde sunt tratate: agricultura şi ramurile ei, alte ramuri ale economiei, oraşele, meşteşugurile şi comerțul, circulația monetară şi starea socială în Țara Românească şi Moldova, separate de Transilvania, aşa încât să se poată face comparații între cele două sisteme instituționale, dar fără să se aprofundeze prea mult geneza lor ori interferențele.

2. **Instituții şi viața de stat,** care vizează: organizarea politică şi instituțiile centrale cu dregătoriile publice şi de curte; organizarea administrativă şi teritorială, cu privire specială la organizarea oraşelor; organizarea fiscală, judecătorească, militară şi bisericească.

3. **Cultura,** unde sunt vizate: creația populară şi creația cultă, cu precădere formele creațiilor literare şi tiparul; arta, care cuprinde arhitectura, sculptura, pictura, artele minore.

Precizăm că raportările sunt preponderent la Țara Românească şi Moldova şi doar tangențial la Transilavania, fiind omise instituțiile etniilor şi organizarea lor religioasă. Deşi structura celor trei părți sugerează o condensare a modului de prezentare din vechiul tratat, suntem de părere că s-a reuşit mai mult o mediere între stilul folosit de Xenopol şi cel utilizat de Constantin C. Giurescu, fără a se opta clar pentru vreunul dintre ele.

Desigur că sistemul utilizat de noul tratat reprezintă un mod nou de tratare a instituțiilor, diferit de ce s-a făcut anterior, care încearcă să sistematizeze şi să comprime problematica instituțiilor. Punerea lui alături de cele utilizate anterior are scopul de a spori posibilitățile celor care se vor ocupa de studiul instituțiilor de a-şi însuşi un model cât mai adecvat şi o metodă de cercetare cât mai eficientă.

Nu socotim încheiată analiza noastră privind metodele de tratare globală a instituțiilor înainte de a prezenta şi două metode străine de abordare a instituțiilor.

Analizând formarea şi evoluția civilizației occidentului medieval în secolele V-XV, Jacques Le Goff îşi structura lucrarea în zece capitole cu următoarele titluri şi problematici:

1. **Instalarea barbarilor,** cuprinzând: criza lumii romane, romani şi barbari, invaziile şi noua hartă a Occidentului, Occidentul

în evul mediu timpuriu: noi structuri, concluzie: de la antichitate la evul mediu: continuitate sau ruptură?

2. Încercarea de organizare germanică: Occidentul carolingian, criza din secolele IX-X: noii invadatori, criza lumii carolingiene: aspecte interne, restaurația ottoniană, renaşterea din secolul X, concluzie: impulsul medieval – apel din afară sau avânt dinăuntru?

3. **Formarea creştinătății**: avântul creştinătății: – avântul cons-trucției, progresele agricole şi demografice, expansiunea creştinătății: creştinarea în nord şi est, Reconquista spaniolă, cruciadele, renaşterea urbană, renaşterea comerțului, înflorirea intelectuală şi artistică, Biserica şi religia în avântul creştinătății occidentale, feudalitatea occidentală, peripeții politice: Sacerdoțiul şi imperiul, peripeții politice: statele, concluzie: organizarea spațiului medieval – oraşe sau state?

4. **Criza creştinătății:** sfârşitul frontierei medievale, criza din secolul XIV, sensul crizei: depresiune generală sau condiția unui progres?

Autorul şi-a intitulat această primă parte, cu cele patru capitole, *Evoluția istorică*, deosebind-o astfel de partea a doua, intitulată *Civilizația medievală,* care cuprinde restul capitolelor.

5. **Lumini în noapte:** cultura păgână şi spiritul creştin, cunoştințele fărâmițate, regresiune şi adaptare, insulițe de civilizație: oraşe, curți, mănăstiri, ctitorii evului mediu, renaşterea carolingiană.

6. **Structuri spațiale şi temporale,** vizând: poieni şi păduri, mobilitatea medievală: drumurile, natura şi universul, creştinătatea şi Bizanțul: schismaticii, creştinătatea şi Islamul: necredincioşii, creştinătatea şi păgânii: conversiunea, creştinătatea şi mitul mongol, creştinătatea deschisă sau închisă?, lumea de dincolo: Dumnezeu, lumea de dincolo: diavolul, între pământ şi cer: îngerii, timp, eternitate, istorie, indiferență sau atenție la timp, timpuri sociale: timp natural şi timp rural, timpuri sociale: timpul seniorial, timpuri sociale: timp religios şi clerical, fuga de lume, visul milenarist: Anticristul şi veacul de aur.

7. **Viața materială:** invențiile medievale, lemnul şi fierul, slăbiciunea „maşinismului" medieval, tehnici rurale, surse de energie, corăbiile, progresele tehnice, o economie de subzistență, mentalități economice, o lume ajunsă la limită:

valurile de foamete, mizeria fiziologică şi epidemii, extenuare şi nesiguranță, creşterea economică: conjunctura medievală, economia-naturală şi economie-bani, creşterea economică: repercusiuni sociale.

8. **Societatea creştină:** societatea celor trei ordine, de la societatea tripartită la „stările lumii", societatea bicefală: papa şi împăratul, societatea frântă: Turnul Babel, individ şi comunitate, comunitatea familială, femeia şi copilul, comunitatea seniorială, comunitățile săteşti şi comunitățile urbane, oraşul şi societatea urbană, lupta claselor: societatea urbană şi societatea feudală, lupta claselor în mediul rural, lupta claselor în mediul urban, femeia în lupta de clasă, rivalități înăuntrul claselor, Biserica şi regalitatea în lupta de clasă, comunități intersociale: frății, clase pe vârste, centre sociale: biserici, castele, mori, taverne, erezii şi lupta de clasă, cei excluşi: eretici, leproşi, evrei, vrăjitori, sodomiți, infirmi, străini, declasați.

9. **Mentalități, sensibilități, atitudini:** sentimentul de nesigu-ranță, recurs la vechime: „autoritățile", recurs la intervenția divină: minunile şi ordaliile, mentalitate şi sensibilitate simbolică, abstracție şi sens al concretului: culoarea şi lumina, frumusețea şi forța, evadările şi visurile, evoluția spre realism şi raționalism, spiritul scolastic, interiorizarea şi moralismul, amorul de curte şi amorul nou, desacralizarea naturii, falsitatea şi minciuna, o civilizație a aparenței exterioare: hrana şi luxul alimentar, corpul şi gestul, costumul şi luxul vestimentar, casa şi ostentația locuinței, o civilizație a jocului.

10. **Permanențe şi noutăți:** permanențele, exasperarea şi depăşirea măsurii, umanismul.

Aşadar, o cu totul altă viziune asupra tratării instituțiilor şi a civilizației în general. O altă abordare a instituțiilor, prin intermediul vieții private, a fost utilizată de autorii colecției *Istoria vieții private*. Georges Duby, unul dintre coordonatorii colecției, motiva ideea abordării unei asemenea teme scriind: „Suntem oare îndreptățiți…să vorbim de viața privată în Evul Mediu, să transpunem într-un trecut atât de îndepărtat o noțiune, cea de **privacy**, care, după câte ştim, s-a format în cursul secolului al XIX-lea în sânul societății anglo-saxone, aflată în vremea aceea în avangarda edificării unei culturi burgheze? Cântărind bine toate elementele consider că se poate răspunde afirmativ….Prin

urmare, nu am şovăit să utilizăm … conceptul de viaţă privată; am încercat să discernem în societatea medievală o frontieră între ceea ce era şi ce nu era considerat de domeniul privatului, să izolăm un câmp de sociabilitate care să corespundă cu ce numim noi astăzi viaţă privată".

Pentru a întări cele spuse de autorul citat, vom exemplifica prezentând planul volumelor II-III din colecţie, care acoperă perioada care ne interesează. După încheierea Antichităţii, volumul doi se deschide cu prezentarea *evului mediu timpuriu* în Apus, care cuprinde capitolele şi subcapitolele:

– viaţa privată cucereşte statul şi societatea: germanicii nu fac distincţie între public şi privat, înmulţirea grupurilor mici, slăbiciunea omului singuratic, căldura casei şi a meselor, setea de aur;

– trupul şi inima: trup înveşmântat, trup gol, trup stăpânit, trup preaslăvit; trup bolnav, trup tămăduit; idealul: forţă, procreare, sănătate; obsesia copilului: sclav sau principe; rubedenie, ocrotire şi constrângere; dragostea, impulsiune sau sentiment? femeie curată, femeie necurată; dragostea, pasiune desfrânată;

– violenţa şi moartea: agresivitatea, scop al educaţiei; moartea, pedeapsă pentru incendiere şi furt; omor, tortură, răzbunare; teamă de morţi; imaginarul lumii de „dincolo";

– sacrul şi tainele: supravieţuirea sacrului păgân; naşterea unei conştiinţe lăuntrice; interioritatea prin rugă; descoperirea tăcerii.

Partea intitulată *Bizanţ* în secolele X-XI cuprinde la fel:

– teritoriul şi istoria Bizanţului, secolele IX-XI; izvoare; cuvintele;

– spaţiul privat: casa laică; aşezăminte monastice;

– eul şi ceilalţi ai săi: rubedenia şi opţiunile ei; cuplu, familie, sentimente; frăţia monastică, paternitatea spirituală; prietenii;

– crezul particular: practicile evlavioase; demoni şi gândire neorganizată;; diverse experienţe religioase; concluzie.

Volumul al treilea cuprinde capitolele şi subcapitolele:

– putere privată şi putere publică: să pornim de la cuvinte; conceptul de viaţă privată în jurisdicţia Evului Mediu timpuriu; feudalitate şi putere privată;

– *Viaţa privată în familiile aristocratice din Franţa feudală:*

– convieţuirea: visul, la mănăstire, modelul de viaţă privată; topografia casei nobiliare;

– raporturile sociale interne: ordine şi dezordine; primejdia: femeile şi morţii;

– raporturile de rudenie:

– metamorfozele ascendenţei; lingvistică şi lume feudală, izvoare, mărirea şi declinul marilor familii, cele două vârste ale societăţilor fictive, onoarea înrudirii şi strategia neamului;

– pătaniile cuplurilor: alegerea partenerului, căsătorii creştine, femeile, războiul şi pacea, societatea conjugală, văduva şi orfanul;

– concluzie;

– *Viaţa privată a notabililor toscani în ajunul Renaşterii*:

– mediile private, inventar şi descriere: familia; privatul familiar complementar; privatul marginal şi ascuns; întâlnirea dintre vârste şi dintre sexe;

– căminul: tipurile de locuinţă; amenajarea locuinţei; confortul privat; decorul domestic; procurarea hranei pentru familie;

– traiul împreună: ocupaţiile colective în spaţiul privat al familiei; „Pater familias"; soţie şi mamă; totuşi, un cuplu;

– viaţa privată personală în ambianţa privată a menajului: fiecăruia îndatoririle sale; un spaţiu propice izolării; intimitatea cuplului; o cameră pentru fiecare; locul copiilor; adolescenţi şi „tineri"; bătrânii la ei acasă şi la alţii; spaţiul privat al slujitorilor; sclavii domestici;

– celelalte solidarităţi private: spaţiul privat lărgit – un program; spaţiul privatului lărgit; spaţiul privat al copiilor şi tineretului; relaţiile private ale cuplurilor; apoteoza spaţiului privat lărgit; servicii reciproce;

– solidaritatea privată pusă la încercare: dispersarea familiilor şi corespondenţa privată: dispersarea familiilor şi jurnalele private conflictul dintre spaţiul privat personal şi colectiv;

– celula privată, matrice a vieţii interioare: cunoaşterea reciprocă; modelarea sentimentelor; înflorirea sentimentelor; formarea corpului şi a inteligenţei;

– intimitatea privată în raport cu lumea exterioară: vizitatorii obişnuiţi; cucerirea lumii exterioare de către femei; căsătoria, ruptură şi întâlnire între două spaţii private; evadările

clandestine în afara privatului familial; expunerea în public a vieții private;

– intervenția autorităților în viața privată: legislația comunelor; autoritatea Bisericii şi influența ei asupra vieții private.

Iată, deci, două moduri total diferite de cele „clasice" româneşti, utilizate în cercetarea instituțiilor din spațiul medieval european, care abordează problema instituțională sub aspect atât public, cât şi privat.

Considerăm că nu este lipsit de interes să prezentăm şi câteva modele de tratare a unei singure instituții ori a unui grup instituțional, adică o tratare monografică a instituțiilor.

Analizând „Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor în Principatele Române", Gheorghe I. Brătianu a utilizat următorul plan, împărțind lucrarea în trei părți şi şase capitole astfel:

A. **Temeiurile politice şi sociale**

I. Caracterul constituțional al domniei: caracterul domniei în țările româneşti; domnie şi „Țară"; domnie şi stări;

II. Stările sociale în Bulgaria medievală şi în țările româneşti: evoluția claselor sociale în Bulgaria medievală; originile feudale ale stărilor sociale în țările româneşti; clasele sociale în evul mediu românesc; clasele sociale în veacul al XVII-lea: restrângerea stării privilegiate;

B. **Mărire şi decădere a Adunărilor de Stări:**

III. Stările şi adunările lor în Țara Românească (până la 1755): problema în istoriografia română mai nouă: domni şi boieri în veacurile XIV-XVI: pacta et conventa sub Mihai Viteazul; regimul de stări în veacul al XVII-lea; criza regimului de stări; către reformele lui Constantin Mavrocordat;

IV. Stările şi adunările lor în Moldova (până la 1750): problema în istoriografia română mai nouă; feudalitatea înainte de descălecat; Domnia şi Stările în veacul al XV-lea; politica socială a lui Ştefan cel Mare şi a urmăşilor săi: direcți; regimul de stări sub influența polonă şi ardeleană; regimul de stări în veacul al XVII-lea; domnia autoritară a lui Vasile Lupu; Domnia şi Stările în luptele dintre turci şi poloni; teorie şi practică politică sub Dimitrie Cantemir şi Nicolae Mavrocordat; Adunările de Stări sub fanarioți;

C. **Sfârşitul regimului de stări:**

V. Regimul de Stări în principate până la Regulamentul Organic (1750-1829): hegemonia Protipendadei; privilegiile Stărilor în timpul războaielor dintre turci, ruşi şi austrieci; primele atingeri cu ideologia revoluționară în jurul anului 1800; „Adunarea Norodului" lui Tudor Vladimirescu; proiectele de reformă constituțională, 1821-22; întărirea privilegiilor, 1823-27;

VI. De la regimul de Stări la parlamentarismul modern (1829-1858): organizarea regimului de Stări prin Regulamentul Organic; reformele constituționale ale revoluției din 1848; desființarea privilegiilor şi a reprezentării Stărilor.

Într-o lucrare oarecum asemănătoare *Sfatul domnesc şi marii dregători din Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Nicolae Stoicescu a împărțit subiectul în două părți şi opt capitole, fiecare cuprinzând subcapitole şi paragrafe astfel:

A. I. Introducere şi istoriografie: introducere şi istoriografie;

II. Terminologia sub care sunt cunoscute sfatul, divanul domnesc şi membrii lor şi evoluția acestei terminologii: 1. Sfatul şi divanul domnesc: sfat, sfatul cel mai înalt; sfatul țării; Divan, marele divan; alți termeni: singlit, pretoriu, scaun de judecată, senat; Soborul şi sfatul de obşte; Sfatul domnesc şi curtea domnească; 2. Membrii sfatului şi divanului domnesc: jupani şi pani; sfetnici şi prim-sfetnici; vlasteli sau vlastelini; dregători; dregătoria devine sinonimă cu boieria în sec.XVII; dregătorii din „casa" domnului; termenii latini sub care sunt cunoscuți membrii sfatului domnesc;

III. Apariția, evoluția şi organizarea sfatului şi divanului domnesc: sfatul domnesc în epoca fărâmițării feudale, influențele străine exercitate asupra organizării dregătoriilor; sfatul domnesc în timpul centralizării statelor feudale şi al feudalismului dezvoltat; numărul membrilor sfatului domnesc; numărul membrilor divanului; ordinea în care apar ca martori membrii sfatului domnesc; „cursus honorum" al dregătoriilor; vârsta membrilor sfatului domnesc şi dregătorilor; organizarea dregătoriilor (apariția dregătorilor II şi III, cancelariile dregătorilor); participarea mitropolitului, episcopilor țării şi a patriarhilor străini la şedințele sfatului domnesc;

IV. Relațiile dintre domn şi sfatul domnesc: domnii nu puteau conduce țara fără ajutorul sfatului domnesc;

documentele fără sfat domnesc; numirea şi schimbarea dregătorilor; rolul rudelor domnului în sfatul domnesc;

V. Atribuțiile sfatului şi divanului domnesc şi ale membrilor lor. 1. Atribuțiile sfatului şi divanului domnesc: atribuții privind politica externă; atribuții de ordin militar; atribuții fiscale; atribuții privind organizarea Bisericii; atribuții judecătoreşti; 2. Atribuțiile generale ale dregătorilor: nediferențierea absolută a atribuțiilor dregătorilor în sec.XIV-XVII; soliile peste hotare; atribuții militare; atribuții judecătoreşti; hotărniciile moşiilor; ispravnicii oraşelor şi ai scaunului domnesc; ispravnicii documentelor şi poruncilor domneşti;

VI. Veniturile şi abuzurile dregătorilor: evoluția veniturilor dregătorilor până în sec. XVII; daniile de ocine domneşti; scutirile de dări; veniturile realizate din slujbe; concedarea încasării dărilor din țară; cadourile primite pentru diverse favoruri făcute locuitorilor țării; abuzurile marilor dregători (ca surse de venituri);

B. I. Dregătorii cu atribuții de ordin public şi militar: 1. Dregători cu atribuții de ordin public (adminsitrativ, judecătoresc, fiscal): banul, logofătul, vornicul, pârcălabii, vistierul, arma-şul, portarul, uşarul, vornicii de poartă; 2. Dregători cu atribuții militare: spătarul; hatmanul; aga; serdarul; şetrarul;

II. Dregătorii care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească: postelnicul sau stratornicul; medelnicerul; paharnicul sau ceaşnicul; stolnicul; clucerul; jitnicerul; pitarul; slugerul; comisul.

Deşi lucrările sunt asemănătoare simpla comparare a celor două planuri evidențiază deosebirile dictate de tratarea subiectului şi de personalitatea cercetătorilor: tendința spre analiza comparată şi generalizare la Gheorghe I. Brătianu şi grija față de amănunte şi lămurirea fiecărui aspect instituțional la Nicolae Stoicescu.

În *Bănia în Țara Românească,* profesorul Ştefan Ştefănescu a utilizat un alt plan împărțind lucrarea în patru capitole şi mai multe subcapitole astfel:

I. *Bănia înainte de Craioveşti:* Bănia până la întemeierea domniei: bănia după întemeierea domniei până la 1391; bănia în perioada 1391-1421; băniile teritoriale, forma specific oltenească a instituției „sudeților"; atribuțiile banului; bănia unitate

administrativă; tendința de transformare în feud a băniei, începuturile băniei din Craiova;

II. *Craioveştii:* Dezvoltarea schimbului la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, legăturile domeniului feudal cu piața; Craioveştii, baza economică a politicii lor, legăturile cu stăpânitorii vecini; poziția politică a Craioveştilor; încercarea lui Radu cel Mare de a întări puterea centrală a domniei în colaborare cu Craioveştii, rolul „marii bănii"; criza politică din anii 1508-1512 domnia lui Neagoe Basarab – expresie a apogeului puterii Craioveştilor; opera culturală a Craioveştilor;

III. *Bănia Craiovei:* raporturile dintre domn şi marele ban; ierarhia bănească; atribuțiile marelui ban; atribuții administrative; atribuții judecătoreşti; atribuții militare; veniturile banului; curtea banului;

IV. *Criza băniei ca dregătorie de familie a Craioveştilor:* anarhie internă provocată de marii boieri şi de amestecul turcilor; luptele victorioase conduse de Radu de la Afumați împotriva turcilor şi anihilarea rezultatelor ca urmare a înțelegerii dintre marii boieri şi turci; întărirea presiunii otomane asupra Țării Româneşti în condițiile anarhiei feudale, obligațiile domnilor Țării Româneşti de a sprijini acțiunile militare ale turcilor îndreptate împotriva imperialilor sau aliaților lor, eşecul politicii duplicitare a Craioveştilor; Accentuarea politicii de supunere față de Poartă a domnilor Țării Româneşti, primele izbânzi în încercările lor de a înlătura transmiterea ereditară a „marii bănii"; căderea Țării Româneşti sub dominația otomană; înfrângerea ultimelor încercări ale Craioveştilor de a-şi menține poziția ca principală forță politică în stat.

Planul a permis profesorului să abordeze instituția băniei şi în contextul istoriei generale a Țării Româneşti şi să extindă studiul instituțional şi asupra altor domenii, aşa încât monografia băniei a căpătat şi un caracter genealogic şi social.

În lucrarea noastră privind *Puterea domniei în Țara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI* am utilizat planul următor:

– *Introducere*: obiectul cercetării; istoriografia problemei; regalitate şi monarhie în Europa, evoluția structurilor politico-juridice medievale euro-asiatice;

– I. *Domnia. Originea. Atribuţii şi etape în evoluţia instituţiei*

– II. *Titulatura domnilor:* elementele componente şi semnifica-ţia acestora; puterea domniei şi mijloacele de manifestare, ideologia; dominium eminens;

– III. *Domnia şi adunările de stări:* domnia şi Biserica; domnia şi boierii;

– IV. *Domnia şi sfatul domnesc*.

– V. *Domnii români în familia principilor creştini.*

– *Concluzii*

Este necesar să precizăm că am tratat subiectul comparativ urmărind permanent evidenţierea asemănărilor şi deosebirilor, a influ-enţelor şi modelelor instituţionale manifestate pe întreaga perioadă.

În urma celor prezentate rezultă că nu există nişte modele precise, unanim aceptate, de prezentare şi tratare a instituţiilor medievale, nici în istoriografia românească, nici în cea universală. Nu există nişte criterii precise nici în privinţa medului de abordare a problematicii create de instituţii. Ordinea de prezentare şi tratare ca şi stabilirea importanţei unor instituţii, precum şi modul de critică a lor ţin de personalitatea şi priceperea fiecărui autor, instituţiile constituind, după părerea noastră, un prilej de a proba cunoştinţele şi priceperea cercetătorului în munca de investigare istorică. Pornind de la considerentele arătate, în continuare vom prezenta câteva domenii instituţionale pe care le considerăm definitorii în evoluţia generală a societăţii româneşti medievale. Precizăm că am exclus acele domenii instituţionale care fac obiectul cercetării de către alte ştiinţe, oprindu-ne doar la cele abordate în general de istorie.

BIBLIOGRAFIE

I. **Lucrări generale**

Costăchel, V., Panaitescu, P. P., Cazacu, A., *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII),* ed. a 2-a, Bucureşti, 1957.

Giurescu, Constantin, C., *Istoria românilor,* I-II/1-2, III/2, ed. 2-4, Bucureşti, 1938, 1942, 1943, 1946.

Goff, Le, Jacques, *Civilizația Occidentului medieval,* Bucureşti, 1970.
Iorga, Nicolae, *Istoria românilor,* III-IV, volume îngrijite de Victor Spinei, Stelea Cheptea şi V.Neamțu, Constantin Rezachevici, Ştefan Andreescu, Bucureşti, 1993, 1996, 1998, 2000.
*****,** *Istoria României* (tratat), II-III, Bucureşti, 1962, 1964.
*****,** *Istoria românilor* (tratat), IV, coordonatori Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşan, Bucureşti, 2001.
*****,** *Istoria vieții private,* II-III, coordonatori Philippe Ariès şi Georges Duby, Bucureşti, 1994, 1995.
Mazilu, Horia, Dan, *O istorie a blestemului,* Iaşi, 2001.
Xenopol, Alexandru, D., *Istoria românilor din Dacia Traiană,* I-IV, ed. a –4 –a, îngrijită de Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1985-1993.

II. **Lucrări speciale**

Andreescu, Mihail, M., *Puterea domniei în Țara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1999.
Brătianu, Gheorghe, I., *Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor în Principatele Române,* Évry, 1977.
Goff, Le, Jacques, *Pentru un alt ev mediu,* I-II, Bucureşti, 1986.
Iorga, Nicolae, *Locul românilor în istoria universală,* ediție de Radu Constantinescu, Bucureşti, 1985.
Stoicescu, Nicolae, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1968.
Ştefănescu, Ştefan, *Bănia în Țara Românească,* Bucureşti, 1965.

II. ORGANIZAREA LOCALĂ ŞI TERITORIAL–ADMINISTRATIVĂ

Problema organizării vizează mai întâi comunitățile locale, rurale şi urbane. Mai întâi satele şi apoi oraşele s-au constituit în modele de organizare şi conviețuire pentru întregul ansamblu de instituții şi forme care este statul. Constatările cercetătorilor apuseni, care vizează întreaga Europă medievală, sunt, desigur, valabile şi pentru societatea românească. Dincolo de aceste aspecte ale evoluției interne a comunităților locale, trebuie adăugate influențele externe şi modelele împrumutate de unele comunități fie de la vecini, fie de aiurea. De aici diferențele mari privind organizările locale şi teritoriale în spațiul românesc.

În perioada interbelică, cercetătorii de istorie socială, dar nu numai, erau unanimi în a evidenția că societatea românească în ansamblul ei a fost una rurală, urbanizarea în sensul real şi modern al cuvântului fiind un proces nou impus la noi prin străini şi prin saşii stabiliți în Transilvania, purtătorii civilizației urbane de tip occidental. După război, lucrările vizând caracterul rural sau urban al societății româneşti nu au dus la nişte concluzii categorice. Cu toate încercările unor specialişti de a utiliza termeni moderni pentru a justifica unele aspecte ori pentru a le conferi un caracter românesc, nu s-a reuşit, în mod convingător, impunerea tezei că românii ar fi avut deopotrivă caracteristici rurale şi urbane proprii în formele lor de organizare. Şi Ştefan Pascu şi Ştefan Olteanu ori Constantin Şerban, în lucrările lor vizând organizarea meşteşugurilor şi comerțului, sfârşesc prin a arăta că urbanizarea nu a fost un proces caracteristic societății româneşti, deşi târgurile şi oraşele nu au lipsit, dar ele au fost în mare măsură create sau influențate de străini. Desigur, aceasta nu dovedeşte că românii nu ar fi avut oraşe ori nu le-ar fi întemeiat, ci numai că ele nu au

reprezentat o caracteristică la fel de puternică precum au fost aşezările rurale, satele.

În cazul satelor, de asemenea, au existat diferenţe privind forma şi mărimea lor. De la cătune şi sate mici până la sate mari asemănătoare unor târguri, cu populaţie relativ numeroasă. În privinţa formei lor, satele au fost răsfirate, înşirate sau adunate. Majoritatea satelor din Ţara Românească şi din Moldova de câmpie au fost răsfirate prin păduri ori înşirate pe firul unor văi pentru a nu constitui o atracţie pentru eventualii duşmani. În Transilvania, satele au fost mai ales adunate, având acelaşi aspect urban impus în special de saşii care aduseseră cu ei din Occident şi modelul propriu de civilizaţie. De aici alte diferenţe în ce priveşte construcţia locuinţelor şi materialele folosite, care şi până atunci fuseseră diferite în funcţie de formele de relief şi natura materialului de construcţie.

Mărturiile unor călători, susţinute de cercetările arheologice atestă o mare varietate de forme arhitecturale şi materiale de construcţie, care se păstrează până astăzi în zonele rurale, dar şi urbane. În zonele de luncă şi mlăştinoase – precum cele de pe valea Dunării sau din luncile marilor râuri – au predominat colibele confecţionate din lemn, stuf şi lut, ultimul material fiind amestecat cu paie şi bălegar. Locuinţele de şes, din zonele de stepă unde nu există păduri, erau edificate frecvent din chirpici – cărămizi de mari dimensiuni confecţionate din lut argilos amestecat cu nisip, paie şi bălegar şi uscate la soare. Pereţii erau tencuiţi cu var stins amestecat cu nisip şi cârlţi, iar acoperişul era din paie sau coceni de sorg (mătură). În zonele de câmpie unde erau păduri, locuinţele erau din ostreţe sau paiantă. Scheletul casei era din lemn peste care se punea pomostul – pământ amestecat cu bălegar şi paie -, pereţii fiind tencuiţi cu var nestins amestecat cu nisip. Acoperişul era din paie şi frunze ori din şindrilă (şiţă) aşezată sub formă de solzi.

În zonele de deal şi de munte, acolo unde predomină piatra şi lemnul, casele sunt confecţionate preponderent din aceste materiale. Temelia şi uneori parterul erau edificate din piatră de râu – bolovani plaţi sau cubici cimentaţi cu mortar din var, nisip şi argilă -, restul casei fiind din lemn. Pereţii erau din bârne îmbinate sau legate cu scoabe de fier sau din scânduri de brad, fag sau stejar, aşezate în straturi succesive.

Acoperişurile erau preponde-rent din şindrilă (şiță) – scândurele din fag, stejar sau brad – aşezată în două-trei straturi. Din acelaşi materiale erau edificate şi acareturile din gospodărie, uneori şi gardurile care împrejmuiau curtea. Saşii şi nobilii, pe lângă piatră şi lemn, utilizau pe scară largă cărămida arsă în cuptoare speciale, care o făceau foarte rezistentă. Din secolele XIV-XV, piatra şi cărămida au devenit materiale de construcție folosite frecvent de boierii şi domnii munteni şi moldoveni.

Principalul tip de locuință al țăranului român, indiferent de zona unde locuia, a rămas bordeiul semiîngropat sau îngropat, căptuşit cu piatră şi lemn şi acoperit cu stuf şi crengi peste care se punea pământ. În asemenea locuințe, situate şi în păduri, oamenii stăteau alături de animale şi de puținele bunuri pe care le aveau. În Transilvania, locuințele saşilor, ungurilor şi secuilor – mai târziu şi ale românilor – erau înconjurate cu garduri înalte de lemn, cu porți întărite, având aspectul unor fortărețe, iar casele erau aşezate unele lângă altele, curțile fiind interioare şi situate în spatele caselor. Din secolele XVI-XVII, modelul va fi preluat şi de unele gospodării din Țara Românească şi Moldova, fie că ele aparțineau unor țărani înstăriți, fie unor boieri sau mănăstiri, incintele fiind ulterior împrejmuite şi cu ziduri din cărămidă, aşa cum le vedem la Brebu şi Goleşti în Țara Românească ori la Mera şi Moldovița în Moldova.

Potrivit specialiştilor în arhitectura populară şi în artă, în spațiul românesc s-au manifestat în evul mediu mai multe stiluri şi influențe arhitecturale impuse de contactele românilor cu vecinii. Modelele preluate de la străini, ca şi cele impuse de unele aşezări de colonizare s-au menținut până în zilele noastre, oferind privirii, mai ales în zonele rurale, o mare varietate de forme şi stiluri arhitecturale, între care se mai menține însă – potrivit arhitecților – şi un stil caracteristic românesc, păstrat în regiunea Subcarpaților şi în părțile mărginaşe ale Transilvaniei.

Dacă există atâtea forme şi stiluri privind habitatul, datorate influențelor, dar şi coloniştilor stabiliți în spațiul românesc, trebuie să acceptăm şi existența unor forme diferite de organizare teritorial-administrativă datorate, de asemenea, influențelor şi coloniştilor deopotrivă, motiv pentru care vom face o prezentare diferențiată a lor.

A. **Organizarea locală şi teritorial-administrativă a voievodatului Transilvaniei: sate şi oraşe, „ţări" (districte), scaune, comitate**

Pentru a putea înţelege mai bine care erau formele specifice de organizare teritorial-administrativă şi locală ale etniilor din Transilvania şi pentru a putea observa mai uşor asemănările şi deosebirile dintre ele vom face o prezentare pe etnii a fiecărei forme locale de organizare.

1. **Sate şi oraşe în Transilvania voievodală şi princiară**. *Satele româneşti,* indiferent de mărimea lor, erau compuse din *obştea satului,* adică locuitorii maturi ai satului care puteau lua hotărâri în ce-i priveau. Satele româneşti, după statutul lor juridic, erau de două categorii: sate libere şi sate iobăgeşti. Satele iobăgeşti erau conduse de *juzi, villicus, sând,* care proveneau dintre *cnezii* aserviţi ori erau numiţi de nobili (cler) chiar şi dintre slugile de curte. Ei împărţeau dreptatea şi menţineau ordinea între *rustici, populi, iobagiones* sau *jeleri* – în funcţie de statutul juridico-economic al fiecăruia –, stabilind cuantumul individual al dărilor şi asigurând strângerea lor. Statele libere locuite de *cnezi* erau conduse de *cnezi de sat, primari, villici* aleşi, care împreună cu „oamenii buni şi bătrâni" sau „cinstiţii şi chibzuiţii bătrâni" împărţeau dreptatea, menţineau ordinea, stabileau obligaţiile fiecăruia faţă de autorităţi. Asimilaţi în secolele XV-XVI nobilimii mici şi mijlocii, *cnezii* statelor libere se vor menţine până în secolul XVII în Făgăraş, Maramureş şi părţile Banatului, fiind ulterior aserviţi.

Satele ungureşti, la fel ca şi cele româneşti, erau populate de *rusticii, populi seu iobagiones,* împărţiţi în *servi seu iobagiones* şi *jeleri*, ultimii fiind lipsiţi de orice bunuri. Satele erau conduse de un *villicus* (jude. primar), care răspundea de strângerea dărilor faţă de nobili, comiţi, voievod şi rege, ca şi faţă de Biserică, dările fiind aceleaşi cu ale românilor. Până la 1366, *iobagii* s-au bucurat de dreptul la libera strămutare, putând pleca pe altă moşie în căutarea unor condiţii mai bune. După 1366, fără să fie interzis explicit, dreptul la liberă strămutare a fost limitat treptat sau condiţionat de anumite obligaţii ale *iobagilor* faţă de seniorii locali. În urma răscoalei de

la Bobâlna, dreptul la liberă strămutare va fi restrâns drastic şi chiar interzis. El va fi complet desfiinţat în urma răscoalei conduse de Gheorghe Doja (1514-1515) şi statuat prin *Tripartitul* redactat de Istvan Verböczi (1517). *Jelerii*, în schimb, erau exoneraţi de orice obligaţii, fiind liberi din punct de vedere juridic.

Satele saşilor constituiau cea mai mică unitate administrativă şi erau arondate oraşelor şi reşedinţelor scăunale. Ele erau mici (10 case şi 50 de locuitori) şi mari (50-100 case şi 250-500 locuitori). Erau conduse de un *villicus* (primar) ajutat de *sfatul bătrânilor* şi de *obştea satului*, care se compunea din toţi locuitorii satului. Aceasta adopta hotărâri de interes local, alegea *juzii* satului, stabilea cuantumul individual al dărilor, trimitea repre-zentanţi în *adunările scăunale* şi ale *comitatului* supunându-se hotărârilor acestora. Putea face plângeri în *adunări* sau în faţa regelui. În unele situaţii, cu acordul *obştilor, juzii orăşeni* puteau fi şi *juzii satelor*. Saşii s-au bucurat de autonomie etnică, indiferent de statutul lor social, având obligaţiuni aparte faţă de nobilii proprii, voievod, principe sau rege.

Satele secuieşti aveau aceeaşi mărime şi organizare ca şi satele româneşti, maghiare sau săseşti libere. Erau conduse de *căpetenii* (căpitani) şi de *adunarea obştii*. *Căpeteniile* locale conduceau *obştile săteşti* în virtutea drepturilor militare sau ereditare. Nu erau alese. Puteau fi numite de rege sau recunoscute tacit de *obşti*, datorită poziţiei lor materiale şi capacităţilor fizice. *Căpeteniile* puteau proveni şi din nobili unguri cu care unii dintre fruntaşii secuilor se înrudeau. *Adunarea obştii* era compusă din membrii comunităţii săteşti. Avea atribuţii restrânse ţinând de probleme administrative şi de stingerea certurilor. Alegea uneori preoţii satului, care erau confirmaţi de arhidiaconi şi episcopi, şi pe reprezentanţii la *adunările de scaun. Adunarea obştească* se ţinea în prezenţa nobilului sau a fruntaşului local, care era *căpetenia* (căpitanul) şi se supunea hotărârilor acestuia, indiferent dacă era numit de rege ori era recunoscut ca atare.

Din secolul XV, treptat, libertăţile secuilor au fost încălcate şi restrânse până s-a ajuns la sărăcirea şi aservirea ţăranilor

secui, în secolele XVI-XVII, statutul lor juridic fiind acelaşi cu al celorlalți țărani aserviți.

Oraşele erau unități administrative locale mai mari, organizate după modelul apusean atât în voievodat, cât şi în restul regatului Ungariei, saşii fiind cei care au contribuit decisiv la formarea şi organizarea lor. La fel ca toate oraşele medievale, aşezările urbane din Transilvania proveneau din refacerea şi continuarea existenței vechilor oraşe antice (Alba Iulia – Apulum), Cluj (Napoca), Orşova (Dierna-Urscia) etc. -, din dezvoltarea unor reşedințe senioriale – Cenad (Morisena), Deva, Turda, Făgăraş – şi din târgurile şi iarmaroacele rurale ori meşteşugăreşti: Sibiu, Mediaş, Caransebeş, Timişoara, Braşov etc. Oraşele în general, dar în special cele săseşti, se bucurau de autonomie, aceasta menținându-se în mare măsură până în secolul XVIII.

Populația oraşelor era împărțită în trei categorii: *patriciatul,* compus din nobili (saşi, unguri, secui, români), clerici, patronii breslelor şi prăvăliilor, staroşti de bresle şi ghilde (companii şi case de comerț); *plebea*, adică orăşenii de rând, era compusă din calfe (muncitori calificați), ucenici, funcționari, mici negustori, oameni liberi care plăteau impozite şi aveau obligații militare; *calicimea* (sărăcimea), alcătuită din oameni fără ocupații şi fără venituri a căror situație era asemănătoare cu a *jelerilor*.

Oraşul era condus de un *magistrat* (sfat) compus din 12 jurați în frunte cu un *judex* (jude). Din a doua jumătate a secolului XIV, alături de *judele sfatului orăşenesc* apare un *Bürgermeister*, *magister civium* (primar) ales de orăşeni, ca la Sibiu. Sighişoara, Mediaş, Orăştie, Braşov. Până în secolele XIV-XV exista şi un *greav, grav, comes,* mai ales în oraşele reşedințe nobilare, apoi şi în celelalte, având mai mult rosturi militare. De la finele secolului XV, demnitățile de *jude* şi *Bürgermeister* vor fi îndeplinite de o singură persoană.

Pe lângă *jude* şi *Bürgermeister,* în unele oraşe exista şi un *Hann villicus* (administrator) care avea în grijă bunurile oraşului şi judeca pricinile mărunte. Din 1458 (Cluj) şi din 1495 alte oraşe (Sibiu, Braşov etc.) se crează *centumviratul* (consiliu din o sută de persoane orăşeni cu stare), ales de *jude* şi *Consiliul orăşenăsc* înainte de expirarea mandatului. *Centumvirii* alegeau apoi pe noul *jude* şi pe *jurați*.

Fiind înconjurate de ziduri, oraşele constituiau puncte fortificate care se apărau singure fie de către locuitorii lor şi ai satelor din jur, fie prin angajarea oştenilor de profesie (mercenari). De aceea, la fel ca în Occident, oraşele se bucurau de dreptul de comună, adică de autonomie față de celelalte autorități consti-tuite, având nişte obligații precise minime față de aceştia, mai mult de natură materială.

2. **„Țări" şi districte româneşti**. Până la „cucerirea" Transilvaniei de către maghiari şi organizarea ei în *voievodat,* românii şi-au păstrat vechile forme de organizare de tipul *ducatelor (voievodatelor), cnezatelor* (obşti teritoriale), amintite în secolele XII-XIII sub numele de *țări* şi conduse de *voievozi (duci),* precum Banat, Făgăraş, Hațeg, Maramureş, Zarand etc. Din secolul XIII, cele mai multe din aceste țări au fost transformate în districte – forme de organizare cunoscute de pe vremea romanilor şi păstrate de societatea medievală în cadrul comitatelor. Unele aveau în compunere câteva sate, cum era Amlaşul, care avea cinci sate, altele erau compuse din câteva zeci de sate şi o populație numeroasă. Între 1248-1597 sunt amintite documentar 50 de districte româneşti răspândite pe tot cuprinsul Transilvaniei, în Maramureş, Bihor, Banat, dar şi în partea de nord-est a Ungariei, ceea ce dovedeşte prezența neîntreruptă a românilor în tot spațiul intracarpatic, fie că era vorba de *comitatele ungureşti* şi de *voievodat,* fie că era vorba de autonomiile saşilor şi secuilor ori de alte forme teritorial-administrative din cuprinsul regatului. La conducerea acestor districte se găseau *cnezi* şi *voievozi* români aleşi, asimilați nobilimii mijlocii şi mari şi având rosturi administrativ-judecătoreşti şi militare. Importanța acestor *cnezi* şi *voievozi* a fost destul de mare în secolele XIV-XVI, mai ales sub raport militar, după care importanța lor a scăzut treptat. Mulți dintre nobilii români au fost asimilați de unguri, iar cnezii în special au decăzut, ajungând în secolele XVII-XVIII să fie considerați ca parte a țărănimii libere şi aservite. La nivelul districtelor funcționau *adunări districtuale* mixte, ale românilor şi etnicilor din jur. Acestea alegeau *juzii,* confirmați de comiți, voievod şi rege, hotărau în probleme administrative, fiscale şi militare ori de hotărnicii. Hotărârile lor erau confirmate de instanțele

superioare: comiți, voievod, rege sau principe. Unitățile teritoriale ale românilor au reprezentat o formă de autonomie limitată care s-a menținut până la finele secolului XVII, după care ea s-a pierdut sub stăpânirea austriacă.

3. **Scaunele săseşti (sedes).** Sosiți în Transilvania şi Ungaria începând cu mijlocul secolului XII, *ospites regni* sau *theutonicii*
s-au bucurat de la început de o largă autonomie având dreptul să aibă forme de organizare proprii, acestea fiind *scaunele* şi *comitatele* sau *districtele*. Între 1302-1377 s-au înființat 15 scaune astfel: Sedes Cibini (Sibiu), 1302; Sedes Sebeş (1303); Mediaş, Seica Mare, Seica Mică (1318); Cincu (1329); Bistrița (1330); Sighişoara, Saschiz (1337); Miercurea (Ruzmargt). Orăştie (Waras), Norich (Neuskyrch) (1349); Altina (Nocrich) (1361); Rupea (1377). De regulă, scaunele cuprindeau teritoriul unui oraş şi al satelor vecine ori un sat mai mare şi mai multe sate mici. În fruntea fiecărui scaun se aflau *juzii scăunali* aleşi de *Universitas* (Adunarea scaunului respectiv) şi confirmați de *Universitas Saxonum* (Adunarea comitatului) şi de *comite*. Judecau în numele *comitetului* şi al regelui atât în prezența *adunării scaunale,* cât şi în lipsa ei. Hotărârile *juzilor scăunali* puteau fi atacate în fața *Adunării comitatului*, *voievodului, regelui, principelui* după caz. *Adunarea scăunală* (*Universitas sedes*) era compusă din nobilii şi fruntaşii scaunului. Hotăra în probleme de interes general şi făcea judecăți. Stabilea distribuirea şi strângerea dărilor. Alegea *juzii, prepoziții şi decanii.* Nu avea autoritate asupra nobililor şi a locuito-rilor de altă etnie.

Scaunele secuieşti (Sedes siculorum) formau o unitate teritorial administrativă asemănătoatre *obştilor teritoriale, scaunelor săseşti* şi *districtelor româneşti. Scaunele secuieşti* s-au organizat în perioada 1224-1448 şi au fost următoarele: Sepsi (1224) – între 1334-1349 a fost district -, Telegd (1270) – din 1419 s-a numit Orbai, iar din 1448 Odorhei -, Chezd (1272-1311), Arieş (1291), Ciuc (1324), Mureş (1408-1410). La nivelul fiecărui *scaun* funcționau *adunarea scăunală* şi *juzii scăunali.*

Adunarea scăunală era compusă din reprezentanții *obştilor săteşti* şi nobili. Hotăra în probleme de dări şi în alte treburi locale. Hotăra convocarea la oaste atunci când era cazul. Alegea doi-patru *juzi de scaun* şi un *jude scăunal*

(*căpitan de scaun*), care erau confirmați în *Adunarea generală a secuilor*. *Adunarea scăunală* se ținea de două ori pe an în reşedința scăunală. În unele situații, funcționa ca instanță intermediară de apel, atacând hotărârile juzilor, dacă era cazul. *Juzii scăunali* erau aleşi de *adunările de scaun* şi confirmați în *adunările generale*, având atribuții judecătoreşti. *Judele căpitan* avea şi atribuții militare. Ei judecau în numele regelui. Hotărârile lor puteau fi atacate în *adunări,* dar *juzii* puteau face recurs în fața regelui. În timpul judecății erau asistați de *capitluri*. Făceau anchete, hotărnicii, confirmau acte, urmăreau respectarea privilegiilor secuilor, îndemnau adunările la alianțe politico-militare.

4. **Comitatele sau districtele săseşti** au fost, în ordinea apariției lor: *Comitatus Cibiniensis* (1224), din 1291 *Districtus Cibiniensis; Sedes Bezturche* (scaunul Bistriței) (1330), devenind ulterior *district (comitat); Comitatus Kronstadt (Brassoviensis)* atestat la 1340-1341. În fruntea comitatului se afla un *comite* ales de *Universitas Saxonum (Adunarea generală)* şi confirmat de rege. El conducea *Adunarea,* dar se supunea hotărârilor ei. Apăra drepturile saşilor de sub conducerea sa în fața nobililor, Bisericii şi a regelui, principelui, împăratului. Era comandatul militar al *comitatului*. În secolul XVIII, comiții de Sibiu au îndeplinit rolul şi de guvernatori ai Transilvaniei.

Universitas Saxonum (Adunarea generală a saşilor) era compusă din nobili şi fruntaşii *obştilor săteşti, orăşeneşti* şi ai *scaunelor*. Avea dreptul de a lua hotărâri, judeca procese, confirma *juzii de scaune*, alegea *comitele*. În cazul unor procese mixte în care erau implicați pe lângă saşi unguri, români şi secui, judecata era asistată de *voievodul Transilvaniei*. Rezolva probleme de interes general. Hotărârile importante trebuia confirmate de rege sau cancelar. După 1689, rolul *adunărilor* a scăzut, ele având numai atribuții locale. Rolul lor scăzuse mai de mult (secolul XV), după formarea coaliției *Unio Trium Nationum*. Comitatul Sibiului a jucat permanent un rol central în comunitatea săsească. Deşi nu era statuat, el avea o anume întâietate față de comitatele Bistriței şi

Braşovului, însemnătate care s-a păstrat şi sub austrieci (secolul XVIII).

5. **Comitatul secuilor** era alcătuit din toate *scaunele secuieşti* şi era condus de un *comite,* care a fost în unele cazuri nobil ungur sau voievodul Transilvaniei. *Comitele secuilor* era propus de *Adunarea scaunelor secuieşti* (*Congregatio siculorum*) şi numit de rege. Putea fi numit de rege şi fără consultarea secuilor, fie din rândurile secuilor, fie dintre baronii regatului. Avea mai ales atribuții militare, mai rar judecătoreşti. Nu se supunea hotărârilor *Adunării,* ci doar regelui sau *juzilor regali*. Nu conducea *Adunarea* decât în anumite condiții, cu acordul ei şi al regelui. Din secolele XIV-XV, voievozii Transilvaniei deținеau frecvent şi funcția de *comite al secuilor*. Din secolul XVI, secuii au fost tot mai mult asimilați ungurilor, pierzându-şi privilegiile locale şi autonomia.

Adunarea secuilor era alcătuită din reprezentanții scaunelor secuieşti, dar şi din reprezentanții nobililor unguri şi ai saşilor care aveau moşii în teritoriile secuilor. Se întrunea anual. Hotăra în problemele generale ale secuilor, făcea propuneri pentru comite sau îşi alegea comandantul militar. Confirma în funcții *juzii scăunali* aleşi de *adunările scăunale*. Putea funcționa şi ca instanță de apel, hotărârile ei putând fi atacate doar în fața regelui. Până la 1400 s-a întrunit la Odorhei, Sfântu Gheorghe sau Ciuc. Mai rar s-a întrunit la Târgu Mureş unde se aflau şi nobili unguri. În general, până la hotărârile lui Ludovic I din 1366, hotărârile *Adunărilor generale secuieşti* au fost respectate. Recursurile la rege s-au făcut numai pentru cazurile în care erau implicați nobilii unguri, saşi şi Biserica. Din secolul XVI, autonomiile secuilor au scăzut continuu, ceea ce a provocat numeroase nemulțumiri în rândurile categoriilor mici şi mijlocii, mai rar în rândurile nobililor secui reprezentați din 1438 în *Unio Trium Nationum*.

6. **Comitatele ungureşti ale voievodatului şi principatului.** Forma de organizare teritorial-administrativă specifică ungurilor, care i-a cuprins şi pe români în perioadele voievodatului şi principatului, a fost *comitatul* după modelul apusean. Majoritatea comitatelor ungureşti s-au creat în secolul

XII astfel: Bihor (1113), Dăbăca şi Crasna (1164), Solnoc (1166), Cluj, Alba şi Timiş (1177), Satu Mare (1181), Cenad (1197), Caraş (1200). În ce priveşte graniţele voievodatului şi principatului au existat importante modificări teritoriale, separat de autonomiile teritoriale ale saşilor şi secuilor. Până în secolul XIV, autoritatea *voievodului* s-a restrâns la şapte comitate: Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Târnava, Alba şi Hunedoara. Celelalte *comitate*, inclusiv Maramureşul, au primit alte forme de organizare. Din secolul XIII, comitele de Timiş şi-a extins autoritatea asupra Banatului şi asupra *comitatelor* Caraş, Cenad, Arad şi Zarand. Din secolul XV, comitatele Bihor, Solnocul exterior, Satu Mare, Ugocsa, Bereg şi Ung s-au grupat formând „comitatele exterioare" sau *Partium*, care va intra în componenţa *principatului* după 1541, la fel ca şi Banatul. În 1555, Banatul până la Mureş va deveni Paşalâcul de Timişoara, iar din 1661 se va crea Paşalâcul de Oradea cuprinzând *Partium*-ul. Regiunile amintite vor intra gradat în componenţa Imperiului Habsburgic în 1687 (Oradea) şi 1716 (Banatul). Din 1541, principatul Transilvaniei cuprindea 11 comitate pe lângă cele ale saşilor şi secuilor, iar din 1735 numărul lor a sporit la 17, scăzând după 1770 la 14, care includeau şi autonomiile saşilor şi secuilor, ultimii fiind asimilaţi în mare măsură de unguri.

Fiecare *comitat* era condus de un *comite* ajutat de un *vicecomite*, numiţi iniţial de rege, iar mai târziu aleşi de *adunările comitale* (congregaţii) şi confirmaţi de rege. Ei au fost recrutaţi din rândurile baronilor regatului, apoi din rândurile nobililor din voievodat şi, în cele din urmă, numai din comitat. După instituirea principatului, principiul s-a modificat în sensul că trebuia să provină doar din rândurile marii nobilimi, indiferent unde ar fi avut aceştia moşiile. *Comitele* şi *vicecomitele* aveau atribuţii juridico-administrative şi militare şi conduceau adunările nobililor din *comitat,* în prezenţa lor fiind făcute judecăţile. De asemenea, conduceau şi adunările cnezilor români din comitat şi asistau la judecăţile acestora pentru pricini care nu depăşeau competenţa lor. În caz contrar, ei participau la judecăţi numai cu încuviinţarea *voievodului* sau a regelui, după caz.

Pentru *comitatele* din cadrul voievodatului, *comiţii* şi *vicecomiţii* erau ajutaţi de doi *judecători (juzi)* ai *comitatului* aleşi

de *congregația* locală şi confirmați de *voievod* şi de rege. *Comitatele* care nu țineau de voievodatul Transilvaniei aveau în fruntea lor patru *juzi*, doi numiți de rege (*biloți*) şi doi aleşi de *Adunarea comitatului. Biloții* (juzii) regali puteau judeca numai hoții şi tâlhării, dar numai în prezența *comiților*. Adunările locale din fiecare *comitat* puteau judeca ele, în cazurile conflictelor cu marii baroni ai regatului aceştia apelând hotărârile luate în fața regelui. Din secolul XV, rolul adunărilor locale s-a restrâns, atribuțiile lor fiind preluate de alte organisme cu atribuții juridico-administrative sau de altă natură.

Aşadar, pentru Transilvania sistemul de organizare teritorial-administrativă a fost cel de tip apusean, impus de Biserică prin intermediul regalității maghiare şi al saşilor. Acesta s-a menținut pe întreaga perioadă analizată, suferind modificările de formă specifice lumii occidentale. Vom vedea în continuare în ce măsură acest model s-a impus şi peste munți.

B. **Organizarea teritorial-administrativă a Țării Româneşti şi Moldovei; sate şi oraşe, județe şi plaiuri, ținuturi şi ocoale**

Satele muntene şi moldovene, la fel ca şi astăzi, erau *înşirate* şi *răsfirate* în zonele de şes, *adunate* şi *risipite* la deal şi munte, cu subdiviziuni numite *cătune* – compuse din doar trei-cinci gospodării cu 15-25 locuitori. Satele puteau fi: *mici,* cu 10-30 gospodării şi 50-150 locuitori; *mijlocii,* cu 30-50 gospodării şi 150-250 locuitori; *mari,* cu câte 50-100 de gospodării şi până la 500 locuitori. Predominau satele mici şi mijlocii. La conducerea lor se aflau *primarii,* numiți *ispravnici de sat* ori *vătafi* în Țara Românească şi *vornici* în Moldova. În prezența *obştii,* ei judecau pricinile dintre săteni şi răspundeau în fața stăpânirii de plata dărilor sau alte obligații. *Vătafii* şi *vornicii* puteau fi aleşi de *obşte* sau numiți de *ispravnicii de județ*, dregători şi cler în Țara Românească şi de *pârcălabi* boieri şi cler în Moldova – desigur, pentru satele dependente.

Din secolul XVII s-a încetățenit obiceiul ca, în satele dependente, *vătafii (vornicii)* să fie numiți de stăpânii satelor fie dintre țărani (*rumâni* sau *vecini*), fie dintre slujitorii de încredere care locuiau acolo. În satele răzăşeşti şi moşneneşti unde

funcțiile erau eligibile, *obştea* era cea care hotăra, ea fiind aceea care stabilea dările, amenzile şi alte obligații, care puteau fi plătite în *cislă* (solidar) sau *pe cap* (individual). Aceeaşi situație era şi în satele dependente în ce privea plata dărilor. De aici, grija sătenilor până la desființarea *cislei*, ca să nu fugă nimeni din sat după ce satul fusese „scris la visterie", adică se stabilise cuantumul birului ce trebuia plătit de obştea satului. Din a doua jumătate a secolului XVII, în satele muntene, mai ales în cele mari, încep să apară *căpitani,* care, aşa cum arată şi numele, aveau atribuții militare.

Satele de margine din Țara Românească, indiferent de statutul lor, s-au bucurat în secolele XVI-XVII de anumite avantaje în schimbul păzirii granițelor şi al prinderii răufăcătorilor. Populația săsească şi maghiară din satele moldovene s-a bucurat de autonomie internă, potrivit relatărilor călătorilor străini, până târziu în secolele XVII-XVIII.

Datorită dinamicii demografice, deosebit de activă în secolele XVI-XVIII, multe sate din Țara Românească şi Moldova „s-au spart" şi „s-au bejenit", oamenii mutându-se în alte regiuni din calea războaielor şi a jafurilor ori plecând în Transilvania, peste Nistru ori la sud de Dunăre, ceea ce ducea la scăderea populației. Fenomenul a atras după el un altul, de colonizare urmărit periodic de domnii români. Oferind scutiri de dări ori alte privilegii pe timp limitat, trei-şapte ani, ei au urmărit aducerea unor colonişti din alte țări prin crearea de *slobozii* domneşti, boiereşti şi mănăstireşti sau prin repopularea satelor „sparte", adică a *siliştilor*. Desele topice de *Slobozia* şi *Siliştea* ilustrează acest dublu proces, de spargere şi de colonizare, care a cunoscut o amploare deosebită în secolele XVI-XVIII şi chiar în secolul XIX.

Oraşele erau unități administrative locale dezvoltate din târguri şi iarmaroace sau din reşedințele voievodale, mai rar din vechile aşezări antice sau din *canabaele* de pe lângă castrele romane. În Țara Românească, cele mai vechi aşezări urbane s-au edificat la întretăierea drumurilor comerciale, în punctele de vamă, dar şi în jurul unor reşedințe voievodale. La întemeierea, organizarea şi dezvoltarea lor o contribuție importantă pare să-şi fi adus saşii din Transilvania, mai ales pentru secolele XIII-XIV. Cercetări arheologice mai vechi şi mai noi, ca şi studiile întreprinse au atestat prezența saşilor şi, parțial, a maghiarilor

în oraşele Câmpulung, Târgovişte, Râmnicu Vâlcea, Slatina, Piteşti, Turnu Severin, Tismana, Buzău, Brăila, Focşani.

În Moldova, prezența lor a fost atestată şi mai târziu în secolele XV-XVI în aşezările de la *Civitas Moldaviensis* (Baia), Siret, Suceava, Trotuş, Bacău, Roman, dar şi în alte oraşe precum Iaşi, Dorohoi, Tighina, Soroca, Tecuci, Vaslui, Cotnari, Huşi, Hîrlău, Adjud etc. La Cernăuți, Herța, Rădăuți, ca şi în alte oraşe din nordul şi estul Moldovei a fost atestată prezența slavilor apuseni (polonezi) şi răsăriteni (ruşi, ucraineni, lipoveni), ca şi a lituanienilor şi armenilor încă din secolele XIV-XV. În sudul Moldovei, la Cetatea Albă, Chilia şi Galați, pe lângă greci şi italieni au fost atestați tătari, unguri, saşi, bulgari, armeni, evrei şi, din secolele XV-XVI, turci otomani.

Ca şi în cazul altor instituții, şi în cazul oraşelor s-a pus uneori semnul egalității între aşezările urbane din Transilvania, Moldova şi Țara Românească, în ce priveşte atât întemeierea, organizarea şi evoluția lor în general, cât şi sub alte aspecte, deşi asemenea echivalențe nu există. Cu excepțiile arătate, când saşii, ungurii şi polonii au intervenit în secolele XIII-XV grăbind întemeierea şi organizarea unor oraşe de peste munți, despre care nu se cunoaşte cert cât de mari au fost inițial şi cât de bine apărate şi organizate, restul aşezărilor urbane munteano-moldovene din secolele XV-XVII au semănat cu nişte sate mai mari sau târguri, unde reşedințele negustorilor şi meşteşugarilor bogați ori ale unor boieri ieşeau în evidență prin amplitudinea lor, indiferent din ce materiale erau edificate. Restul locuințelor erau din lemn şi lut acoperite cu stuf sau şindrilă. Casele obişnuite au fost foarte rar edificate din zid chiar până târziu, în secolul XIX. Astfel, oraşele româneşti au semănat cu nişte aşezări rurale mai întinse în care au predominat ocupațiile agrare: viticultura, pomicultura, grădinăritul, stupăritul, păstoritul, şi meşteşugurile legate de ele.

În Țara Românească, nici reşedințele domneşti nu au fost la început nişte cetăți încăpătoare de piatră, ca acelea de la Suceava. Curțile de la Argeş, Târgovişte şi Bucureşti au fost inițial nişte reşedințe fortificate din piatră, lemn şi lut strâmte şi incomode, cărora li s-au adăugat treptat dependințe şi acareturi. Ruinele curților domneşti de la Târgovişte şi Bucureşti sunt edificii târzii din secolele XVI-XVII, specifice întregii Europe post-renascentiste şi premoderne, care nu mai păstrează nimic din

vechile alcătuiri. O imagine a ce va fi însemnat reşedinţa domnească munteană în secoleleXIV-XV poate fi dată de Curtea de la Argeş, unde casele domneşti atribuite primilor Basarabi sunt extrem de modeste, chiar dacă au fost edificate din zid.

Curţile boiereşti şi mănăstirile fortificate reprezintă, în marea lor majoritate, aceleaşi realizări din secolele XVI-XVII ori chiar mai târziu. Nici vechile aşezăminte de la Vodiţa, Tismana, Cotmeana, Cozia ori din alte părţi nu au mai păstrat formele iniţiale. Cu excepţia ruinelor unor cetăţi fortificate, ca acelea de la Turnu Severin, Mehadia, Poienari, Podul Dâmboviţei şi Giurgiu, este greu să spunem cu precizie cum arătau cele mai vechi reşedinţe şi fortificaţii urbane de la sud de Carpaţi.

La răsărit de Carpaţi, în Moldova, unde influenţele catolice au fost mai puternice, oraşele şi reşedinţele domneşti, ca şi aşezămintele religioase şi fortificaţiile din secolele XIV-XV s-au păstrat mult mai bine şi sunt mult diferite de cele din Ţara Românească. Cercetările arheologice şi mărturiile contemporane arată că în sud – Cetatea Albă, Chilia, poate şi Tighina – s-au impus influenţele bizantine şi cele veneţiano-genoveze, pe când în vestul şi nordul Moldovei influenţele gotice venite din Transilvania şi Polonia sunt evidente. Aceleaşi influenţe pot fi evidenţiate şi în organizarea oraşelor.

La sud de Carpaţi, până la finele secolului XIV, au predominat instituţii apusene: castelani în cetăţi, pârcălabi şi căpitani la oraşe comiţi în judeţe şi oraşe – dovadă acel *greav (graf, comite) Laurenţiu de Longo Campo* al cărui mormânt de la 1300 este încă vizibil la Câmpulung, în biserica fostei episcopii catolice. După 1374, o dată cu orientarea spre ortodoxie şi lumea sud-dunăreană, instituţiile apusene au fost parţial abandonate, făcând loc celor slavo-bizantine şi orientale. Au fost menţinuţi *pârcălabii* – comandanţi militari de inspiraţie germano-maghiară – care împreună cu *juraţii, juzii* şi *ispravnicul judeţului* menţineau ordinea, administrau şi împărţeau dreptatea, dar ei nu erau aleşi, ci numiţi şi controlaţi permanent de către *domni* ai căror reprezentanţi erau. Ulterior, în secolul XVI, se impun la conducerea oraşelor unul-doi *ispravnici,* cu atribuţii juridico-administrative, iar de la mijlocul secolului XVII, *vătafii de târg* sau *căpitanii* subordonaţi lor, funcţia amintind de *praefectus praetorium.*

Din secolul XVI încep să apară în oraşele muntene breslele meşteşugăreşti ale unor străini – saşi, unguri, bulgari, sârbi, armeni – purtând numele turcesc de *isnafuri*, denumire generalizată în secolele XVII-XVIII. Denumirile *isnafurilor (esnafuri)* din unele oraşe mari – Târgovişte, Bucureşti, Craiova, Piteşti etc. – arată atât originea, cât şi obiectul de activitate al *breslelor,* precum şi influenţele instituţionale: covaci (fierari), clopotari, blănari, şelari cavafi (cizmari), harabagii (conducători de harabale), chirigii (vizitii), chiristigii (negustori de cherestea), cihodari (croitori), tichigii (confecţioneri de tichii), zarafi (cămătari), mămulari (negustori de mărunţişuri), masalagii (purtători de torţe) etc. *Breslelor* li se adaugă organizările negustoreşti: *case, companii, frăţii* purtând şi ele denumiri dintre cele mai diverse: toptangii (negustori en gros), boccegii (vindeau mărunţişuri cu bocceluţa), mătăsari (negustori de mătăsuri), marchitani-marghidani (negustori ambulanţi). Unii negustori au primit nume după locul de unde veneau, numele lor fiind transmis unor *mahalale* (cartiere) existente şi astăzi: Lipscani (din Leipzig). Gabroveni (din Gabrovo). Chiproviceni (din Chiprovaţ) etc.

Conducătorii unor asemenea *bresle* şi *companii* formau „cetăţenii" – târgoveţii şi orăşenii – din care mai făceau parte militari, boieri, cler, slujitori domneşti. Restul populaţiei – calfe, ucenici, săraci, cerşetori – alcătuiau gloatele, calicimea sau sărăcimea oraşelor. După modul oriental (otoman), oraşele muntene şi moldovene erau împărţite în cartiere numite *mahalale*, denumirea fiecăreia fiind dată de specificul *breslei* sau *companiei*: şelari, blănari, covaci, gabroveni, zarafi etc., numele unor *mahalale* păstrându-se până astăzi în denumirile unor străzi.

În Moldova, oraşele, chiar dacă nu sunt înconjurate de ziduri - cu excepţia reşedinţelor voievodale –, dispun de un hotar şi de un *hinterland* numit *ocol*, care este uneori considerabil. Oraşele moldovene erau conduse de un *şoltuz* (din germanul *schulteiss =primar*) ajutat de 12 *pârgari* sau *jurați*, organizare asemănătoare cu a oraşelor săseşti. De asemenea, existau în fiecare oraş câte doi-patru *juzi* care soluţionau pricinile dintre orăşeni şi străini, cu excepţia cazurilor când ele erau de competenţa unor instanţe superioare. Din secolul XVII s-a impus *hatmanul de târg,* un fel de *comandant* sau *prefect al pieţei* care

răspundea de menținerea ordinii şi de apărarea oraşului. În oraşele dinspre munte, mai vechi, reşedințele boiereşti şi clericale erau de zid cu acoperiş de şindrilă sau ardezie (piatră), rar din stuf. Casele negustorilor şi meşteşugarilor erau parțial din zid (pivnița şi mai rar parterul), în rest din lemn, acoperite cu şindrilă sau stuf, iar casele obişnuite erau din lut sau ostrețe. În ce priveşte organizarea meşteşugarilor în *bresle* sau *frății,* acestea încep să apară din secolele XV-XVI şi sunt mai ales ale străinilor: nemți, armeni, ruteni, dar şi ale unor autohtoni. În privința comerțului, situația era asemănătoare cu cea din Țara Românească. Negustorii erau grupați după obiectul mărfii sau felul vânzării: păcurari (negustori de păcură), măjari (negustori de peşte sărat) etc., predominând şi aici negustorii străini. Din secolul XVII, în Moldova au început să se resimtă tot mai puternic influențele orientale venite din Imperiul Otoman, alături de menținerea celor occidentale.

Județele. Din punct de vedere teritorial-administrativ, Țara Românească a fost împărțită în unități administrative numite *județe*. Cele mai vechi județe apar în Oltenia încă din vremea lui Vladislav I şi Mircea cel Bătrân (1374-1400). Unele dintre ele sunt situate de-a lungul unor râuri, păstrând forma uniunilor de obşti săteşti ori a fostelor cnezate şi voievodate. Este de reținut că în timp unele au dispărut şi s-au înființat altele. În general, în secolele XV-XVIII, în Țara Românească, au existat următoarele *județe*: *Jaleş*, în nord-vestul Olteniei; *Motru*, în partea de centru-vest a regiunii; *Județul de Baltă*, în sud-vestul Olteniei. Aceste județe au dispărut încă din secolul XV şi în locul lor au apărut: *Mehedinți* (vestul Olteniei şi estul Banatului), *Jiul de Sus ori de Munte* (Gorj), numit temporar şi *Gilort* (în nord-vestul Olteniei; unii cred că *Gilortul* ar fi fost un județ separat menționat în secolele XV-XVI), *Jiul de Jos, Dolj* (în centrul şi sudul Olteniei), *Romanați* (în sud-estul Olteniei), *Vâlcea* (în nord-estul Olteniei). În Oltenia vor rămâne în final cinci județe.

În Muntenia au existat județele: *Olt*, apărut din secolul XVI, care se întindea la început la răsărit de Olt şi mergea până la sud de Slatina; din secolul XVII s-a extins şi la apus de Olt, formă pe care o are şi astăzi; *Argeş* (pe râul cu acelaşi nume), *Teleorman* (în sud-vestul Munteniei, străbătut de râul omonim), *Pădureți,* numit ulterior şi *Muscel* sau *Pădureți-Muscel* (era situat în nord-vestul Munteniei la poalele masivului Făgăraş),

Dâmbovița (în nordul Munteniei, pe râul omonim), *Ilfov* (în centrul Munteniei, cuprinzând o parte din Codrul Vlăsiei), *Vlașca* (în centrul şi sudul Câmpiei Române), *Ialomița* (în estul Câmpiei Române până la Dunăre), *Prahova* (în zona Carpaților şi subcarpaților de curbură, pe râul omonim), *Saac, Săcuieni* (între râurile Prahova şi Buzău, străbătut de râul Teleajen), *Buzău* (de-a lungul râului omonim, până la confluența cu județul Brăila), *Râmnicu Sărat, Slam-Râmnic* (în nord-estul Munteniei la graniță cu Moldova), *Brăila* (în estul Munteniei la Dunăre, până la granița cu Moldova). Județul Brăila va apare şi el din secolul XVI, ca şi județul Olt, după înființarea raialei Brăilei (1538-1541). În total, Țara Românească - Oltenia şi Muntenia – a avut până la începutul secolului XIX un număr de 18 apoi de 17 județe, în urma dispariției Brăilei în secolul XVII.

Încă de la întemeiere, județele de margine dinspre munte, apoi din secolele XVI-XVII şi cele din interior, au fost împărțite în unități administrative mai mici numite **plaiuri** sau **plăşi**. În fruntea județelor se găseau reprezentanții domnului numiți *ispravnici de județ*. Ei erau recrutați dintre foştii mari dregători sau dintre dregătorii de rangurile doi-trei, fiind considerați reprezentanții *domniei* în teritoriu. Din secolul XVII apar câte doi *ispravnici de județ,* cu atribuții administrative şi judecătoreşti. Ei trebuia să înainteze domnului rapoarte periodice (*anaforale*) privind hotărârile luate şi îndeplinirea poruncilor. Din secolul XVI, la conducerea județelor, şi în oraşe, din secolul XVII şi în satele mari, apar *căpitanii de județ,* cu rosturi militare şi judecătoreşti, ei fiind cei care efectuau arestările, menționau ordinea în *județ* şi în târguri, apăreau oraşele şi satele.

La nivelul *plaiurilor*, numite din secolul XVII *plăşi*, au fost numiți *căpitani de margine* sau *vătafi de plai*, având inițial rolul de a păzi granițele şi de a ajuta la vămuirea mărfurilor. Din secolul XVII, la nivelul *județelor* şi *plăşilor* au apărut judecători instituționalizați: patru la *județ*, doi la *plasă* şi oraş, care judecau în fața sau la ordinul *ispravnicilor*. Din secolul XVII s-a instituit obiceiul ca fiecare *ispravnic* să aibă oamenii săi în administrația locală, de la *județ* până la sat.

Organizarea teritorial-administrativă a Țării Româneşti s-a menținut până la sfârşitul perioadei medievale, singurele modificări majore vizând o specializare a instituțiilor administrative locale.

Ţinuturile apar ca unităţi teritorial-administrative ale Moldovei din secolul XV. Ca şi în cazul *judeţelor*, unele vor dispare în secolul XVI în urma reorganizărilor administrative dictate de pierderea unor teritorii şi organizarea raialelor turceşti. În secolul XVIII şi la începutul secolului XIX, procesul de reorganizare va continua în urma pierderii Bucovinei şi Basarabiei.

Ţinuturile moldovene atestate documentar în secolele XV-XVIII sunt: *Putna* (la graniţa cu Muntenia în sud-vestul Moldovei, prima menţiune la 2 iulie 1431); *Adjud* (în vestul Moldovei, la nord de Putna, în secolele XV-XVI); *Trotuş* şi *Bacău* (ambele în partea de centru-vest a ţării, atestate în secolele XV-XVII, după 1684 Trotuşul, fiind desfiinţat); *Tecuci* (în sudul Moldovei, din 20 decembrie 1437); *Covurlui* (sudul Moldovei şi Dunăre, din 15 iulie 1448); *Olteni* (sudul Moldovei, menţionat din c.1 sept. 1435 – 17 martie 1529); *Horincea* (în sud-estul Moldovei, sec. XV-XVI); *Bârlad* (în partea de centru-sud a Moldovei, sec. XVI-XVII); *Tutova* (între Bârlad şi Tecuci, din 1 sept. 1435); *Fălciul* (pe Prut, sec. XV-XVI); *Roman* (pe Siret, c. 1391-1394); *Vaslui* (în centrul Moldovei, sec. XV); *Neamţ* (în nord-vestul Moldovei, sec. XV-XVIII); *Suceava* (nordul Moldovei, din 8 sept. 1442-1775); *Cârligă-tura* (estul Moldovei, sec. XV-XVIII); *Hârlău-Botoşani* (în nord-estul Moldovei, din sec. XV-XVI-XVIII); *Iaşi* (în centrul Moldo-vei pe Prut, din sec. XV); *Dorohoi, Cernăuţi, Ţeţina, Hotin, Soroca* (în nordul şi estul Moldovei, la Nistru, din sec. XV); *Orhei* (pe Nistru, din 26 noiembrie 1470); *Lăpuşna* (Basarabia, 1454), *Tighina* (sudul Basarabiei, sec. XV); *Cetatea Albă* (sud-estul Basara-biei, din sec. XV, deşi era mult mai vechi, dispare după 1484); *Chilia* (1435-1484, în sudul Basarabiei la Dunăre); *Ciubărciu* (în sudul Basarabiei, după 1484); *Tigheci Chigheci* (la est de Prut, din sec. XVI). În total apar în acte, pentru secolele XV-XVII, 31 ţinuturi. În secolul XVIII vor rămâne 26, iar după 1812 doar 17 ţinuturi.

Ţinuturile erau împărţite în unităţi administrative numite **ocoale**. Există discuţii privind *ocoalele*. Constantin C. Giurescu le confunda cu *ocoalele orăşeneşti*, adică hinterland-urile agro-economice ale acestora. Alţi cercetători le consideră nişte unităţi juridico-administrative de tipul *scaunelor* diferite de *ocoalele* orăşeneşti. În ce ne priveşte, înclinăm mai mult către ultima părere, fără a exclude *ocoalele orăşeneşti,* care nu sunt

subunități ale ținuturilor, ci hinterlandurile oraşelor. Se întâmpla uneori ca *ocolul orăşenesc* să fie la fel de întins ca şi *ținutul* (Tutova, Tecuci etc.), dar *ținutul* avea *ocoalele* lui proprii. *Ținuturile* Tecuci, Tighina, Adjud, Trotuş, Roman, Bârlad, Vaslui se suprapuneau aproape pe *ocoalele* oraşelor omonime, dar avea *ocoale ținutale* proprii.

Ținutul era condus de *pârcălabi* – termen de origine maghiară, de la *porkoláb=căpitan* –, comandanți militari recrutați de voievozi şi domni dintre marii boieri cu drept de a face parte din *sfatul domnesc*. În funcție de mărimea şi importanța *ținutului,* numărul lor a variat de la doi la patru, dar a putut ajunge şi la şase *pârcălabi* pentru unele cetăți şi ținuturi, aşa cum s-a întâmplat pe vremea lui Petru Rareş. Modelul a fost oferit de Ştefan cel Mare, care a dublat şi chiar triplat numărul *pârcălabilor* din unele cetăți şi *ținuturi*.

Pârcălabii erau administratori domneşti şi comandanți militari, având funcții asemănătoare cu ale *ispravnicilor*, dar spre deosebire de aceştia nu dețineau şi alte dregătorii. Ei erau ajutați de patru *judecători, juzi de ținut,* numiți de voievod, asemănători cu *biloții* (juzii regali) din Ungaria, de unde fusese luat modelul. Ei judecau în numele voievodului asistați de *pârcălabi* şi erau diferiți de juzii oraşelor şi ai mănăstirilor sau episcopiilor ca şi de *juzii de ocol.*

La nivelul *ocoalelor* existau *hotnogii*, *căpitanii de ocol,* termen preluat din Transilvania, de origine maghiară. La fel, *bănişorii de județ* sau *vătafii de plai* aveau mai mult rosturi militare, răspunzând de menținerea ordinii şi de mobilizarea şi comanda cetelor locale în caz de război. *Hotnogii de ocol* erau numiți de domn din rândurile boierimii mijlocii sau dintre fiii marilor boieri, atunci când se avea în vedere promovarea lor. La nivelul *ocoalelor* erau numiți câte doi-patru *juzi domneşti de ocol*. El îşi exercitau atribuțiile în numele domnului şi separat de *juzii de ocol ai oraşelor* şi *juzii boiereşti* ori *mănăstireşti*, atribuțiile fiecărei categorii fiind fixate de domn, singur ori împreună cu boierii.

Din expunerea făcută se poate constata că în ce priveşte organizarea teritorial-administrativă existau diferențe între cele trei state româneşti, datorate influențelor externe şi condițiilor interne de evoluție, instituțiile administrative fiind destul de complexe şi de specializate, în special pentru secolele XVII-XVIII.

BIBLIOGRAFIE

I. **Izvoare**

Cantemir, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae* (*Descrierea Moldovei*), traducere şi ediție critică de Gh. Guțu, N. Stoicescu, G.Mihăilă, Bucureşti 1973.

xxx, *Călători străine despre țările române*, I-X/1.2. ediție îngrijită de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1967-2001.

Constantin, Miron, *Opere,* ediție critică de P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1958.

xxx, *Documente privind Istoria României*: *A. Moldova* (veac. XIV-XVII); *B. Țara Românească* (veac XIII-XVII); *C. Transilvania* (veac XI-XVII), Bucureşti, 1951-1956.

xxx, *Documenta Romaniae Historica*: *A. Moldova*, vol. I-III, XVI-XIX: *B. Țara Românească*, vol. I-IX, XI, XXI-XXIII, XXXI-XXXII; *C. Transilvania*, vol. X-XIII; *D. Relații între țările române*, I. Bucureşti, 1966-1998.

Greceanu, Radu-Ştefan, logofăt, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714*), ediție critică de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1971.

xxx, *Istoria Țării Româneşti*, *1290-1690, Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

Neculce Ion, *Letopisețul Țării Moldovei şi o samă de cuvinte*, ediție critică de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955.

Popescu Radu, vornicul, *Istoriile domnilor Țării Româneşti*, ediție critică de C. Grecescu, Bucureşti, 1963.

xxx, *Urbariile Țării Făgăraşului I.* (1601-1650), ediție critică de David Prodan, Liviu Ursuțiu şi Maria Ursuțiu, Bucureşti, 1970.

Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție critică de P.P. Panaitescu, ed. a 2-a, Bucureşti, 1958.

Uricariul Axinte, *Cronica paralelă a Țării Româneşti şi Moldovei*, ediție critică de Gabriel Ştermpel, Bucureşti, 1993.

II. **Lucrări generale**

Drăguț Vasile, *Arta românească,* I. Bucureşti, 1982.

Giurescu Constantin, C., *Istoria român*ilor, II/1,2, III/2, Bucureşti, 1942, 1944, 1946.

Giurescu Dinu, C., *Țara Românească în secolele XIV-XV*, Bucureşti, 1973.

Iorga Nicolae, *Istoria românilor prin călători*, ediție de Adrian Anghelescu, Bucureşti, 1981.
Idem, *Opere economice*, ediție de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1982.
Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, ediție de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1989.
Idem, *Istoria românilor*, III-VI, ed. a 2-a, Bucureşti, 1993-2000.
xxx, *Istoria artelor în România*, I-II, coordonator George Oprescu şi Virgil Vătăşianu, Bucureşti, 1968, 1978.
xxx, *Istoria României* (tratat), II-III, Bucureşti, 1962, 1964.
xxx, *Istoria României Transilvania*, I. Cluj-Napoca, 1997.
xxx, *Istoria românilor* (tratat), IV, redactori responsabili Ştefan Ştefănescu, şi Camil Mureşan, Bucureşti, 2001.
Pascu Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, I-II, Cluj-Napoca, 1972, 1978.
Ştefănescu Ştefan*, Istoria românilor*, II-IV, Bucureşti, 1992, 1996, 1998.
Xenopol, Alexandru, D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 4-a, I-IV, ediție îngrijită de Nicolae Stoicescu şi Maria Simionescu, Bucureşti, 1985-1993.

III. **Lucrări speciale. Studii şi articole**

Artimon Alexandru, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII* (Bacău, Tg. Trotuş, Adjud), Bacău, 1998.
Borcea Liviu, *Obştea țărănească din Bihor, voievozii şi cnezii ei în secolele XIII-XVII,* în „Crisia"; Oradea, 1982, p. 123-129.
Cantacuzino Gheorghe, I., *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI,* Bucureşti, 2001.
Ciurea Dumitrie, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (secolele XIV-XVIII),* în „Analele Institutului de Istorie şi Arheologie", Iaşi, II (1965), p. 121-160.
Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu, A., *Viața feudală în Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII),* Bucureşti, 1957.
Dragomir, Silviu; Belu Sabin, *Voievozi, cnezi şi crainici la românii din Munții Apuseni şi din regiunile Bihorului în evul mediu*, în „Acta Museii Napocensis", Cluj, III (1966), p. 173-181.
Drăgan Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania*, *1440-1514*, Bucureşti, 2000.
Feneşan Cristina, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei,* Bucureşti, 1997.

Giurescu Constantin, C. *Târguri sau oraşe şi cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967.
Holban Maria, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea,* în *„Studii şi materiale de istorie medie",* Bucureşti, II (1957), p. 407-420.
Olteanu Ştefan, Şerban Constantin, *Meşteşugurile din Țara Românească şi Moldova în evul mediu,* Bucureşti, 1969.
Pascu Ştefan, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea,* Cluj, 1954.
Poncea Traian Valentin, *Geneza oraşului medieval românesc în spațiul extracarpatic. Secolele X-XIV,* Bucureşti, 1999.
Pop Ioan Aurel, *Românii şi ungurii în secolele IX-XIV*, Cluj-Napoca 1996.
Popa Radu, *La începuturile evului mediu românesc, Țara Hațegului,* Bucureşti, 1988.
Idem, *Țara Maramureşului în veacul al XIV-lea,* ed. a 2-a, ediție de Adrian Ioniță, Bucureşti, 1997.
Prodan David, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII-XVIII,* în „Anuarul Institutului de Istorie", Cluj, IV (1961), p. 217-235.
Sava A, Târguri, ocoale şi vornici în Moldova, în „Buletinul ştiințific al Academiei Române", Bucureşti, 1952, p. 71-97.
Stahl H., *Contradicții la studiul satelor devălmaşe româneşti,* I., Bucureşti, 1958.
Stoicescu Nicolae, *Unele categorii de slujbaşi ai statelor feudale din Țara Românească şi Moldova*, în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, XIV (1968), p. 107-121.
Idem, *Organizarea statală în vremea domniei lui Mircea cel Mare*, în „Revista de istorie", Bucureşti, XIII (1986), p. 621-650.
Simanschi Leon, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în *„Revista de istorie",* Bucureşti, IX (1982), p. 585-606.
Ştefănescu Ştefan, *Țara Românească de la Basarab I., „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970.
Năgler Thomas, *Aşezarea saşilor în Transilvania*, Bucureşti, 1981.
Wagner Ernst*, Istoria saşilor ardeleni,* Bucureşti, 2000.

III. **INSTITUȚIILE SUPREME ALE PUTERII: VOIEVODATUL, PRINCIPATUL ŞI DOMNIA**

Prin instituțiile supreme ale puterii înțelegem, potrivit normelor juridico-organizatorice medievale, doar acele instituții care presupuneau şi înmănunchiau în realitate cele trei forme ale puterii: legislativă, administrativ-executivă şi judecătorească. Cu alte cuvinte, reprezentanții instituțiilor supreme erau deopotrivă suzerani şi suverani – dacă statul era independent – sau numai suzerani supremi, dacă el era doar autonom, suveranitatea lor fiind în acest caz una restrânsă care ținea mai mult de personalitatea fiecărui reprezentant decât de realitatea politico-juridică a statului. Şi aici, instituțiile statelor româneşti se prezintă diferit, atât ca terminologie, cât şi ca sens şi caracter al puterii, statutul instituției decurgând din statutul politico-juridic al statului şi din recunoaşterea internațională a instituției şi mai puțin sau deloc din dorințele şi realitățile interne, deşi avem excepții care țin mai mult de personalitatea reprezentan-ților instituțiilor centrale. Dar acestea, după cum vom vedea, puteau să scadă sau să crească prestigiul instituției, în funcție de contextul politico-militar în care acționau.

1. **Voievodatul** a reprezentat prima formă a instituției supreme la români. Termenul, de origine slavă – *voievoditi* = a conduce oastea în luptă, comandant militar –, era sinonim cu cel roman şi bizantin de *dux, duce* = comandant militar. Instituția voievodatului se întâlneşte la organizările teritoriale româneşti din secolele X-XIII şi ea va continua să existe şi după întemeierea şi organizarea statelor româneşti, dar va avea sensuri diferite în interiorul arcului carpatic şi în afara lui, motiv pentru care vom analiza mai întâi instituția voievo-datului în Transilvania. Până la instituirea oficială a *voievodatului* ca formă de organizare statală a Transilvaniei în cadrul regatului maghiar, instituția *voievodatului* la români viza rosturi militare şi politice, dar şi alte atribuții specifice

şefilor de stat. După 1176, *voievodatul* va îmbrăca două aspecte principale: un caracter secundar presupunând atribuţii militare şi juridico-administrative, care se va păstra la *voievozii* românilor transilvăneni din secolele XII-XVII; un caracter principal de şef de stat autonom pe care îl va avea *voievodul* Transilvaniei după instituirea lui la 1176. Despre acesta vom vorbi în continuare.

Voievodul Transilvaniei era numit de rege şi avea autoritate asupra comiților din voievodat, ocupând locul patru în Consiliul regal după comitele palatin, banul Sloveniei şi comitele curial. Până la 1200, voievodul nu a deținut şi alte funcții, apoi ajunge şi comite de Alba. Voievozii nu aveau autoritate asupra saşilor şi secuilor. După 1206, ei vor dispune de slujitori proprii care le vor duce la îndeplinire poruncile. Ei nu erau numiți pe viață, putând fi schimbați oricând de rege care-i putea numi în alte dregătorii, inclusiv în cea de comite. Din 1218, Andrei II a instituit funcția de vicevoievod. Acesta era locțiitorul voievodului, având atribuții judecătoreşti şi militare.

Din 1257 s-a instituit demnitatea de *duce al Transilvaniei,* superioară celei de voievod. Viitorul rege al Ungariei, Ştefan V, se intitula la 1257 „Ştefan, din mila lui Dumnezeu ilustru rege, fiul întâi născut al (regelui) Ungariei şi duce al Transilvaniei", iar la 1266 se intitula „regele cel tânăr al Ungariei, ducele Transilvaniei, domnul Cumanilor". Transilvania devenea astfel o entitate statală diferită de Ungaria, un adevărat *regnum Transylvaniae*. Evoluția titulaturii indică de la început dorința lui Ştefan de a avea propria-i stăpânire. Între 1257-1270, instituția voievodală a fost suspendată, Ştefan asumându-şi conducerea directă nu numai a voievodatului, ci şi a întregii Transilvanii şi a Banatului. În calitate de *duce,* el a urmărit unificarea Transilvaniei prin aducerea saşilor şi secuilor sub autoritatea sa. Până la Ştefan, *voievozii* Transilvaniei nu puteau face danii şi nici nu puteau lua hotărâri în nume proprii. Ştefan este primul conducător al Transilvaniei, nu doar *voievod*, care a impus o titulatură cu caracter independent, fără vreo referire la regele Bela.

Ajuns rege al Ungariei, Ştefan a restabilit demnitatea de *voievod,* care avea acum o autoritate sporită, chiar dacă era conferită de rege. Alba Iulia a devenit reşedința permanentă a *voievodului,* iar el putea emite acte având o titulatură proprie, ca

aceea a lui Matei din 1271: „Noi, Matei voievodul Transilvaniei, comite de Solnoc…”.

Sporirea autorității *voievodului* s-a făcut concomitent cu sporirea numărului de comitate. Ungurii au căutat să includă în limitele stăpânirii lor teritoriile saşilor şi secuilor, ceea ce însemna un atentat la libertățile acestora. Biserica Transilvaniei a căutat şi ea să restrângă libertățile *prepoziturii* de Sibiu şi ale *decanatului* Țării Bârsei, ceea ce a generat un şir de conflicte interne în timpul lui Ladislau IV (1272-1290). În dania către magistrul Gheorghe fiul lui Simion, din 8 ianuarie 1285, Ladislau menționa tulburările din regatul Ungariei în care erau implicați numeroşi nobili, în frunte cu *voievodul Transilvaniei* Roland Borşa, fiul lui Marcu. Ei ocupaseră mai multe domenii regale şi unele cetăți.

După 1285, confuzia a sporit şi mai mult, în centrul tulburărilor aflându-se tot Transilvania. *Voievodul Transilvaniei* Roland Borşa şi-a consolidat puterea în voievodat şi şi-a extins autoritatea asupra întregii Transilvanii, urmărind chiar desprinderea acesteia de regat. Noul statut al Transilvaniei de *regnum* separat de Ungaria a fost marcat de convocarea în 1288 a primei *Congregații nobiliare din Transilvania*, la care au participat reprezentanții tuturor etniilor: români, maghiari, saşi şi secui.

Andrei III „Venețianul” (1290-1301) a restrâns autoritatea *voievodului* interzicându-i să se mai amestece în problemele saşilor. La 11 martie 1291 a convocat el însuşi o *Congregație generală,* la Alba Iulia, compusă din „… toți nobilii, saşii, secuii şi românii din părțile Transilvaniei”. Adunarea generală a confirmat numirea lui Ladislau din neamul Khan-Apor în fruntea *voievodatului Transilvaniei*. Deşi regele restrânsese inițial atribuțiile *voievodului* în afara granițelor *voievodatului*, componența şi competențele *Congregației* atestă că el a revenit asupra hotărârii, ceea ce întăreşte ideea că participanții aveau conştiința că *Transilvania era un regnum* separat de regatul Ungariei. Deşi oficial voievodatul făcea parte din regat, saşii şi secuii îl considerau pe *voievodul Transilvaniei* conducătorul firesc al acestui *regnum*.

Noul voievod şi-a întărit pozițiile în Transilvania, colaborând cu baronul Matei de Trenčin, fost *voievod* şi devenit comite palatin sub Andrei III. La 1290, *voievodul* se

intitula: „Noi, Ladislau, din mila lui Dumnezeu voievod al Transilvaniei şi comite de Solnoc, cu îngăduința măritului domn Andrei ilustrul rege al Ungariei …”. Formula folosită de Ladislau arăta că el era voievod din mila lui Dumnezeu şi numai comite de Solnoc cu îngăduința regelui Ungariei, considerându-se astfel atât suzeran, cât şi suveran.

Până la 1301, Ladislau şi-a întărit pozițiile în Transilvania, numind oamenii săi în comitate şi în capitluri, deşi a păstrat un respect formal față de rege. Din 1308, în urma unor adunări succesive ținute la Alba Iulia a pus să fie ales episcop fratele său Nicolae, s-a intitulat comite perpetuu al secuilor – neamul Khan-Apor fiind secui –, i-a pus pe nobili să jure credință față de el şi fiul său Mihail *proclamat moştenitorul tronului Transilvaniei.* Trans-formarea demnității de voievod dintr-o funcție numită într-una eligibilă şi apoi ereditară, confirmată ulterior de rege, arată că *Transilvania se considera la acea dată separată de regatul Ungariei, Ladislau fiind un suveran independent.*

În 1309, cu sprijinul lui Matei de Trenčin şi al nobililor din Transilvania care îi juraseră credință, Ladislau a confiscat însemnele regalității maghiare, coroana şi sceptrul, şi i-a supus autorității sale pe saşii din Sibiu, cărora le-a numit un comite. Titlul lui Ladislau arată că era *voievod al Transilvaniei şi stăpân al saşilor şi secuilor, fără nici o referire la regele Ungariei, Transilvania fiind în fapt, la acea dată, un stat independent.*

Între Carol Robert de Anjou şi Ladislau s-au purtat tratative lungi şi anevoioase (1308-1310). Carol a recunoscut noul statut al Transilvaniei, confirmându-l pe Mihail ca *moştenitor al tronului voievodatului şi comite al secuilor şi Sibiului.* Nicolae a fost recunoscut episcop al Transilvaniei, iar oamenii lui Ladislau au fost confirmați în funcțiile pe care le dețineau. Regele se angaja să nu ia nici o măsură punitivă împotriva lui Ladislau, a familiei sale, a slujitorilor şi prietenilor săi, între care se afla şi Matei de Trenčin, şi întărea toate daniile şi actele *voievodului*. Ladislau se angaja să-l recunoască rege pe Carol, să-i înapoieze însemnele regale, ba chiar l-a invitat să se încoroneze la Alba Iulia.

Episodul Ladislau Khan a reprezentat pentru Transilvania şi pentru români un moment important. Vreme de două decenii şi jumătate, *voievodul* s-a manifestat cvasiindependent față de

regatul Ungariei, fiind aproape de crearea statului independent Transilvania.

După 1320, autoritatea *voievodului Transilvaniei* a fost redusă la nivelul anului 1271 şi a fost restabilită funcția de *vicevoievod*. Reprezentanții Bisericii au fost implicați în actul guvernării, prezența lor alături de laici fiind permanentă. *Voievodul* dispunea de o *curte*, avea judecători proprii şi *cancelarie* după modelul curții regale. Practica adunărilor generale a fost reluată în 1322. La *Congregația generală* ținută la Cristiş au luat parte saşii şi secuii. Totuşi, după momentul Ladislau, regele nu a reuşit reducerea puterii *voievodale* pentru mult timp. *Voievodul* va avea în subordine *magiştri* şi *castelani*, putea soluționa pricini ale preoților care țineau de dreptul laic şi avea dreptul să delege puterea judecătorească. *Juzii* numiți de el judecau şi luau hotărâri în numele său şi cu voia sa, fără a mai fi nevoie de aprobarea regelui. *Comiții* au fost iarăşi obligați să execute ordinele voievodului şi să-i trimită rapoarte de îndeplinirea lor.

Carol a fost nevoit să accepte o sporire a atribuțiilor *voievodului* în condițiile în care tulburările reîncepuseră în Transilvania şi s-au extins în tot regatul Ungariei. Din 1324, *voievodul* Toma ajunsese şi comite de Sibiu şi-şi mutase reşedința la Deva unde avea o curte de aprozi.

După modelul apusean, dar şi cel bizantin, Carol a luat măsura interferării dreptului clerical cu cel laic. *Capitlurile* şi *conventurile* au devenit organe de anchetă, trebuind să pună la dispoziția instanțelor dovezile probatorii, mai ales în procesele de bunuri, moşteniri şi hotărnicii. Arhiepiscopii de Strigoniu au căpătat drept de danie şi de judecată în ținuturile saşilor, *prepozitura* din Sibiu fiind pusă sub ascultarea lor. Din 1325, *voievodul* şi-a extins autoritatea şi asupra saşilor din părțile Bistriței, în urma trădării şi condamnării comitelui Petru de Hening. Tot atunci, *vicevoievodul* Transilvaniei va fi numit de *voievod* cu acordul regelui sau al baronilor şi va avea drept de judecată în numele *voievodului*, mai ales pentru cazurile de trădare.

Puterile *voievodului* se disipau însă la nivelul *capitlurilor* şi *conventurilor*, *comitatelor* şi *slujbaşilor regali*. Orice hotărâre luată de *voievod* era verificată de rege, Biserică şi nobili, urmărindu-se elimi-narea abuzurilor şi limitarea puterii *voievodului*. *Congregația generală* a nobililor tindea să devină un *parlament* de tipul celui

englez sau al Adunării de Stări din Franța, având atribuții legislative şi judecă-toreşti. La ea participau şi reprezentanții orăşenilor din Transilvania, dar nu şi nobilii din afara Transilvaniei. La 25 mai 1326, Adunarea de la Sântimbru a adoptat hotărâri privind voievodatul, iar *voievodul* a soluționat unele pricini fiind asistat de nobili.

Problemele Bisericii privind bunurile, daniile şi privilegiile au rămas în competența regelui. *Voievodul* putea soluționa doar pricini în care erau implicați slujitori ai Bisericii. *Congregațiile generale ale voievodatului* – nu este clară structura lor – încep să se țină la Turda de două ori pe an. *Congregațiile comitiale* aveau atribuții judecătoreşti fiind convocate şi prezentate de *comitele palatin*. Procesele mai grele erau judecate de *comitele palatin* sau de rege, *voievodul* fiind însărcinat cu punerea în aplicare a hotărârilor.

După 1327, secuii vor fi supuşi treptat autorității *voievodului*. Până atunci pricinile dintre secui şi unguri ori secui şi Biserică erau judecate de un *Consiliu* de nobili şi prelați ai regatului, condus de rege sau *judele regal*. Saşii nu au reuşit să-şi păstreze autonomia religioasă. Atunci când *decanii* de Sebeş şi Câlnic au refuzat plata dijmelor către episcopul Transilvaniei, s-a ajuns la proces, judecat de *capitlul* din Alba Iulia. Papa a refuzat să se implice, iar actele au fost legalizate de *notarii publici ai regelui*. Ioan al XXII-lea a trimis în Transilvania *judecătorii Inchiziției* cu scopul restabilirii autorității papale în acele părți. Au fost intentate procese unor preoți şi decani din dieceza Transilvaniei.

După 1312, Carol a urmărit ca *voievozii* să nu aibă baza stăpânirii materiale în Transilvania, ci în regat pentru a fi sub controlul regelui. Totuşi, *voievodul*, dispunând de putere militară şi având oamenii săi în instituțiile voievodatului, a continuat să exercite o putere reală, stăpânirea sa transformându-se într-o autonomie în cadrul regatului, chiar dacă *palatinul* şi *juzii regali* îşi mențineau dreptul de jurisdicție în *voievodat*. Biserica a fost asociată la guver-nare, susținându-l pe *voievod* în problemele interne ale stăpânirii şi în limitarea puterii baronilor care aveau domenii în Transilvania. Cu prilejul *adunărilor nobiliare* din voievodat, la care participau şi nobilii cu posesiuni în teritoriile saşilor şi secuilor, pricinile acestora, considerate a fi fost judecate nesatisfăcător de comiții celor două etnii, erau supuse judecății

regale la propunerea *voievodului* şi cu acordul nobilimii. Biserica a devenit *anchetator public* şi *notar public* al regatului. *Capitlurile* legalizau toate actele şi hotărârile, verificând veridicitatea actelor şi copiilor şi eliberând copii legalizate întărite de rege sau cancelar.

S-au instituționalizat *adunările nobililor din comitate*, cu un număr de doi-patru *juzi* având competențe în toate pricinile vizând locuitorii comitatelor, cu excepția condamnărilor la moarte, când hotărârile luate trebuia aprobate sau infirmate de rege. S-a încercat, pentru scurtă vreme, numirea unui singur *comite al saşilor şi secuilor* ales dintre ei, dar experimentul nu a durat. La 23 iulie 1334, magistrul Ladislau era *comitele saşilor şi secuilor,* dispunând de competențe juridice în domeniul proprietății. Biserica, repusă în drepturi, a încercat să impună *dreptul canonic* asupra laicilor şi a stabilit singură dijma fără a consulta nobilii şi *voievodul*. În urma conflictului care a urmat s-a ajuns, în cadrul unei comisii mixte, la reglementarea dijmelor şi dărilor percepute de Biserică. S-au reglementat şi normele privindu-i pe laici, femeile fiind mai mult sub jurisdicția Bisericii decât bărbații.

La 1336, organizarea *voievodatului* se încheiase o dată cu înființarea şi organizarea celor şapte comitate componente. Scaunele săseşti şi secuieşti, Maramureşul şi Banatul, ca şi comitatele Arad, Bihor, Solnocul din Afară şi Sătmar nu făceau parte din *voievodat*. Organizarea s-a menținut, cu puține modificări, până la 1528-1529 când fostul voievod Ioan Zápolya, ajuns rege, a schimbat statutul şi structura *voievodatului* şi a Transilvaniei în general. *Voievozii* erau aleşi pe viață de nobili şi confirmați de rege. Fiind mari baroni ai regatului, se aflau pe lângă suveran, atribuțiile lor fiind preluate de *vicevoievod* şi *comiți*.

Saşii au ajuns să fie organizați în trei comitate, fiecare compus din mai multe scaune. Cel mai vechi a fost comitatul Sibiului. A urmat comitatul Bistriței, care îngloba toți saşii din nordul Transil-vaniei, de la Rodna la Satu Mare. Pe la 1340-1341 a fost organizat un comitat la Braşov cu jurisdicție asupra saşilor din Țara Bârsei, atestat de Carol la 15 ianuarie 1341.Secuii şi-au pierdut treptat libertățile, fiind asimilați în bună măsură de unguri. Ei şi-au păstrat scaunele Cuezd, Tylegd, Ciuc, Odorhei şi Covasna. Peste ele era un comite al secuilor ales de obşte şi confirmat de rege. Românii sunt prezenți peste tot în Transilvania, atât în voievodat, cât şi în scaunele săseşti şi secuieşti. În regiunile

mărginaşe compact locuite de ei s-a păstrat neştirbit *dreptul cnezial*, dar şi organizarea în *districte* incluse în comitate, aşa cum a fost Haţegul în comitatul Hunedoarei, şi *ţări,* care aveau o autonomie mai largă, ţinând direct de rege. Biserica era autonomă, având forme de organizare specifice şi norme juridice proprii. Adeseori a intrat în conflict cu nobilimea, saşii şi secuii.

Au existat şi alte instituţii: castelanii şi comandanţii de cetăţi ai regelui, baronilor şi *voievodului*; instanţele laice şi clericale ajunse în conflict cu instanţele voievodale, ale saşilor şi secuilor. Apelând frecvent la justiţia regală, ele au contribuit la diminuarea puterii instanţelor săseşti şi secuieşti, nu şi ale *voievodatului*.

În Transilvania, ca şi în restul regatului au funcţionat în secolele XI-XIII mai multe sisteme juridice: *antiqua lex, jus Valachorum* (legea veche, dreptul românilor), *jus Hungarorum* (dreptul ungurilor), *jus Siculorum* (dreptul secuilor), *jus Saxonicum, jus Theutonicus* (dreptul saxonilor, dreptul teutonilor) etc. Peste ele s-a impus în viaţa laică *dreptul roman* influenţat de *dreptul germanic*. În Biserică, *dreptul roman* a suferit influenţe greceşti şi orientale, în secolele VI-X, după care dreptul religios catolic a evoluat diferit de cel ortodox în sensul că Papa, în calitate de şef al Bisericii Romane, era şi şeful spiritual al conducătorilor laici.

Multitudinea formelor de drept a impus o multitudine de instanţe laice şi religioase. În cadrul autonomiilor, ele au funcţionat ca instanţe primare şi medii. Apelurile se soluţionau de *juzii voievodali* şi *regali* în cadrul adunărilor generale. Existau apoi instanţele superi-oare: *curtea voievodului, comitele palatin,* regele. Pentru procesele interetnice existau instanţe speciale la nivelul comitatelor, adunării generale a voievodatului, *voievodului*, regelui. Nu avem în vedere procesele care implicau laici şi clerici şi care erau soluţionate numai de instanţe clericale. Instanţele religioase: conventuri, capitluri, decanate, dieceze, Curia Papală şi Inchiziţia funcţionau după norme unice statuate până în secolele VI-X. Sfântul Oficiu a fost prezent în Transilvania şi peste munţi în secolele XIV-XV, dar la intervenţia energică a nobililor, inclusiv a unor clerici, Papa a renunţat să se mai folosească de Inchiziţie, apelând doar la instanţele obişnuite.

În unele cazuri, *adunările generale comitiale* au avut rolul instanţelor de apel, iar la nivelul voievodatului, de *ultimă instanţă*, mai ales din secolele XIV-XV când autoritatea *voievozilor* se

extinsese peste întreaga Transilvanie. Puterea judecătorească şi militară a *adunărilor generale* a sporit în urma creării la 16 septembrie 1437 a *Unio Trium Nationum,* compusă din nobili, saşi şi secui şi îndreptată împotriva duşmanilor interni şi externi, între care şi Biserica. În actul de constituire părțile se angajau „să curme şi să stingă cu totul şi pe deplin orice prilej mai vechi de pizmă şi duşmănie … între … Gheorghe Lepeş episcopul Transilvaniei şi capitlul aceleaşi biserici, precum şi între nobili, saşi şi secui şi de acum înainte nici una din acele părți să nu cuteze a le înnoi sau a face vreo ațâțare …”. Este de reținut că *vicevoievodul*, în fața căruia s-a încheiat tratatul, nu era parte contractantă, ci garantul înțelegerii.

După 1438 a început procesul de transformare a *Congregației generale* a nobililor din Transilvania în *Dietă*, organism permanent cu caracter legislativ, mai puțin judecătoresc, creat pe principiul lui *Unio Trium Nationum*. Evoluția *Dietei* Transilvaniei a fost lentă. Este probabil ca ea să se fi manifestat pentru prima oară cu claritate în timpul lui Matia Corvin (1458-1490), dar s-a impus definitiv sub Ioan Zápolya, primul „principe” al Transilvaniei şi ultimul rege al Ungariei. Dieta va fi şi cea care va alege *voievodul*, ulterior *principele* Transilvaniei, fixând atribuțiile lor în condițiile sporirii anarhiei regatului.

Până atunci însă caracterul puterii voievodale nu s-a modificat considerabil, iar tensiunile au continuat în Transilvania în secolele XV-XVI. Saşii au căutat să-şi recâştige autonomia şi libertatea de mişcare, în timp ce secuii au ajuns să-şi piardă libertățile şi să se confunde tot mai mult cu ungurii. *Unio Trium Nationum* a creat o nouă posibilitate pentru asimilarea clasei nobiliare româneşti de către unguri şi pentru marginalizarea etniei în general. Treptat, românii vor fi excluşi din viața politică a voievodatului, situația lor deteriorându-se la finele secolului XVI şi în cel următor. Tulburările de la 1437-1438 şi 1514-1515 au determinat modificarea statutului juridic al iobagilor. Drepturile lor au fost restrânse sau suprimate total – cum au fost cele de moştenire şi de danie, cel de liberă strămutare etc. În urma răscoalei din 1514-1515 a intrat în vigoare *Tripartitul*, noul cod de legi al voievodatului, bazat pe principiul lui *Unio Trium Nationum.*

După întemeierea Țării Româneşti şi Moldovei, *voievodatul* şi Transilvania în ansamblul ei s-au orientat tot mai mult spre românii

de peste munți, contribuind astfel la menținerea şi întărirea unității politico-teritoriale a românilor şi la deosebirea Transilvaniei de Ungaria, ca entitate statală. Desigur, nu se poate vorbi de o unitate instituțională în spațiul românesc. Ea nu exista nici în Transilvania, unde se impusese modelul occidental. Asistăm, după cum vom vedea, la manifestarea unor influențe multiple şi la variate modele de organizare instituțională. Ele şi-au pus amprenta asupra instituțiilor din spațiul românesc pentru secolele următoare şi chiar dacă au apărut unele similitudini şi „uniformizări", aceasta nu a însemnat, cum vom vedea, identitatea organizării instituționale în cele trei state româneşti.

2. **Principatul Transilvaniei** s-a constituit în secolul XVI, între 1529-1541, pe ruinele regatului maghiar distrus de otomani. Până în 1541, el a cuprins teritorial partea centrală şi estică a Ungariei, Banatul, Transilvania şi comitatele exterioare acesteia – *Partium* – în ideea continuării regatului Ungariei ca stat tributar Porții, dovadă şi titlul de „rege al Ungariei" purtat de Ioan Zápolya. După moartea sa Soliman I Magnificul (1521-1566) a considerat că fiul lui, Ioan Sigismund, care era minor, ar fi fost o pradă uşoară pentru Austria sau Polonia. În aceste condiții, el a creat paşalâcul de la Buda şi Transilvania, Banatul şi Partium au constituit *Principatul Transilvaniei,* care se dorea o continuare a regatului ungar (1541). Noul stat, care păstra caracteristicile unei regalități de tip occidental, era însă vasal Porții, având un statut de autonomie politică destul de largă.

Principele era un suveran ales de *Dietă* şi confirmat de Poartă. El păstra însemnele regalității: coroana şi sceptrul, iar succesiunea la tron era electiv-ereditară, depinzând de *Dietă*, la fel cum se petreceau lucrurile şi cu *domnia* din Țara Românească şi Moldova. Era desființat astfel *voievodatul* şi, deşi se menținеau autonomiile locale ale saşilor – ale secuilor mai puțin –, prin intermediul *Dietei,* constituită pe principiul lui *Unio Trium Nationum,* toți nobilii şi fruntaşii saşilor şi secuilor participau la viața politică a *principatului. Principele* era acum suzeran şi suveran şi devenea ultima instanță a statului. El dispunea de o curte proprie în frunte cu un *cancelar* care devenea un fel de *şef de guvern, Dieta* devenind organul legislativ suprem care hotăra în toate problemele interne şi externe asistată de *principe* sau împreună cu el.

Dependența Transilvaniei față de Poartă s-a evidențiat nu numai prin plata tributului – care a variat între 15.000 şi 45.000 galbeni –, ci şi în alte feluri. Astfel, *Dieta* s-a văzut nevoită uneori să „aleagă" *principele* propus de Poartă, cum s-a întâmplat cu Gabriel Bethlen şi Mihail Apaffy. Alteori, chiar Poarta a numit direct *principele,* ca în cazul lui Ştefan Bocskay. După ce *principele* ales de *Dietă* era confirmat de Poartă în urma unei sume de bani, el primea însemnele puterii: steag, sabie, buzdugan, căciulă domnească, un caftan şi doi cai, la fel ca domnii Țării Româneşti şi Moldovei. În 1685 sunt menționate însemnele arătate, afară de buzdugan care este înlocuit cu un *sceptru*, existent deja la domnii români, ceea ce poate semnifica o recunoaştere a unei autonomii mai largi, aproape de suveranitate şi de independență.

Adăugăm aici că şi obligațiile fiscale ori de altă natură față de Poartă sunt diferite în raport cu domnii români, ceea ce semnifică, după părerea noastră, un statut aparte față de *principele* Transilvaniei. Ținând cont de cele spuse anterior la *voievodat* în legătură cu acel *regnum Transylvaniae,* nu excludem posibilitatea ca Poarta să se fi gândit la menținerea virtuală a unui „regat", dacă nu maghiar, cel puțin al Transilvaniei. Aducem ca argument faptul că între 1527-1540 Soliman Magnificul îi recunoscuse pe Ioan Zápolya şi pe fiul său, Ioan-Sigismund, ca regi ai Ungariei, dar după moartea lui Zápolya, sultanul s-a răzgândit, ținând cont că Ioan-Sigismund era minor, şi a creat *principatul* în 1541.

Revenind la obligațiile fiscale, arătăm că haraciul a evoluat între 10.000-15.000 galbeni în secolul XVI şi 15.000-45.000 galbeni în secolul XVII, în 1658 el fiind de 40.000 galbeni. La acesta se mai adăugau „obişnuitele daruri", adică bani, argint nebătut, vase de aur şi argint şi şoimi. În 1603, de exemplu, se dădeau câte zece perechi de şoimi pe lângă alte daruri. Se mai dădeau daruri cu ocazia acordării *ahid-name-urilor* şi, evident, cu ocazia învestirii *principilor*. Din secolul XVII, la fel ca în Țara Românească şi Moldova, *principii* erau obligați la ajutor militar ori la participarea directă la campaniile sultanale ori vizirale, aşa cum s-a întâmplat în 1683, când Mihail Apaffy a fost nevoit să participe direct, alături de domnii români, la asediul Vienei. În general, ajutorul militar acordat de principii transilvăneni Porții nu depăşea cifra de 15.000 oameni.

La fel ca în cazul *domnilor* români, după cum vom vedea mai departe, reprezentantul *principelui* la Constantinopol se numea *capuchehaie* (un fel de ambasador), care dispunea de cancelarie, per-sonalul necesar şi un interpret sau *dragoman*. Sediul reprezentantului *principelui* era cartierul Balata, reşedința lui fiind scutită de dări şi alte obligații. Reținem că, la fel ca ambasadorii occidentali, reprezen-tantul *principelui* putea acorda azil celor care se adăposteau la reşedința sa.

Principatul Transilvaniei a păstrat bunele legături cu Țara Românească şi Moldova, iar *principii*, probabil în virtutea unor mai vechi tradiții de pe vremea *voievodatului*, şi-au arogat unele drepturi față de *domnii* români, în special în secolul XVII când au încercat refacerea „*Regatului Daciei*" sub conducerea lor, fără a deduce de aici că *principii* erau superiori ierarhic *domnilor*. Credem că a fost vorba mai mult de faptul că ei dețineau o poziție politico-militară mai bună față de aceştia şi dispuneau de posibilități economice şi demografice mai însemnate care le-au permis o mai mare libertate de mişcare. În condițiile secolului al XVII-lea, mai ales, credem că este dificil de stabilit în ce măsură *principii* au fost ori nu superiori *domnilor* chiar dacă au existat situații care să sugereze asemenea aspecte. Reținem totuşi că, după ocuparea Transilvaniei de către austrieci, împărații Austriei şi-au adăugat titlul de *principi* ai Transilvaniei în semn că ei recunoşteau existența entității statale pe care o înglobaseră imperiului lor. Preluarea titlului de *principe* de către Leopold I (1690) va determina o scădere reală a prerogativelor *Dietei,* care nu mai putea alege *principele*. Prin crearea *Cancelariei Aulice* şi instituirea *guvernatorului* şi a *guberniului* (un fel de guvern) Transilvaniei atribuțiile *Dietei* au fost restrânse şi mai mult, chiar dacă s-a menținut principiul lui *Unio Trium Nationum,* ca şi prevederile – formal, desigur – din *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae* şi *Compillatae constitutiones regni Transilvaniae,* care statuau, între altele, drepturile şi atribuțiile *Dietei* şi ale *principelui*.

Unele modificări teritorial-administrative, dublate de planurile politice de perspectivă ale Austriei, au determinat-o pe Maria Tereza ca la 2 noiembrie 1765 – poate şi la sfatul fiului ei, Iosif al II-lea – să proclame Transilvania *Mare Principat*, ea luându-şi titlul

de *Mare Principe al Transilvaniei,* care a fost purtat apoi de toți împărații Austriei până la 1848.

În concluzie, am putea spune că *principele* continuă în plan superior demnitatea *voievodului*, continuând şi ideea de regat al Ungariei, dar întărind caracterul de *regnum* al *voievodatului* Transil-vaniei, situație recunoscută, în mod diferit, de Poartă şi Austria.

3. **Voievodatul şi domnia în Țara Românească şi Moldova**. Pentru conducătorii statelor româneşti de peste munți – Țara Românească şi Moldova –, titlul folosit a fost acela de *voievod* moştenit de la antecesori şi care exprima atât tradiția, cât şi realitatea politico-militară a momentului. Şi legendarul „Negru Voievod" şi Masarab I în Țara Românească, dar şi Dragoş ori Bogdan în Moldova, au fost inițial şi au rămas *voievozi* vasali regilor unguri. Titlul semnifică principala atribuție a şefilor de stat români, aceea de comandanți militari, şi se va menține în titulatura lor până în secolul XVIII, având un caracter ereditar, calitatea de *voievod* păstrându-se şi după moarte.

În Țara Românească, Basarab I (c.1310-1352) va păstra titlul de *voievod* până la moartea sa, titlu recunoscut atât de Carol Robert de Anjou la 26 iulie 1324, cât şi de papa Ioan XXII la 1 februarie 1327. Chiar şi după obținerea independenței față de Ungaria în 1330, Basarab va rămâne tot *voievod*, fapt recunoscut de papa Clement VI în actul din 17 octombrie 1345, unde vorbeşte de „Alexandru al lui Basarab, voievodul Țării Româneşti". Titlul de „mare voievod" atribuit lui Basarab I la moartea sa în 1352 – grafitul din biserica domnească de la Argeş – sugerând fie că Basarab devenise *mare voievod* prin faptele sale, fie spre a-l deosebi ca şef de stat de ceilalți *voievozi* locali existenți înainte de întemeierea statului.

Titlul de *mare voievod* nu s-a impus, pentru o perioadă, şi pe plan extern, el rămânând o problemă internă. La 18 februarie 1355, Ludovic I (1342-1382) îl numea pe conducătorul Țării Româneşti „Alexandru al lui Basarab voievodul nostru din Țara Românească". Dar titlul de *voievod* nu putea să rămână singular în condițiile de independență ale statului românesc. Şeful statului trebuia să-şi modifice titulatura astfel încât ea să evidențieze atât independența, cât şi atribuțiile conducătorului. Conform normelor

epocii, asemenea modificări nu erau de natură internă. Ele trebuia să se producă pe plan extern prin recunoaşterea oficială a noului statut al suveranului român, recunoaştere pe care o puteau face numai Biserica sau cei doi împărați.

Basarab I, de confesiune catolică, nu putea spera la recunoaşte-rea noului său statut din partea Bisericii Romane, care ar fi riscat o încordare a relațiilor cu regele maghiar. El nu putea nici să abjure, imediat după 1330 orientându-se către Ortodoxie fără o pregătire politică prealabilă. Basarab nu pare să fi dorit o rupere definitivă de Roma, acceptând împăcarea cu regele Ungariei (1345) şi menți-nându-se în sfera catolicismului. Alexandru I Basarab (1352-1365) va face pasul hotărâtor în direcția adoptării Ortodoxiei ca „Biserică Națională", organizând în 1359, cu acordul Patriarhiei de la Constantinopol, Mitropolia Țării Româneşti în frunte cu Iachint de la Vicina. Este probabil ca pregătirile în acest sens să fi început încă din 1337-1338, în urma expediției lui Umur beg de Aydin la gurile Dunării, când a fost pustiită Vicina. Cu acordul Patriarhiei, Iachint şi-a continuat păstoria în Dobrogea sau chiar în teritoriul nord-dunărean supus autorității lui Basarab I. Sigur este, după cum atestă şi actele de întemeiere a noii mitropolii, că discuțiile şi tratativele *voievozilor* munteni cu Patriarhia au durat multă vreme. Între timp au fost purtate tratative şi cu Roma. Avem ştiri indirecte despre ele din cuprinsul aceloraşi acte, Alexandru fiind obligat să-şi ia angajamentul că nici el, nici fiii lui nu vor reveni la catolicism. Tratativele s-au încheiat cu succes pentru *voievodul* muntean care va fi consacrat oficial în plan internațional ca şef de stat independent într-o formă deosebit de favorabilă pentru el. Biserica Ortodoxă, cu acordul împăratului, i-a recunoscut calitatea de *mare voievod şi domn*, stăpânirea lui căpătând un caracter imperial, titlul amintind de *Dominatul* roman de odinioară.

În primul act al Patriarhului către voievod modul de adresare este: „Celui de prea bun neam, marele voievod şi domn a toată Ungrovlahia, întru Duhul Sfânt prea adevăratul fiu al smeiniei noastre, domnul Alexandru …". Al doilea act, tot din 1359, începe cu formula: „Prea nobile, prea înțelepte, prea viteze Mare Voievod şi domn a toată Țara Românească, întru Duhul Sfânt prea adevărat, prea dorit fiu al smereniei noastre, doamne Alexandre … ".

Asupra titlului de *mare voievod şi domn* au fost exprimate păreri diferite. S-a spus că el a reprezentat o răsplată din partea Bizanțului pentru organizarea mitropoliei ortodoxe (Emil Vârtosu), că actul din 1359 a fost o recunoaştere indirectă a statutului Țării Româneşti de către împăratul de la Constantinopol (Mircea Păcurariu), că a fost vorba de un transfer, prin Patriarhie, al unei părți a puterii imperiale asupra voievozilor munteni (Dumitru Năstase), că este vorba de dualitatea puterii seculare şi spirituale a şefului statului şi recunoaşterea jurisdicției acesteia din urmă (Valentin Al. Georgescu). Fiecare din părerile autorilor menționați exprimă o parte de adevăr. Acordarea titlului de *domn voievozilor* Țării Româneşti de către Patriarhia din Constantinopol a însemnat nu numai recunoaşterea independenței politice a Țării Româneşti, ci şi calitatea de locțiitori ai împăraților de la Constantinopol pentru *domnii* munteni, ulterior şi pentru cei moldoveni, în eventualitatea că împărații nu şi-ar mai fi putut exercita atribuțiile de şefi şi ocrotitori ai Ortodoxiei cu care fuseseră învestiți. În acest fel facem legătura cu expresia lui Iorga „Bizanț după Bizanț", care a fost ilustrată pe deplin de către domnii români în secolele XVI-XVII, apoi de Rusia pravoslavnică a țarilor.

Titulatura *domnilor* munteni, ale cărei baze sunt puse acum, se va îmbogăți ulterior cu noi elemente: „+" (cruce-ajută), „*Samoderjavnâi, autokrator*" (singur stăpânitor, împărat), *„Cel dăruit de Dumnezeu, cel bine credincios".* Au urmat titlurile privind stăpânirile din afara Țării Româneşti: *ban, duce, povățuitor, despot, singur stăpânitor, domn* – după modelul titulaturii regilor unguri. Elementul „IO", prescurtare a numelui *Ioan-Ioannes*, introdus mai târziu, a generat numeroase discuții privind semnificația sa.

Titulatura a evoluat de la Alexandru I Basarab până la Mircea cel Bătrân şi urmaşii săi. Ea a îmbrăcat forme diverse, în raport cu împrejurările politice, mai ales în vremea lui Vladislav I (1364-c. 1377). La 20 ianuarie 1368 se intitula: „Vladislav, din mila lui Dumnezeu şi a majestății regeşti, voievod al Țării Româneşti şi ban de Severin". La 25 noiembrie 1369 îşi spunea: „Ladislau, din mila lui Dumnezeu şi a regelui Ungarei, voievodul Țării Româneşti şi ban de Severin, precum şi duce de Făgăraş …". După ce a ieşit din vasalitatea față de Ludovic I şi a revenit la Ortodoxie, el se intitula la 15 iulie 1372: "Vladislav, voievodul Țării Româneşti, ban

de Severin şi duce al Ţării Făgăraşului nou dobândite …". El nu purta încă titlu de domn, nefiind împăcat pe deplin cu Bizanţul. Abia în 1374 se va intitula: „+ Pentru că eu, cel în Hristos Dumnezeu, binecredinciosul voievod Vladislav, din mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia …". Se constată din exemplele arătate că numai titlul de voievod rămâne constant, celelalte elemente şi titluri modificându-se în funcţie de realităţile momentului. Oscilaţiile politico-religioase ale lui Vladislav nu au rămas fără urmări. O vreme a adoptat formula regaliană a titulaturii, după modelul maghiar, precizând că era vasalul regelui. Revenirea la Ortodoxie a permis reluarea titlului de *domn*, dar fără cel de *mare voievod*, ceea ce sugerează că la acea vreme el era controlat de marea boierime, care pare să fi împărţit puterea cu el.

Titulatura s-a îmbogăţit cu elemente noi sub Dan I (c. 1383-1385) şi s-a definitivat sub Mircea cel Bătrân (1386-1418), când a căpătat şi cea mai mare strălucire. Este de remarcat şi la Mircea că, datorită conjuncturilor politico-militare, au existat fluctuaţii în privinţa titulaturii impuse de situaţia momentului. Sunt marcate în titulatură intrarea sau ieşirea de sub stăpânirea domnului a unor teritorii precum Dobrogea, Dârstorul, Podunavia ş.a., titulatura luând forme diverse în perioada 1388-1406. Într-un act de la c. 1407-1408, de pildă, Mircea se intitula: „+ În Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi autocratul, Io Mircea mare voievod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu, stăpânind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei şi părţile de peste munţi şi către părţile tătăreşti şi pe amândouă părţile peste toată Podunavia, încă şi până la Marea cea Mare şi prin darul lui Dumnezeu domn al cetăţii Dârstorului …".

Credem că titulatura lui Mircea cel Bătrân, a cărei formă solemnă s-a impus urmaşilor, reprezintă şi îmbină două modele instituţionale: bizantino-ortodox şi romano-catolic. Partea înflorită a titulaturii, legată de credinţă şi de caracterul puterii, este de inspiraţie bizantino-ortodoxă, fiind asemănătoare cu titulatura împăraţilor bizantini şi a ţarilor bulgari. Partea a doua a titulaturii, de inspiraţie romano-catolică, imită forma titulaturii regilor maghiari prin enumerarea stăpânirilor avute şi calitatea de şef al fiecăreia.

Aşadar, instituţia fundamentală a Ţării Româneşti, *domnia*, a evoluat de la *cnezat* la *voievodat,* iar de aici la *mare voievodat* şi *domni* de caracter imperial în care *domnul* era autocrat (singur

stăpânitor şi dătător de legi). De la un „primus inter pares", care pare să fi fost statutul *voievozilor* munteni până la 1300 şi chiar mai târziu, s-a ajuns la un *princeps,* după 1330, şi apoi la cel de *domn* autocrat, după 1359 şi mai ales după 1374, cu unele fluctuații de putere datorate împrejurărilor politico-religioase amintite. S-a urmat inițial modelul romano-catolic în care *principele* (duce, rege, împărat) guverna împreună cu marii săi vasali şi cu Biserica, un fel de *Curte a Assiselor,* pe care o regăsim în funcție în Regatul Ungariei. Această situație a durat, cu unele modificări, până în timpul lui Dan I şi mai ales al lui Mircea cel Bătrân, când statutul *domniei* s-a definitivat, *domnul* devenind stăpânul absolut al tuturor, mari şi mici.

Impunerea stăpânului absolut, a *împăratului autocrat* care va fi *domnul* muntean după 1389 a început o dată cu organizarea Mitropoliei Țării Româneşti în 1359. Treptat, *voievozii*, deveniți *mari voievozi* şi *domni*, au renunțat la calitatea de *principe* a modelului apusean în favoarea celei de *autocrat* a modelului răsăritean. Schimbarea s-a făcut treptat, existând o anume rezistență atât din partea elementelor catolice, cât şi a celor ortodoxe. Boierii, foştii *cnezi* şi *voievozi* din secolele XII-XIII, indiferent de confesiunea lor, nu erau dispuşi să-şi piardă pozițiile deținute până atunci în stat, adică să guverneze împreună cu *principele,* pe care l-ar fi putut controla şi i-ar fi putut impune voința lor. Trecerea de la *principe* la *domnul autocrat* s-a făcut treptat, iar *domnul* nu a căpătat o putere absolută neîngrădită de nimeni, după cum s-a spus şi cum s-ar putea crede. El a devenit dependent de boierii şi slujitorii săi, care-i îndeplineau ordinele şi duceau la bun sfârşit hotărârile judecătoreşti. Aceşti „oameni ai domnului", *dregătorii*, erau şi ei dependenți de el, neputându-se afirma în fața celorlalți în lipsa *domnului* pe care-l susțineau. Aşa au luat naştere *facțiunile boiereşti,* care se vor afirma ulterior şi vor ajunge să controleze *domnia*.

Aşadar, *domnul autocrat* era un stăpânitor absolut numai virtual nu şi real, *puterea absolută a lui disipându-se prin dregătorii şi slujitorii din jurul său.* Fiecare reprezentant al său, în domeniul care îi revenea, devenea un *autocrat* învestit cu *auctoritas* şi *imperium* de către *domnul autocrat*. Parafrazând concluziile unor istorici – între ei şi Xenopol –, am putea spune că tirania centrală a *domnului* s-a transformat în tiranii de funcții ale dregătorilor şi

slujitorilor, care, în realitate, nu se considerau nişte tirani, motivând că sunt doar executanții tiranului.

Din cele spuse până acum rezultă că *domnii* munteni aveau ca prerogative principale acelea de: şef de stat, comandant suprem, legiuitor suprem şi cea mai înaltă instanță de judecată. Domnul era stăpânul întregii țări cu drept de viață şi de moarte asupra tuturor supuşilor, putea declara război şi încheia pace şi, asemenea *împăraților bizantini,* era şeful suprem al Bisericii, numind ierarhii, care erau apoi consacrați de Patriarhia din Constantinopol.

Până la Mircea cel Bătrân, *voievodul,* şi *domnul,* a fost ajutat de o *Curte* alcătuită după modelul maghiar, compusă din „castelani, comiți, juzi şi alți dregători", în vreme ce populația era împărțită în credincioşi, orăşeni, popor şi oaspeți (probabil colonişti germani sau cruciați). La fel ca în sistemul occidental, *domnul* lua hotărâri „după sfatul Curții", adică guverna împreună cu aceasta, mulți dintre dregători fiind veniți de peste munți şi de confesiune catolică. Ştim aceasta din faptul că la 1359, 1370 şi 1374 mai mulți dregători din Țara Românească se vor refugia la curtea lui Ludovic I, care-i va despăgubi de pierderea moşiilor lor. Plecarea dregătorilor catolici, unii dintre ei consilieri apropiați ai *voievozilor*, s-a făcut o dată cu organizarea mitropoliilor de la Argeş şi Severin şi în momentul când limba latină a fost înlocuită în cancelarie cu slavona şi s-a adoptat organizarea monahală de tip athonian în sistemul *isihastic*.

În timpul lui Mircea cel Bătrân, *Curtea regaliană* de tip apusean s-a transformat într-una de inspirație imperială bizantină. S-a creat un *sfat domnesc* compus din boierime, cler, reprezentanții orăşenilor şi slujitorilor domneşti – un fel de *Adunare a Stărilor* mult mai restrânsă –, care-l asista pe *domn* la judecăți şi la luarea unor hotărâri importante ori îl însoțea în anumite momente solemne, cum a fost întâlnirea de la Severin dintre Mircea cel Bătrân şi Sigismund de Luxemburg. Pentru guvernare s-a creat un organism restrâns, *Consi-liul domniei,* alcătuit din 8-12 dregători, care duceau la îndeplinire hotărârile *domnului* şi-l reprezentau în teritoriu.

În Moldova, unde statul a evoluat dintr-o „marcă" de inspirație angevină, „o căpitănie", cum o numea Ureche, conducerea a fost asi-gurată în ambele „descălecate" de *voievozi*

români veniți din Mara-mureş, vasali ai regelui Ungariei. *Comitele* Moldovei, ulterior *voievod*, avea acelaşi statut cu *voievodul* Transilvaniei. El era un *princeps* între ceilalți *nobili*, care se vor numi apoi boieri, vasali cu toții regelui în cadrul sistemului de vasalitate multiplă – vasalul vasalului meu este şi vasalul meu. Bogdan, care ieşise de sub suzeranitatea regelui maghiar trecând sub cea polonă, a păstrat sistemul, boierii deveniți vasalii săi rămânând pe mai departe vasalii lui Ludovic până ce vor trece şi ei în suzeranitatea polonă. În ce priveşte statutul de *voievod* al şefului de stat moldovean, acesta nu putea fi modificat aşa cum se întâmplase în Țara Românească prin schimbarea confesiunii. Chiar dacă Bogdan ar fi fost de confesiune ortodoxă, el nu putea schimba sistemul instituțional de tip occidental şi nici nu putea apela cu uşurință la Constantinopol, deoarece Polonia, care-i acordase ajutor, fiind țară catolică, avea acelaşi sistem instituțional ca şi Ungaria, fiind interesată ca el să fie păstrat şi de vasalii care nu stabiliseră legături anterioare cu Constantinopolul. Spre deosebire de Țara Românească, Moldova va fi nevoită să păstreze sistemul instituțional occidental prin trecerea de sub suzeranitatea Ungariei în cea a Poloniei.

Statutul extern al şefilor de stat moldoveni va fi fixat, pentru o lungă perioadă, tot de către Biserică, dar de cea romană. În 1369-1371 s-a oficializat opțiunea *voievozilor* moldoveni pentru catolicism prin organizarea Episcopiei catolice de la Baia, subordonată episco-pului polon de Gniezno, iar Papa a acordat lui Lascu şi urmaşilor săi titlul de *Duce al Țării Moldovei*, după cum la 1359 Patriarhia de la Constantinopol acordase lui Alexandru I Basarab titlurile de *mare voievod şi domn* al Țării Româneşti.

Prin această recunoaştere, *conducătorii Moldovei vor deveni nişte principi de inspirație apuseană, ducatul moldovean evoluând către sistemul politic regalian spre deosebire de domnia imperială a Țării Româneşti. Ducele* Moldovei – titlu purtat şi de Petru I, care va reveni ulterior la cel de *voievod* – era un *princeps* între nobilii cu care împărțea puterea şi guverna țara. Cu toții, *voievod* şi nobili, erau vasalii regilor unguri sau poloni, chiar dacă nobilii (boierii) moldo-veni erau şi vasalii *ducelui*. Aşa cum rezultă din actul de „închinare" (intrarea în vasalitate) față de Polonia din 1387, boierii erau şi vasalii regelui şi garantau în fața acestuia pentru credința şi politica *ducelui* lor. Astfel, autoritatea *ducelui* moldovean era mult

limitată față de aceea a *domnului* muntean. În *Consiliul (sfatul) ducelui (voievodului)* intrau, după modelul ungaro-polon, clerici şi laici care deţineau dregătorii (funcţii) precise pe lângă *duce (voievod).* Obişnuiţi cu sistemul existent în Transilvania şi în regatele catolice ale Ungariei şi Poloniei, boierii moldoveni veniţi din Maramureş şi Transilvania, ca şi ierarhii moldoveni, catolici sau ortodocşi, şi-au impus controlul asupra *ducelui (voievodului),* preluând parţial unele din prerogativele acestuia.

Aşa s-au impus *pârcălabii* (comandanţii militari ai cetăţilor), *juzii* de ţinut, de ocol şi de târg, cu largi prerogative în plan local şi în *Sfatul domnesc.* La fel ca în Apus, clerul avea drept de judecată pe moşiile proprii şi în eparhiile lor, iar clericii erau scoşi de sub autoritatea laicilor şi chiar a *ducelui (voievodului).* Sub aspect militar s-a impus acelaşi model occidental. Fiecare mare boier (pan), care era şi mare dregător, avea *steagul* său de oşteni, compus din vasalii proprii. *Ducele* însuşi nu putea conta sigur decât pe vasalii direcţi. Numai în caz de mare primejdie marii vasali participau la luptă condiţionat, după acelaşi model apusean.

Chiar după întemeierea mitropoliei şi episcopiilor ortodoxe, statutul *ducelui* nu s-a modificat. Singura modificare realizată în vremea lui Petru I a fost reluarea titlului de *voievod* în locul celui de *duce*, după modelul polon şi slav în general. Titlul de *domn* care apare în actele interne nu a fost recunoscut, după cum vom vedea mai departe, în plan extern decât târziu, în secolul XVI.

Aşadar, pornind de la condiţiile întemeierii celor două state româneşti extracarpatice, constatăm deosebiri semnificative privind instituţia şefului de stat, *domnia munteană* fiind diferită de *voievo-datul moldovean.* Studii mai vechi şi mai noi au subliniat deosebirile dintre cele două instituţii în secolele XIV-XVI, ca şi deosebirile dintre cele două domnii în secolele XVI-XVII. Există totuşi suficiente păreri care au rămas partizanele interpretării „unitare" a instituţiilor amintite, urmând interese politice şi naţionale specifice secolului XX.

Chiar şi astăzi se mai încearcă să se justifice asemenea metode de tratare şi interpretare a instituţiilor fundamentale româneşti, apelându-se la unele cronici interne şi documente subiective, deşi multe alte surse infirmă ipotezele „unităţii" şi „identităţii" instituţii-lor centrale. S-a insistat şi se mai insistă, de asemenea, pe caracterul absolut al *domniei* în ambele state, pe

importanța eligibilității *domnului* şi *voievodului* de către boieri şi *Adunarea Țării* fără să se facă vorbire de rostul şi importanța titlurilor acordate de Biserică şi recunoscute pe plan extern, de condițiile obiective ale întemeierii şi consecințele procesului ori de rolul *facțiunilor boiereşti*, care se face simțit încă de la finele secolului XIV, ca şi de alți factori.

Aşa cum am demonstrat într-o lucrare dedicată puterii *domniei* în Țara Românească, „descălecatul" a avut două etape distincte pornite din regiuni diferite, iar conflictul dintre catolicism şi ortodoxie a produs consecințe importante asupra evoluției *domniei*. Ele au fost total diferite față de efectele produse de „descălecatul" moldovean şi amintitul conflict privind *voievodatul* şi încercările *voievozilor* moldo-veni de a ridica *voievodatul* la rangul de *domnie*. Am arătat cu acel prilej că şi evoluția titulaturii în cele două state este diferită, chiar dacă, firesc, sunt şi elemente comune care nu probează neapărat unitatea şi cu atât mai mult identitatea.

De confesiune catolică inițial şi vasal regelui Ungariei, *voievodul* muntean a devenit după 1330 independent, iar din 1359 a primit din partea Patriarhiei din Constantinopol şi a împăratului Bizanțului, indirect, titlurile de „mare voievod şi domn", recunoscute pe plan extern, care au conferit un caracter imperial *domniei muntene.* Potrivit acestei ipostaze, *domnul* a devenit un *avtokrator (samodârjeț) – stăpân absolut,* care se foloseşte de supuşii săi şi nu împarte puterea cu nimeni. El îşi constituie un *Consiliu* propriu format din dregători şi oameni de încredere, un soi de executiv diferit de *Sfatul domnesc* sau *Divan,* care era compus din reprezentanții categoriilor privilegiate, boierimea şi clerul, şi care avea alt rost. Mircea cel Bătrân a impus pentru o lungă perioadă, secolele XV-XVI, excluderea clerului din viața politică, aspect diferit şi de Occident şi de Bizanț, dar şi de lumea musulmană. Chiar după revenirea clerului în politică, el a păstrat o atitudine subalternă față de *domn* şi a avut o poziție secundară în raport cu laicii, până în secolul XVIII, când mitropoliții Țării Româneşti s-au impus treptat la conducerea *Sfatului*.

Marii boieri, fără dregătorii la început, netitrați, dându-şi seama de importanța funcțiilor, le-au acaparat treptat, nu ca să împartă puterea cu *domnul,* ci să se împărtăşească din ea în calitate de reprezentanți ai *domnului* şi ai *domniei*. Cu alte cuvinte,

în secolele XIV-XV dregătorii erau nişte slujbaşi ai *domnului,* care putea dispune de ei după plac la fel ca împăratul de la Constantinopol. Abia la finele secolului XVI şi în secolul XVII, boierii şi-au impus autoritatea asupra *domnilor*, mai mult o „protecție", fără a reuşi să împartă puterea cu aceştia. *Facțiunile*, care se luptau între ele încă de la finele secolului XIV, vor ajunge să-şi impună politica, folosindu-se de *domnii* pe care-i susțineau şi de regimul dominației otomane. Au existat totuşi situații când *domnii* şi-au reimpus autori-tatea asupra boierimii, mai ales atunci când au fost nişte personalități de talia unui Şerban Cantacuzino sau Constantin Brâncoveanu.

În Moldova, *voievozii maramureşeni*, deveniți moldoveni, şi însoțitorii lor au fost inițial vasalii regilor unguri şi, din 1387, ai celor poloni. Ei nu au purtat titlul de *domn,* ci de *duce*, consacrat de papalitate şi recunoscut pe plan extern. În calitatea lor de *principi* de model occidental, *voievozii* au împărțit puterea cu marii lor vasali – boierii întemeietori veniți din Transilvania, care, după modelul instituțional din Ungaria, dețineau dregătoriile, guvernau împreună cu *voievodul* pe care-l controlau şi-i garantau actele de politică externă, mai ales atunci când era vorba de seniorul comun, regele. Bisericile ortodoxă şi catolică, prezente, de asemenea, lângă *voievod,* se împărtăşeau şi ele din puterea acestuia. *Facțiunile*, care nu au lipsit în Moldova, pare să fi urmărit şi alte scopuri decât cele din Țara Românească. Pe lângă dorința expresă de putere, ele aveau grijă să mențină pozițiile marii boierimi şi ale clerului pe lângă *voievod*, indiferent de *facțiunea* din care făceau parte.

Titlul de *domn* pe care şi-l atribuie Roman I şi urmaşii săi nu trebuie să surprindă, la fel ca şi legenda creată ulterior despre acest titlu. El nu exprima o realitate care să fi fost consacrată şi recunoscută în plan internațional, ci un deziderat care se va realiza târziu, în secolul XVI. Marile personalități ale *voievozilor* moldoveni – cum a fost Ştefan cel Mare (1457-1504) – au rămas tot nişte *principi* de tip apusean, nişte *voievozi* limitați în puterile lor de sistemul instituțional şi de legăturile vasalice. Chiar şi atunci când ele au fost rupte, boierii şi ceilalți mari vasali s-au putut opune, la nevoie găsind ajutor şi scăpare la seniorul comun regele polon, mai rar cel maghiar. Aşa a procedat marele boier Mihu în

timpul lui Ştefan cel Mare, aşa vor proceda boierii lui Petru Rareş în 1538, cu ocazia campaniei lui Soliman Magnificul în Moldova.

După 1541 şi mai ales în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu (1552-1561; 1564-1568), *voievozii* moldoveni vor primi oficial titlul de *domn*, asemenea celor munteni, dar caracterul puterii lor nu s-a modificat. Ei au rămas controlaţi de boieri şi Biserică şi au guvernat cu aceştia în tot secolul XVII. Modelul de guvernare în Moldova a fost la început cel francez, impus de angevini în Ungaria, iar din secolul XV s-a trecut treptat la modelul de guvernare polono-german, existent în Polonia şi lumea germană, unde *regele* şi *împă-ratul* erau controlaţi şi limitaţi în puterea lor de nobilime şi Biserică.

După cum am mai spus, diferenţe apar şi în ce priveşte titulatura şi elementele ei. Titulatura solemnă a *domnilor munteni* îmbină elementele de autoritate imperială de model slavo-bizantin cu cele folosite de regalitatea ungară din timpul arpadienilor şi angevinilor, deci ambele modele instituţionale care au influenţat Ţara Românească. În Moldova, titulatura este simplă, după modelul occidental preluat prin regalitatea polonă. Elementele preluate ulterior din titulatura munteană au reprezentat, cum am mai spus, un deziderat şi nu o realitate.

În ce priveşte numele-titlu IO-IOANNES, apărut în documentele muntene în vremea lui Dan I şi preluat de cancelaria moldoveană în timpul lui Roman I, faţă de multitudinea părerilor emise până acum credem că el a exprimat o realitate politică şi nu una religioasă. Suntem de părere că el trebuie pus în legătură cu relaţiile româno-bulgare de la sfârşitul ţaratului de Târnovo şi aici ar trebui căutată semnificaţia lui.

O problemă în discuţie este şi calitatea de *dominium eminens* pe care au avut-o sigur *domnii munteni* până în secolul XVI şi, parţial, *voievozii* moldoveni pentru secolele XIV-XV. Despre *dominium eminens* s-a afirmat că reprezintă calitatea superioară a *domnului* de dispoziţie şi control asupra pământului. S-a observat însă că această calitate se pierde treptat pe măsură ce pământurile sunt mai întâi împărţite şi donate, daniile condiţionate devenind proprietate, iar mai apoi ele sunt întărite în stăpânirea cuiva. Dreptul de *dominium eminens,* ca atare, rămâne după secolul XVI sub forma întăririi şi garantării actelor de vânzare-cumpărare, donaţie şi moşte-nire de către *domn*, dar el nu mai

poate împiedica dania şi moşteni-rea ori vânzarea-cumpărarea, nici confisca pământurile chiar în cazu-rile de *hainie* (trădare), decât cu acordul *Sfatului domnesc* şi numai dacă pământul era doar al proprietarului, nu şi al rudelor acestuia.

În Moldova, acest drept este mai puțin evident. Boierii descălecători şi *voievodul* sunt proprietarii de drept asupra unei părți a pământului, *voievodul* dispunând de *dominium eminens* doar asupra unui teritoriu restrâns obținut prin extinderea granițelor statului. Pe măsură ce şi aceste pământuri erau donate sau dăruite, dreptul de *dominium eminens* al *voievodului* s-a restrâns la stăpânirile proprii. În multe cazuri, Ştefan cel Mare a fost nevoit să cumpere mai întâi terenuri de la boieri sau oameni de rând pentru a le dona ulterior mănăstirilor sau altora. Şi în Moldova, dreptul de *dominium eminens* s-a restrâns la practica întăririi şi garantării proprietății încă din secolul XV. În ce priveşte confiscarea pământului, ea nu mai era o practică posibilă tot din secolul XV. Ştefan cel Mare nu a putut confisca moşiile boierului Mihu, deşi acesta era hain, deoarece atât *voievodul,* cât şi boierul erau vasalii regelui polon care „preluase" dreptul de *dominium eminens*. Este de văzut în ce măsură sultanii otomani au încercat să uzeze de acest drept şi sub ce forme, nu în raiale şi paşalâcuri, ci în teritoriile creştine din Țara Românească, Moldova şi Transilvania.

Din cele prezentate se constată diferențe între *domniile* munteană şi moldoveană, de la întemeiere şi până la instaurarea regimului turco-fanariot. O mențiune aparte merită *curtea domnească,* văzută ca un ansamblu instituțional menit să servească bunei conduceri a statului.

În Țara Românească, după câte se cunoaşte datorită săpăturilor arheologice, „curțile*"* de la Câmpulung şi Argeş au fost modeste, *domnii* dispunând de asemenea „curți*"* şi în alte locuri – conace boiereşti, mănăstiri, reşedințe proprii, alte locuri – ceea ce presupune o organizare simplă şi nevoi puține chiar pentru problemele externe. *Curtea* evoluează şi devine complexă mai târziu, în secolele XVI-XVII, după stabilirea ei la Târgovişte şi Bucureşti.

În Moldova, *curtea domnească* apare ca o instituție deja definită şi foarte complexă din secolul XV – vezi *curțile* lui Alexandru cel Bun, Ilie şi Ştefan, Ştefan cel Mare – şi scade în

importanță la începutul secolului XVI pentru a spori iarăşi în secolul XVII, după mutarea capitalei la Iaşi. Fastul *curții* moldoveneşti, de care vorbesc unii cercetători, impune o anume suspiciune şi sugerează, ca şi în cazul titulaturii, mai mult o dorință decât o realitate, fapt remarcat şi de călătorii străini care au subliniat disproporția dintre fast şi realitate.

Diferențe clare apar între cele două *domnii* şi în privința succe-siunii. Sistemul asocierii la tron şi mai apoi elecția dintre membrii dinastiei, indiferent de gradul de rudenie şi linia coborâtoare prin bărbați sau femei, a rămas o prioritate în Țara Românească. Rare au fost cazurile în care *domnii* nu şi-au subliniat „originea basarabea-scă", chiar şi atunci când ea nu exista în realitate, pe care se întemeiau şi „drepturile" lor la tron. Toți au urmărit să-şi legitimeze *domnia* prin înrudirea într-un fel cu Basarabii. În Moldova, legătura dinastică a fost mai slabă. Aici s-a impus dreptul de elecțiune utilizat în Polonia şi Imperiul german sau în Ungaria. influențele ungaro-polone s-au impus în Moldova şi sunt dese cazurile când „dinastiile" se schimbă, iar legitimarea *domniei* nu s-a făcut neapărat prin strămoşi. În Țara Românească, influențele occidentale s-au îmbinat cu cele bizantino-slave ajungându-se astfel la principiul ereditar-electiv în care dinastia a jucat un rol major.

În guvernarea țării, *voievodul* şi *domnul* erau ajutați de *Consiliul domniei, Sfatul domnesc* sau *Divanul, Facțiunile boiereşti, Adunarea Țării* şi *dregătorii,* la care s-au mai adăugat şi alte instituții despre care vom vorbi mai departe.

BIBLIOGRAFIE

I. **Instrumente de lucru şi izvoare**

Cantemir Dimitrie, *Descriptio Moldaviae. Descrierea Moldovei,* traducere de Gh. Guțu, comentariu de N. Stoicescu, Bucureşti, 1973.

xxx, *Călători străini despre țările române, I-X,* colecție îngrijită de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1967-2002.

Corfus, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (secolul al XVI-lea),* Bucureşti, 1979.

Costin, Miron, *Opere,* I, ediție critică de P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1958.

xxx, *Cronici turceşti privind principatele române* (extrase), I-III, tradu-cere şi prezentare de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966-1975.

xxx, *Documente privind istoria României: A. Moldova* (sec.XIV-XVII); *B. Țara Românească* (sec.XIII-XVII); *C. Transilvania* (sec. XI-XIV), Bucureşti, 1951-1956.

xxx, *Documenta Romaniae Historica: A. Moldova,* I-III; *B. Țara Românească,* I-XI; XXI-XXIII; *C. Transilvania,* X-XIII; *D. Relații între țările române, I,* Bucureşti, 1966-1996.

Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462),* traducere şi ediție critică de V.Grecu, Bucureşti, 1958.

xxxx, *Fontes Historiae Daco-Romanae,* III-IV, Bucureşti, 1975, 1982.

Gemil, Tahsin, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti (1601-1712),* Bucureşti, 1984.

xxx, *Îndreptarea legii. 1652,* volum coordonat de Andrei Rădulescu, Bucureşti, 1962.

xxx, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar,* volum coordonat de Ovidiu Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988.

xxx, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* transcri-ere, traducere şi studiu introductiv de G. Mihăilă, prefață de Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1996.

Ionaşcu, Ion; Bărbulescu, Petre; Gheorghe, Gheorghe, *Relațiile inter-naționale ale României în documente (1368-1900),* Bucureşti, 1971.

Idem, *Tratatele internaționale ale României (1354-1920),* (texte, rezu-mate, adnotări, bibliografie), Bucureşti, 1975.

Iorga, Nicolae, *Inscripții din Bisericile României,* Bucureşti, 1905.

xxx, *Istoria Țării Româneşti (1290-1690). Letopisețul Catacuzinesc,* ediție critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

Kogălniceanu, Mihail, *Cronicele României sau letopisețele Moldovei şi Valahiei,* I-III, Bucureşti, 1869-1874.

xxx, *Mihai Viteazul în conştiința europeană. Documente externe* I-IV, Bucureşti, 1982-1984.

xxx, *România. Documente străine despre români,* ediția 2*,* Bucureşti, 1992.

Sphrantzes, Giorgios, *Memorii, 1401-1477,* traducere şi note de V.Grecu, Bucureşti, 1966.

Şincai, Gheorghe, *Hronica românilor,* I-II, ediție de Florea Fugariu, Bucureşti, 1967.

Ureche, Grigore, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ediție critică de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
Uricariul, Axinte, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, I, ediție critică de Gabriel Strempel, Bucureşti, 1993.

II. **Lucrări generale**

Andreescu, Ştefan, *Restitutio Daciae. (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526-1593),* Bucureşti, 1980.
xxx, *Armata şi societatea românească,* vol. coordonat de Al. Gh. Savu, Bucureşti, 1980.
Armbruster, Adolf, *Dacoromana-Saxonica. Cronicari români despre saşi. Românii în conştiința săsească,* Bucureşti, 1980.
Idem, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția 2*,* Bucureşti, 1993.
Braudel, Fernand, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea,* I-IV, traducere de Mircea Gheorghe, postfață de Alexandru Duțu, Bucureşti, 1985-1986.
Bratianu, Gheorgne, I., *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române* (reeditare), Évry, 1977.
Idem, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor româneşti*, ediție de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1980.
Idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, I-II, ediție de Victor Spinei, Bucureşti, 1988.
Idem, *Adunările de stări în Europa şi în țările române* (reeditare), Bucureşti, 1996.
Bréhier, L., *La civilization Byzantine*[2], Paris, 1970.
Cernovodeanu, Paul, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII),* Bucureşti, 1973.
Chaunu, Pierre, *Civilizația Europei în secolul luminilor,* I-II, traducere şi cuvânt înainte de Irina Mavrodin, Bucureşti, 1986.
Idem, *Civilizația Europei clasice*, I-II, traducere de Adrian Alexandru Dobrescu şi Mircea Gheorghe, Bucureşti, 1988.
Ciobanu, Veniamin, *Țările Române şi Polonia, Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985.
Idem, *Românii în Politica Est-Central europeană, 1648-1711*, Iaşi, 1997.
Condurache, Gheorghe, *Relațiile Țării Româneşti şi Moldovei cu Ungaria până la 1526,* Bucureşti, 1898.
Condurachi, I.D., *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei până la 1500,* Cernăuți, 1923.

Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997.
xxx, *Constituirea statelor feudale româneşti,* volum coordonat de Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1980.
Costăchel, V.; Panaitescu, P.P.; Cazacu, A., *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII)*[2]*,* Bucureşti, 1957.
Decei, Aurel, *Istoria Imperiului otoman până la 1656,* Bucureşti, 1976.
Demeny, Ludovic; Cernovodeanu, Paul, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII,* Bucureşti, 1974.
Drăguţ, Vasile, *Arta românească,* I, Bucureşti, 1982.
Fedeşan, Cristina, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei,* Bucureşti, 1997.
Gemil, Tahsin, *Ţările Române în contextul politic internaţional (1621-1672),* Bucureşti, 1979.
Idem, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1991.
Georgescu, Valentin, Al., *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1980.
Georgescu, Valentin, Al.; Sachelarie, Ovid; Strihan, Petre, *Judecata în Ţara Românească şi Moldova (1611-1831),* I-III, Bucureşti, 1979-1982.
Georgescu, Vlad, *Istoria ideilor politice româneşti (1368-1878),* München, 1989.
Idem, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre,* ediţia 3, Bucureşti, 1993.
Gibbon, Edwuard, A., *Declinul şi prăbuşirea Imperiului Roman*, I-V, traducere de Dan Hurmuzescu, Bucureşti, 1976.
Giurescu, Constantin, C., *Istoria românilor,* II/1, ediţia 4, Bucureşti, 1943, 1946.
Giurescu, Constantin, C.; Giurescu, Dinu, C., *Istoria românilor,* I-II, Bucureşti, 1975-1976.
Giurescu, Dinu, C., *Ţara Românească în secolele XIV-XV,* Bucureşti, 1973.
Le Goff, Jacques, *Civilizaţia occidentului medieval,* traducere de Maria Holban, prezentare de M.Berza, Bucureşti, 1970.
Grigoraş, Nicolae, *Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971.
Idem, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeiere până la Ştefan cel Mare (1359-1457),* Iaşi, 1978.
Hausig, W., H., *A History of Byzantine Civilization,* translated by S.M. Hussley, New York, Washington, 1971.

Holban, Maria, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV,* Bucureşti, 1981.
Hóman, B., *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290-1403,* Roma, 1938.
Inalcik, Halil, *Imperiul Otoman, Epoca clasică, 1300-1600,* traducere de Dan Prodan, studiu introductiv de Mihai Maxim, Bucureşti, 1996.
Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1982.
Iorga, Nicolae, *Moştenirea bizantină în țările române,* Bucureşti, 1913.
Idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane,* Craiova, 1921.
Idem, *Bizanț după Bizanț,* Bucureşti, 1972.
Idem, *Istoria românilor prin călători,* ediție de Adrian Angelescu, Bucureşti, 1981.
Idem, *Locul românilor în istoria universală,* ediție de Radu Constantinescu, Bucureşti, 1985.
Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria,* ediție de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1988.
Idem, *Istoria românilor,* ediția 2, III-VI, Bucureşti, 1993-2000.
xxx, *Istoria artelor plastice în România,* I., coordonator George Oprescu, Bucureşti, 1968.
xxx, *Istoria dreptului românesc,* I-II, coordonator Ioan Ceterchi, Bucureşti, 1980, 1982.
xxx, *Istoria României* (tratat), II-III, Bucureşti, 1962, 1964.
xxx, *Istoria românilor* (tratat), III-IV, Bucureşti, 2001.
xxx, *Istoria României*, Transilvania, I., Cluj-Napoca, 1997.
Lupaş, Ioan, *Din istoria Transilvaniei,* volum îngrijit de Marina Vlasiu, Bucureşti, 1988.
Maxim, Mihai, *Țările Române şi Înalta Poartă, Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu,* Bucureşti, 1993.
Mehmed, Mustafa, Ali, *Istoria turcilor,* Bucureşti, 1976.
Meteş, Ştefan, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX,* ediția 2, Bucureşti, 1977.
Minea, Ilie, *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund,* Bucureşti, 1919.
Mousnier, Roland, *Monarchies et royautés. De la préhistoire à nos jours,* Paris, 1989.
Idem, *Monarhia absolută în Europa din secolul al V-lea până în zilele noastre,* traducere şi note de Constanța Ghițescu, prefață de Andrei Pippidi, Bucureşti, 2000.
Neagoe, Manole, *Problema centralizării statelor româneşti Moldova şi Țara Românească,* Craiova, 1977.
Onciul, Dimitre, *Scrieri istorice, I-II, ediție de Aurelian Sacerdoțeanu,* Bucureşti, 1968.

Ostrogorschi, G., *Histoire de l'État byzantin,* Paris, 1956.
Pascu, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, I-IV, Cluj-Napoca, 1971-1988.
Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția 2, I, Bucureşti, 1991.
Pippidi, Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, ediția 2, Bucureşti, 2001.
Pop, Ioan-Aurel, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV, Geneza statului medieval în Transilvania,* Cluj-Napoca, 1996.
Spinei, Victor, *Moldova în secolele XI-XIV,* ediția 2, Chişinău, 1994.
Stahl, Henri, H., *Contribuții la studiul satelor devălmaşe,* I, Bucureşti, 1958.
xxx, *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, volum coordonat de N.Edroiu, A.Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1982.
Stoicescu, Nicolae, *Sfatul domnesc şi marii dregători în Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII),* Bucureşti, 1968.
Ştefănescu, Ştefan, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970.
Idem, *Istoria românilor*, I-IV, Bucureşti, 1991, 1992, 1996, 1998.
Theodorescu, Răzvan, *Bizanț. Balcani. Occident. La începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV),* Bucureşti, 1974.
Idem, *Civilizația românilor între medieval şi modern. Orizontul imaginii (1550-1800),* I-II, Bucureşti, 1987.
Turcuş, Şerban, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea,* Bucureşti, 2001.
Xenopol, A., D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția 4, II, Bucureşti, 1986.

III. **Lucrări speciale, studii şi articole**

Alexandrescu-Dersca, Bulgaru, M., M., *L'éxpedition d'Umur Beg d'Aydin aux Bouches du Danube 1337 au 1338*, în „Studia et Acta Orientalia", Bucureşti, an. II (1959), nr.2, p. 3-23.
Andreescu, Mihail, M., *Considerații în legătură cu încercarea de independență a lui Litovoi şi întemeierea Țării Româneşti*, în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, an. LIX (1991), p. 14-20.
Idem, *Puterea domniei în Țara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1999.
Arion, Dinu, C.; Racoviță, C., *Două studii de istorie a dreptului românesc,* Bucureşti, 1942.
Berechet, Ştefan, Gr., *Dreptul vechilor noştri ierarhi în judecarea mirenilor,* în *„Biserica Ortodoxă Română"*, Bucureşti, LXXV (1938), p. 741-761.

Bodan, Ioan, *Originile voievodatului la români*, în „Analele Academiei Române", Bucureşti, Seria a II-a, tom. XXVI (1901-1902), p. 191-308.
Bogrea, V., *Numele lui Alexandru cel Bun şi al lui Petru Rareş,* în „Revista istorică" Bucureşti, an.VI (1920), p. 226-228.
Boldur, Alexandru, V., *Biserica în timpul domniei lui Ştefan cel Mare,* în *„Biserica Ortodoxă Română",* Bucureşti, an.XCI (1964), p.717-729.
Bréhier, L., *Les institutions de l'Empire byzantin*, ediția 2, Paris, 1970.
Buzescu, Alexandru, *Domnia în țările române până la 1866*, Bucureşti, 1943.
Chihaia, Pavel, *Tradiții răsăritene şi influențe occidentale în Țara Românească,* Bucureşti, 1993.
Cihodariu, Constantin, *Originile unor termeni referitori la vârfurile societății feudale din țările noastre (stăpân, jupân, ban, voievod),* în *„Memoria Antiquitatis",* Piatra Neamț, II (1970), P.399-401.
Ciobanu, Veniamin, *Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI: interpretare juridică şi practică politică,* în „Analele Institutului de Istorie şi Arheologie", Iaşi, an. XXIII (1986), p. 587-595.
Ciurea, Dimitrie, *Problema originii şi sensul lui IO din intitulația şi inscripția documentelor româneşti*, în „Analele Academiei Române", Bucureşti, S.III, tom. XXVI (1943-1944), p. 83-104.
Idem, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (secolele XIV-XVIII),* în „Analele Institutului de Istorie şi Arheologie", Iaşi, an.II (1965), p. 121-160.
Idem, *„IO" din intitulația documentelor româneşti (noi sublinieri),* în „Analele Institutului de Istorie şi Arheologie", an.IV (1967), p. 187-190.
Clot, André, *Mahomed al II-lea cuceritorul Bizanțului*, traducere de Şerban Grancea, Bucureşti, 1993.
Idem, *Soliman Magnificul*, traducere de Ion Herdan, Bucureşti, 1997;
Constantinescu, Nicolae, *Curtea de Argeş (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Româneşti,* Bucureşti, 1984.
Constantiniu, Florin, *Geneza feudalismului românesc, Încadrarea tipologică,* în „Revista de istorie", Bucureşti, an.V (1978), p. 1215-1225.
Costăchel, V., *Unele considerații privind rezerva seniorială în Țara Românească şi Moldova în secolul XV,* în „Analele Universității Bucureşti", an. XI (1961), p. 156-180.
Cronț, Gheorghe, *Justiția bisericească din Moldova şi Țara Românească în secolele XIV-XVIII,* în *„Mitropolia Moldovei şi*

Sucevei", Iaşi, an. LI (1975), p. 258-274; an. LII (1976), p. 338-359).

xxx, *Cultura moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, volum coordonat de Mihai Berza, Bucureşti, 1964.

Donat, Ion, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI),* ediție de Gheorgehe Lazăr, Bucureşti, 1996.

Ghibănescu, C., *Succesiunea la tron (Interpretare diplomatică),* în „Arhiva", Iaşi, 1916, p. 1-7.

Gorovei, Ştefan, S., *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973.

Grigoraş, Nicolae, *Contribuții la cunoaşterea politicii domneşti în Moldova față de proprietatea funanciară condiționată (secolele XIV-XVIII),* în „Studii şi cercetări ştiințifice. Istorie", Iaşi, an.XIII (1962), p. 55-80.

Iorga, Nicolae, *Sensul monarhiei la români,* Vălenii de Munte, f.a.

Marinescu, Stelian, *Competența şi atribuțiile judiciare ale clericilor în secolele XIV-XVIII,* în *„Biserica Ortodoxă Română",* Bucureşti, an. XCVII (1970), p. 796-811.

Nägler, Thomas, *Aşezarea saşilor în Transilvania,* Bucureşti, 1981.

Năstase, Dumitru, *Ideea imperială în țările române. Geneza şi evoluția ei în raport cu vechea artă românească*, în *„Fondation Européen Dragan",* Atena, Roma, 1972, p. 1-208.

Idem, *Ştefan cel Mare împărat,* în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XVI (1998), p. 65-102.

Nistor, Ion, I., *Clasa boierească din Moldova şi privilegiile ei,* în *„Analele Academiei Române",* Bucureşti, S.III, tom. XXVI (1943-1944), p. 511-550.

Papacostea, Şerban, *Evul mediu românesc, Realități politice şi curente spirituale,* Bucureşti, 2001.

Popa, Mircea, D., *Aspecte ale politicii interne a Țării Româneşti şi Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun,* în *„Revista de istorie",* Bucureşti, an. V (1978), p. 253-271.

Popa, Radu, *Țara Maramureşului în secolul al XIV-lea*, edițiile 1,2 Bucureşti, 1970, 1997.

Idem, *La începuturile evului mediu românesc, Țara Hațegului*, Bucureşti, 1982.

Racoviță, C., *Începuturile suzeranității regilor poloni asupra Moldovei (1387-1432),* în „Revista istorică română", Bucureşti, an.X (1940), 237-332.

Runciman, Steven, *Căderea Constantinopolului, 1453,* ediția 2, traducere şi note de Alexandru Elian, Bucureşti, 1991.

Sacerdoţeanu, Aurelian, *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel bun,* în „Romano-slavica", Bucureşti, an. XI (1965), p. 230-235.

Vârtosu, Emil, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea),* Bucureşti, 1960.

IV. **INSTITUȚIILE CENTRALE ALE PUTERII ŞI ADMINISTRAȚIEI DE STAT**

În capitolul anterior ne-am ocupat pe larg de instituțiile supreme ale puterii de stat existente în funcțiune în spațiul românesc în perioada medievală. Acum ne vom opri asupra instituțiilor centrale ale puterii şi administrației de stat cu ajutorul cărora şefii statelor româneşti guvernau şi-şi impuneau autoritatea în teritoriu. Despre unele dintre ele am vorbit în capitolele anterioare – mai ales despre cele din Transilvania –, astfel că le vom prezenta mai succint pentru a evita repetarea.

1. **Consiliul domniei** este un organism întâlnit în Țara Românească. El a fost confundat deseori cu *Sfatul domnesc,* deşi cele două instituții sunt diferite. A fost creat de Mircea cel Bătrân la finele secolului al XIV-lea după modelul *Consiliului regal* din Regatul Ungariei, dar diferit față de acest organism. S-a menținut până la finele secolului XVII, deşi *facțiunile boiereşti* ajunseseră să tuteleze *domnia*. La început, *Consiliul* era compus din 8-12 oameni ai *domnului* „curteni şi dregători", dar şi mari boieri, numiți şi revocați de domn după voința şi după credința manifestată față de el. Ei îl reprezentau în teritoriu şi-i ofereau *consilium* (sfat) la nevoie. Marii boieri fără dregătorii erau mai puțini decât „slujitorii domnului" şi credem că ei se vor fi înrudit în vreun fel cu domnul. După ce boierii munteni au acaparat dregătoriile, *Consiliul domniei* a început să fie dominat de ei, apoi de reprezentanții *facțiunii* care îl susțineau pe domn şi care dețineau şi dregătoriile.

Ținând cont de componență şi atribuții, *Consiliul domniei* era un organism administrativ-executiv cu rol consultativ pe lângă domn. Membrii săi executau ordinele domnului, îl reprezentau în teritoriu, îi ofereau sfatul „la nevoie" şi duceau la bun sfârşit hotărârile şi poruncile sale. Din secolul XVI, *Consiliul domniei*, fiind

dominat de facțiuni, a impus tot mai mult politica acestora. Pentru a se menține pe tron, domnul era nevoit să o accepte şi să o promoveze ca fiind propria politică, mai ales când era lipsit de personalitate. Când domnii autoritari au încercat să ducă o politică proprie sprijinindu-se pe facțiunile adversare, ei au sfârşit prin a fi trădați ori chiar ucişi de susținătorii lor. Amintim aici uciderea lui Radu de la Afumați şi a lui Vlad Vintilă de la Slatina de către boieri. Au existat şi situații când domnii, cu ajutor extern în special otoman, s-au răzbunat pe boierii trădători, aşa cum a procedat Mircea Ciobanul. Din secolul XVII, Consiliul domniei a fost controlat integral de facțiuni care trasau şi politica statului.

2. **Sfatul domnesc** era un organism reprezentativ în Țara Românească şi Moldova, un fel de mini-parlament al țării, compus din reprezentanții boierimii şi ai clerului, mai rar şi din reprezentanții altor categorii. În Moldova, *Sfatul domnesc* a avut un caracter delibe-rativ, membrii săi împărțind puterea cu *voievozii* şi *domnii* pe care-i controlau. În Țara Românească, importanța Sfatului a fost mai scăzută datorită caracterului puterii domniei şi *Consiliului domniei*, păstrând mai mult un caracter consultativ, doar în alegerea domnului şi în unele probleme de politică externă căpătând caracter delibe-rativ. El a avut un rol mai important ca instanță supremă, situație în care se numea *Divan*.

Deşi s-a considerat de unii cercetători (N. Stoicescu) că *Sfatul domnesc* ar fi avut un număr restrâns de oameni, mărturiile dovedesc existența unui număr mare de membri pentru Țara Românească, mai ales în secolele XVI-XVII. În Moldova, numărul membrilor *Sfatului* a fost mare chiar de la început. Atât documentele, cât şi cronicile fac referiri şi diferențieri clare. Se vorbeşte şi de un organism restrâns, *Sfatul cel Mic-Sfatul de Taină*, compus din marii dregători, mari boieri fără funcții precise pe lângă domn şi unii clerici. El avea rol executiv şi număra între 20-40 oameni în ambele state, dovadă şi martorii care şi-au pus pecețile alături de cea a domnului ori sunt enumerați în acte. Dacă în Țara Românească *Sfatul restrâns* nu pare să fi depăşit 20 persoane, în Moldova a ajuns uneori şi la 50. În secolele XIV – XV, *Sfatul* moldovean era alcătuit aproape exclusiv din reprezentanții familiilor întemeietoare ale statului, venite o dată

cu voievodul din Transilvania şi Maramureş. Acest *Sfat* restrâns avea atribuţii speciale de politică internă şi externă şi în rezolvarea problemelor curente obişnuite care nu necesitau o dezbatere mai amplă.

În situaţii deosebite se întrunea *Sfatul cel Mare*, *Divanul cel Mare*, *Sfatul de obşte,* care putea întruni 100-300 persoane. În el intrau, pe lângă marii dregători şi dregătorii de rangurile doi-trei, curtenii şi slujitorii domneşti, ostaşii de la Curte, clerici mari şi mijlocii. Cel puţin în secolele XVI-XVII, *Sfatul cel Mare* amintea, într-o oarecare măsură, de *Curtea Assiselor*, având fireşte alte atribuţiuni. În Ţara Românească, el a păstrat mai mult un caracter consultativ, fiind chemat mai ales să întărească şi să garanteze hotărârile *domnului* ori să-l lămurească pe acesta asupra consecinţelor privind hotărârile sale. În Moldova, aşa cum am mai spus, *Sfatul* a avut un caracter deliberativ şi de garantare că *domnul* va respecta hotărârile luate atât în politica internă, cât şi în cea externă.

Când îndeplinea funcţia juridică, în Ţara Românească, atât *Divanul cel Mic,* cât şi *Divanul cel Mare* sau *Marele Divan* judeca în prezenţa *domnului,* fiind prezidat chiar de el şi ghidându-se după sugestiile sale ori aplicând întocmai hotărârile personale ale *domnului*. Dacă *domnul* lipsea, *Divanul* era condus de un mare dregător numit de *domn,* care transmitea dorinţele *domnului*. *Divanul* era obligat astfel să adopte hotărâri după indicaţiile şi în numele *domnului*.

Până la mijlocul secolului XVII, *Divanul* a fost prezidat, în lipsa *domnului*, numai de marii dregători laici: ban, vornic, spătar, logofăt, postelnic, agă, armaş, stolnic. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, la conducerea *Divanului* încep să apară mitropoliţii, chiar şi unii patriarhi aflaţi în vizită pe la noi sau găzduiţi de *domn*. Obiceiul s-a generalizat în secolul XVIII, mitropolitul devenind preşedintele de drept al *Sfatului domnesc* sau *Divanului*.

În Moldova, *Divanul* se întrunea atât în prezenţa *domnului,* cât şi în lipsa lui. El putea fi prezidat de *domn*, mitropolit sau de un alt mare dregător şi orice pricină se rezolva în plenul şi în faţa *Divanului*. Deşi membrii *Divanului* ţineau cont de recomandările *domnului,* hotărârile aparţineau *Divanului*. De pildă, Ştefan cel Mare a făcut toate cumpărăturile de moşii şi

daniile „în *Divan*, în fața tuturor boierilor mari şi mici”, a clerului şi a *Curții*, cu acordul acestora, „pe voia lor” ori „după voia lor”, ceea ce dovedeşte caracterul deliberativ al *Sfatului*.

Deciziile *Sfatului (Divanului)* s-au luat de cele mai multe ori în numele *voievodului (domnului),* dar nu „din voia” ori „după voia lui” ca în Țara Românească. În Moldova, *Sfatul (Divanul)* hotăra ce trebuie făcut „pe dreptate şi pe lege”, „cu dreptul”, „cu înțelepciunea tuturor boierilor mari şi mici”, „după sfatul tuturor” şi numai rareori „la rugămintea domnului” or „după voia lui”. Desigur, avem în vedere aici situațiile în care *voievodul* sau *domnul* nu şi-a impus voința cu forța aşa cum au făcut-o Ştefan cel Mare, Ştefăniță, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, Ioan Vodă cel Viteaz, Movileştii sau Vasile Lupu. În ce priveşte afirmațiile lui Dimitrie Cantemir în legătură cu autoritatea neîngrădită a *voievodului (domnului),* ca şi în alte cazuri despre care am discutat, ele au exprimat un deziderat şi nu o realitate, condițiile politice ale Moldovei la începutul secolului XVIII nepermițând instaurarea unei *domnii* autoritare sau absolute.

Aşadar, *Sfatul domnesc, Divanul,* apare ca un organism central complex cu atribuții multiple atât în politica internă, cât şi în cea externă ori în plan juridic. Ca organ reprezentativ al socie-tății, atribuțiile şi rolul său au fost diferite în Țara Românească şi Moldova. În Țara Românească, *Sfatul* a păstrat multă vreme un caracter consultativ în problemele politice şi mai mult executiv în cele judecătoreşti, din secolul XVII devenind exponentul *facțiu-nilor* la putere. În Moldova, el a fost un organism deliberativ care şi-a impus controlul asupra *voievozilor* şi *domnilor,* veghind la respectarea angajamentelor asumate de către aceştia, în plan atât intern, cât şi extern.

3. **Dieta Transilvaniei** era un organism reprezentativ, asemănător *Sfatului domnesc,* dar mult diferit față de acesta. Acest „parlament” transilvănean organizat după modelul instituțiilor similare din lumea germană s-a constituit treptat în secolele XIII-XV. A evoluat din *Congregațiile generale* ale Transilvaniei, care includeau, pe lângă unguri şi români, pe saşi şi secui. Favorizat de legăturile cu Ungaria, dar şi de perioadele de existență ale *ducatului,* noul organism nu s-a limitat doar la granițele *voievo-datului* şi s-a definit ca o instituție legislativă şi

politică unitară comună etniilor transilvănene. Din secolul XIV, existența ei a întărit şi mai mult ideea de „regnum Transilvaniae" ca entitate statală distinctă de Regatul Ungariei.

Organizarea *Dietei* s-a făcut, mai ales după 1438, pe principiul lui *Unio Trium Nationum,* adică grupând reprezentanții nobililor, fruntaşii saşilor şi secuilor, fără a include Biserica, aceasta dispunând de organizare proprie. Prin impunerea sistemului „religiei recepte", *Dieta* a contribuit la eliminarea treptată din viața politică a Transilvaniei a românilor, care erau majoritar ortodocşi. Nobilii români care erau catolici, ulterior protestanți, se vor regăsi în *Dietă,* dar ei vor fi asimilați treptat de maghiari sau germani, pierzând astfel calitatea de reprezentanți şi susținători ai intereselor româneşti în *Dietă*.

Până la instituirea *principatului, Dieta* nu pare să fi jucat un rol major în viața voievodatului şi a Transilvaniei decât în plan legislativ. După 1541 ea devine principalul organism legislativ şi de politică internă şi externă, luând hotărâri împreună cu *principele* sau independent de acesta, dar pe care el trebuia să le respecte. Cu toată dominația otomană asupra Transilvaniei, siste-mul a funcționat, *Dieta* căpătând puteri sporite în secolul XVII după adoptarea legilor constitutive ale *Principatului*: *Approbatae* şi *Compillatae.*

După încorporarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic şi mai ales după Diploma leopoldină din 1691, rolul Dietei s-a restrâns drastic în ciuda protestelor reprezentanților „celor trei națiuni". Instituirea *Curții Aulice a Transilvaniei*, a *guvernatorului* şi *Guberniului* a restrâns şi mai mult rolul *Dietei,* care a ajuns doar un organism care punea în practică hotărârile luate la Viena veghind la respectarea lor, fără să poată interveni în adoptarea acestora ori în modificarea lor decât cu mare greutate, situație care s-a menținut până la 1848 când rolul *Dietei* va fi cu totul altul.

4. **Facțiunile boiereşti şi nobiliare**. Au fost grupări politico-militare ale nobililor şi boierilor care, susținând un pretendent sau altul la tron, s-au bazat pe sprijinul politic, material şi militar al unor puteri vecine. În Transilvania şi în regatul maghiar nobilii s-au împărțit în facțiuni încă din secolul XIII, cu prilejul conflictelor dintre Andrei al II-lea şi Bela, înainte de 1235, apoi dintre Bela

al IV-lea şi Ştefan, după 1250. *Facțiunile* s-au instituționalizat la sfârşitul dinastiei arpadiene, căutând susținere la Roma, în Imperiul german sau în Regatul Poloniei. În secolul XV, *facțiunile* s-au definit şi mai bine ca nişte grupări în jurul unor familii influente din regatul maghiar sau din Transilvania, membrii lor acaparând funcțiile în stat o dată cu accederea la putere a celui pe care îl susțineau. După 1541, ele au devenit şi mai evidente orientându-se către Austria, Poartă şi Polonia. Astfel, după Corvineşti s-au afirmat adepții filo-poloni ai lui Zápolya, divizați apoi în susținătorii filo-turci şi filo-poloni ai lui Ioan-Sigismund opuşi nobililor filo-habsburgi. Au urmat Báthoreştii, Bethlenii şi Rácoțeştii, divizați, de asemenea, între poloni, otomani şi austrieci, ceea ce a contribuit la scăderea puterii militare a *principatului*. *Facțiunile* şi-au impus controlul asupra *principelui,* permițând sporirea importanței *Dietei*.

După ocuparea Transilvaniei de către austrieci, *facțiunile nobiliare* au continuat să se manifeste, oscilând între Austria şi Poartă cu scopul vădit de a menține autonomia *principatului* şi de a prezerva autoritatea şi influența nobililor în viața politică. După războiul „curuților" şi Pacea de la Satu Mare (1711), rolul *facțiu-nilor* s-a redus considerabil. Ele au dispărut ulterior, permițând apariția grupărilor politice de factură modernă – partidele.

În Țara Românească de la începutul secolului XV, boierimea s-a împărțit în *facțiuni politice* sprijinitoare ale candidaților la tron şi susținătoare, în urma sprijinului primit, ale intereselor politice ale Ungariei, Porții, Poloniei şi Austriei, determinând în final pierderea independenței statului. Ele au ajutat la urcarea pe tron a pretendenților pe care-i sprijineau necondiționat atâta vreme cât aceştia le serveau interesele.

Încercările unor *domni* de a se impune *facțiunilor* au sfârşit adesea cu trădarea, asasinarea ori alungarea lor de pe tron. În secolul XV, asemenea situații încep cu Vlad Dracul şi Vlad Țepeş. În secolul XVI, au fost ucişi de intrigile *facțiunilor* ori au fost alungați de pe tron Mihnea cel Rău, Vald cel Tânăr, Radu de la Afumați, Vlad Vintilă, Mircea Ciobanul. La rândul lor, domnii

s-au răzbunat deseori atât pe membrii *facțiunilor* proprii, cât mai ales pe ai celor adversare, mulți boieri şi familiile lor fiind ucişi şi nevoiți să se refugieze la susținătorii lor, iar averile confiscate.

Facțiunile, deşi cuprindeau boieri care erau înrudiți între ei, au fost deseori adversare neîmpăcate. Sunt cunoscute luptele dintre Dăneşti şi Basarabeşti (Drăculeşti) – de la numele celor două ramuri ale familiei domnitoare – care au dominat secolele XV-XVI, urmate apoi de alte *facțiuni* ca Buzeştii, Socoleştii, dar mai ales Cantacuzinii şi Bălenii, conflictul dintre ultimele dominând secolul XVII. Rezultatul acestor confruntări pentru putere a dus inevitabil la pierderea treptată a independenței Țării Româneşti. Încă din secolul XV, asupra ei s-a instituit un adevărat condominium maghiaro-otoman, urmat de dominația otomană din secolul XVI până la sfârşitul evului mediu, împărțită în secolul XVIII cu Austria şi Rusia.

Luptele dintre *facțiuni* şi, evident, dintre pretendenți, începute în secolul XV, au dus treptat din a doua jumătate a secolului XVI la un „protectorat" al *facțiunilor* asupra *domniei*, ilustrat în timpul domniei lui Mihai Viteazul de acel *Pacta et Conventa* din 1595, pentru ca în secolul XVII *facțiunile* să instituie o adevărată tutelă asupra *domniei*. Luptele dintre *facțiuni* nu au încetat însă. Scopul era cucerirea deplină a puterii de către una din *facțiuni* în dauna celorlalte, desigur cu sprijin extern acordat nu dezinteresat de Poartă, Austria sau Rusia. Acesta pare să fi fost țelul luptei dintre Cantacuzini şi Băleni reflectat şi în cronicile vremii.

În Moldova, unde boierii controlau deja *domnia*, *facțiunile* nu au fost inițial rivale. Analizând crearea şi activitatea *facțiunilor* în perioada conflictului dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun, Ilie şi Ştefan, apoi până la Ştefan cel Mare, constatăm că ele urmăreau ca *voievozii* să nu se impună în fața lor şi a boierilor periclitându-le pozițiile. Atare gândire politică apare în momentul împărțirii Moldovei între Ilie şi Ştefan. Un număr de opt boieri, aparent neutri, sunt comuni ambilor *voievozi*, adică au făcut parte concomitent din *Sfaturile* de la Suceava şi Vaslui, cu scopul de a preveni orice încălcare a „drepturilor" politice ale boierilor indiferent din ce *facțiune* ar fi făcut parte.

În secolul XVI, când dincolo de personalitatea *voievodului* autoritatea instituției centrale a sporit prin recunoaşterea *domniei* de către Patriarhia din Constantinopol, *facțiunile* boiereşti repre-zentate în *Sfat* au trecut, sub diverse pretexte, la trădarea sau suprimarea *domnilor* incomozi sau excesiv de

autoritari, aşa cum au fost Ştefan cel Tânăr (1517-1527), Petru Rareş în prima domnie (1527-1538), Ştefan Rareş (1551-1552), Alexandru Lăpuşneanu în prima domnie (1552-1561), Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574).

Rezultatul a fost similar celui din Țara Românească. De la vasalitatea către Polonia s-a ajuns la un condominium maghiaro-polon asupra Moldovei, înlocuit în secolele XVI-XVII de un condominium polono-otoman, paralel cu impunerea dominației otomane. În secolul XVII, controlul boierilor şi al *facțiunilor* asupra domniei moldovene s-a menținut. Dar la fel ca în Țara Românească, luptele dintre *facțiuni* au urmărit preluarea puterii de către una în dauna celorlalte.

S-a ajuns la o atare situație în urma promovării în *Sfat* şi în dregătorii, din secolul XVI, a unor boieri care nu proveneau din familiile „descălecătorilor". Noul context politic a provocat un conflict între „vechile" şi „noile" neamuri boiereşti. Tot din secolul XVI, vechile familii boiereşti au ajuns să aibă moşii în afara Moldovei şi legături de rudenie în Polonia, Ucraina şi Rusia, fenomen accentuat în secolul XVII care a agravat conflictul între „boierii de țară" şi cei considerați „poloni" ori „ruşi".

Spuneam mai sus că, spre deosebire de Țara Românească, principiul dinastic nu a fost totdeauna respectat în Moldova, instituindu-se un sistem electiv similar celui din Polonia, agravat de abuzurile Porții. Aşa s-a ajuns la *domni* din afara dinastiilor întemeietoare. În secolul XVI şi în cel următor s-au perindat pe tron, indiferent de legătura cu vechile familii, *domni* ca Alexandru Lăpuşneanu, Despot Vodă, Ioan Vodă cel Viteaz, Ştefan Răzvan, Movileştii. Am enumerat doar câțiva din secolul XVI pentru că în secolul XVII au fost mai mulți.

Atât în Țara Românească, cât şi în Moldova, *facțiunile* au controlat politica statului prin reprezentanții lor care dețineau dregătoriile, iar prin legăturile lor în afară au favorizat amestecul străin în politica internă cu scăderea corespunzătoare a independenței şi autonomiei statale.

5. **Adunarea Țării** sau **Adunarea Stărilor,** cum a fost numită, mai rar **Sfatul Țării,** a fost o instituție larg reprezentativă la care puteau participa, cel puțin teoretic, toate

categoriile sociale libere. Ea era asemănătoare *Congregațiilor generale ale Transilvaniei* din secolele XIII-XIV, la care participau nu doar nobilimea şi clerul, ci şi alte categorii sociale: orăşeni, fruntaşii saşilor şi secuilor. Această instituție cu caracter extraordinar, care nu a avut statute clare decât în epoca modernă, se întrunea în situații cu totul speciale: primirea, stabilirea, desființarea sau sporirea unor dări, chestiuni privind pacea şi războiul, chemarea la oaste, „închinarea" sau intrarea în vasalitate, recunoaşterea suzeranității, confirmarea unor tratate de interes general, alegerea *domnilor*. Ultimul atribut devenea funcțional doar dacă el concorda cu vacanța tronului în perioada convocării *Adunării*. Altfel, această sarcină a revenit *Sfatului*, până când *domnii* au fost numiți direct de către Poartă.

Adunările de Stări au fost asemănătoare, ca structură şi atribuții, în Țara Românească şi Moldova. Convocarea lor nu a fost periodică şi bine reglementată, ci a avut un caracter extraor-dinar, spontan şi chiar local – uneori aceste *Adunări* puteau cuprinde, pe lângă boieri şi cler, „norodul capitalei şi al satelor vecine".

După unele păreri, în Țara Românească au fost ținute, în perioada1368-1802,46 de *Adunări de Stări* sau *Adunări ale Țării*. În Moldova, în perioada 1387-1802 au fost convocate 57 de *Adunări ale Țării*. După alte cercetări, numărul lor a fost sensibil mai mare în ambele state, părere pe care o susținem şi noi.

În ce priveşte constituirea şi scopurile *Adunării*, cel puțin pentru secolele XIV-XVII, ele sunt asemănătoare cu cele ale *Adunărilor Assiselor* din care au şi evoluat, potrivit părerilor lui Gheorghe I. Brătianu şi Nicolae Iorga. Alți cercetători au susținut caracterul autohton al *Adunărilor de Stări*, între ei şi Constantin C. Giurescu.

6. **Dregătoriile.** *Dregătorii, directores, diriguitores, vlasteli, vlastelini, ureadnici* erau, de regulă, marii boieri care dețineau funcții importante pe lângă domn şi împreună cu acesta guvernau țara, având atribuții adminisrative, judecătoreşti şi militare.

În Țara Românească, *dregătoriile* au fost deținute în secolul XIV, în bună măsură, de slujitorii domneşti, oameni de

încredere ai *domnului*, marii boieri neavând sarcini precise pe lângă acesta. Pe măsură ce ei au înțeles caracterul lucrativ al dregătoriilor, în secolul XV, au acaparat toate aceste funcții, ba chiar au fost create altele noi, iar în interiorul fiecăreia a început o ierarhizare în patru-cinci categorii, astfel că majoritatea boierimii era dețină-toare de *dregătorii*. În Moldova, marii boieri „descălecători", obişnuiți cu deținerea de funcții pe lângă voievod şi rege, au preluat încă de la început controlul *dregătoriilor*. Sporind şi aici numărul boierilor, s-a ajuns la o ierarhizare internă a acestora, la fel ca în Țara Românească.

În secolele XVI-XVII s-au creat noi dregătorii şi a crescut numărul dregătorilor mici şi mijlocii, ca şi al foştilor dregători care şi-au păstrat titlul sub forma: „biv vel stolnic" (fost mare stolnic) sau „biv treti logofăt" (fost logofăt al treilea). Sporirea sarcinilor, diversificarea lor şi modificările de ordin social-economic şi militar au dus la sporirea numărului *dregătorilor*. În secolul XVII, după cum s-a constatat de cercetători, s-a ajuns ca *dregătoria* să devină sinonimă cu boieria. Cu alte cuvinte, făceau parte din rândurile boierilor şi se bucurau de privilegii numai cei care dețineau o *dregătorie* oricât de mică în stat.

Din secolul XVI s-a creat un adevărat *Cursus honorum* al *dregătoriilor*, în sensul că fiii de boieri urcau în funcții pe măsura înaintării în vârstă. O analiză a evoluției *dregătoriilor* Țării Româneşti în secolul XVII (N. Stoicescu) relevă că din 406 schimbări operate în rândurile celor 12 mari *dregători* 348 de *dregători* au ocupat anterior funcții mai mici, urcând pe scara onorurilor, şi numai 58 au deținut inițial *dregătorii* mari, fiind ulterior trecuți în poziții subalterne.

În Moldova, unde *Cursus honorum* se practica din secolele XIV-XV, după modelul occidental oferit de Polonia şi Ungaria, nu exista obiceiul ca *marii dregători,* să fie „degradați" decât dacă ei înşişi erau de acord cu atare măsură. În ce priveşte vârsta la care boierii ajungeau să dețină *marile dregătorii* ea era mai înaintată în Moldova decât în Țara Românească, unde reglementările sunt mai puțin clare. În Moldova însă, unde se urma modelul occidental, vârsta pentru *marile dregătorii* era aproape de senectute. În Țara Românească, boierii puteau ajunge mari dregători la vârste mici şi mijlocii, deținând apoi *marile dregătorii*

vreme de 20-30 ani, adică până „la bătrânețe” şi chiar mai mult, până la moarte.

O altă observație care s-a făcut pentru perioada secolelor XIV-XVII este aceea că nu a existat o diferențiere şi specializare clară a atribuțiilor pentru *marii dregători* şi cei de rangurile doi-trei.

Deşi purtau o titulatură care presupunea o anume specializare, ei aveau atribuții administrative, economice, juridice, politice şi militare, după voința *domnului*.

Au existat deosebiri între *dregătoriile* moldovene şi cele muntene de acelaşi fel, atât ca atribuții, cât şi ca importanță pe lângă *domn*, venite din influențele occidentale sau slavo-bizantine despre care am vorbit. De asemenea, unele *dregătorii* din Țara Românească nu se regăsesc în Moldova şi invers ori au importanță diferită, ceea ce creează altă deosebire între cele două tipuri de instituții.

Încercând o clasificare a *dregătoriilor* după atribuțiile îndeplinite curent se obțin trei categorii de *dregătorii* astfel:

1. **Dregătorii publice,** cu atribuții administrative şi fiscale: *bănia, logofeția, vornicia, pârcălăbia, vistiernicia, armăşia, portăria, uşăria, vornicia de poartă;*

2. **Dregătorii militare**: *spătăria, hătmănia, agia, serdăria, şetrăria;*

3. **Dregătorii de curte:** *postelnicia, medelniceria, păhărnicia, stolnicia, cluceria, jitniceria, pităria, slugeria, comişia.*

În esență, fiecare din *dregătoriile* menționate avea mai multe atribuții, motiv pentru care vom discuta în continuare despre fiecare *dregătorie* în parte.

Bănia, *dregătorie* de origine slavă venită prin filiera maghiară, a avut mai întâi rosturi militare. *Banii* asigurau paza militară a ținuturilor de margine ale Regatului Ungariei. Ulterior, importanța lor a sporit, *banii* ajungând între nobilii regatului şi în *Sfatul regelui*. În Țara Românească, funcția de *ban* a fost deținută inițial de *domni*. Aceştia şi-au impus stăpânirea asupra *Banatului Severinului*, creație a regilor maghiari de pe la 1230 la granița cu statul vlaho-bulgar. După 1300, *Banatul Severinului* a intrat în componența Țării Româneşti sub Basarab I (c.1310-1324), apoi în timpul lui Vladislav I şi Radu I (c. 1368-1384), a

lui Mircea cel Bătrân şi Mihail I (c.1389-1420). Din vremea lui Mircea cel Bătrân au apărut locțiitori ai *domnului* în *Banatul Severinului* sub forma *banilor de județ.* Sunt menționați „banii de Mehedinți" şi *banii - „bănişorii de Tismana"*. Treptat, *„banii de Mehedinți"* cu reşedința la Strehaia au ajuns o instituție specific oltenească (Ştefan Ştefănescu). Din această instituție s-a creat *bănia Olteniei* în locul *Banatului de Severin* pierdut la începutul secolului XV. Funcția de *ban* şi *mare ban* a fost deținută de familia Craioveştilor, începând cu „Neagoe de la Craiova" sau „Strehăianul" (1486) şi a atins apogeul în timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512-1521) (Ştefan Ştefănescu).

Banul era reprezentantul *domnului* în Oltenia, administrând regiunea în numele său, având *Curte* şi *Divan* propriu, precum şi oaste, steag separat numit „grapă" şi drept de condamnare la moarte. El constituia pentru Oltenia cea mai înaltă instanță de judecată, cu excepția apelului la *domn* şi *Divanul domnesc*. De la finele secolului XV, *banul* va ajunge cel mai important dregător al Țării Româneşti, şeful *Sfatului*.

Din secolul XVII, banii vor sta mai mult pe lângă *domni,* care vor numi în locul lor *ispravnici* (locțiitori) ai *Băniei*. În Moldova, *dregătoria* a apărut în secolul XVII, dar a fost lipsită de importanța celei muntene. O mențiune aparte merită *bănia de Buzău* apărută la finele secolului XVI ori chiar mai devreme şi care merită să fie studiată în amănunt.

Logofeția. *Dregătoria* îşi trage numele din greaca bizantină, reprezentantul ei purtând numele de *logothetes* sau *Megas logothetes* şi având, potrivit surselor bizantine, atribuții adminis-trative şi militare. *Dregătoria* exista şi în Europa Occidentală, reprezentanții ei purtând numele de *notarius, cancelarius, summus cancelarius et secretarius*. În lumea slavă răsăriteană, dregătorul era numit *slovopisateli, slovopolojinca* şi *starşinii velikii knigočii*, adică scriitor de cuvinte, aşezător de cuvinte şi vechi şi mare scriitor de cărți (domneşti). Termenii arătați apar şi în documentele munteano-moldovene din secolele XV-XVII, ceea ce dovedeşte că au existat influențe din trei direcții: slavo-bizantine din sud, occidentale prin Ungaria şi Polonia, ruseşti şi orientale prin Polonia şi Rusia. În final s-a impus forma bizantină venită prin filiera sud-slavă, aceea de logofăt.

Logofătul, ajutat de câțiva subalterni – *logofeții* de rangurile doi-trei şi *logofeții* de vistierie –, era şeful concelariei domneşti şi dispunea de o armată de slujitori purtând nume diverse: *dieci* de cancelarie, *logofeți* de județ, *logofeți* de divan, *dieci* sau *logofeți* za vistierie etc., despre care s-a spus, la fel ca şi despre alți slujitori mărunți, că ajunseseră în secolele XVI-XVII să formeze adevă-rate bresle, numărul lor fiind foarte mare (Constantin C. Giures-cu) şi având forme proprii de organizare militară (N. Stoicescu).

Atribuțiile *logofătului* erau acelea de a emite, verifica şi păstra actele domneşti şi ale *Sfatului*, ținea corespondența externă, se îngrijea de actele vistieriei, înscria în condici speciale hotărârile *Sfatului* şi ale *Divanului*. Funcția a fost la fel de însemnată în Țara Românească şi Moldova. În perioada pe care o analizăm, poziția *logofătului* în *Sfat* a variat în funcție de domn.

În Țara Românească, în secolele XIV-XVI, *logofătul* era între primii cinci boieri, deținând şi şefia *Divanului*. Din secolul XVII *logofeții* apar mai des în această postură. În Moldova, *logofeții* au devenit şefii *Sfatului* şi ai *Divanului* încă din secolul XV şi, în funcție de *domni*, au apărut mai des în această poziție pe care au disputat-o cu mitropolitul şi *marele vornic*. În Țara Românească, *logofeții* au intrat în competiție cu *marii bani*, *marii vornici*, *vistiernicii* ori *postelnicii,* iar din secolul XVII şi cu mitropoliții.

Nu a existat, aşadar, o regulă precisă privind pozițiile fruntaşe ale *dregătorilor*. Totuşi, în ambele state, logofeții s-au aflat permanent între primii cinci dregători ai țării, indiferent de ordinea stabilită de unii domni. Pe lângă atribuțiile administrative, juridice şi de politică externă, *logofeții* aveau şi obligații militare, conducând în luptă slujitorii subalterni şi ceata de țărani depen-denți de ei.

Dregătoria s-a păstrat pe tot parcursul evului mediu. Astăzi o regăsim în Occident în persoana *cancelarului*, care poate fi şi primul ministru, iar la noi în aceea de *Secretar general al guvernului*.

Vornicia. Termenul de *vornic* vine din slavonul *dvor-dvoreț* = palat, curte. Termenul era cunoscut atât în Occident, cât şi la Bizanț, utilizându-se mai mult forma latină de *majordomus, palatinus* = mareşalul Curții, adică administratorul curții princiare.

În Apus funcția se păstrează şi astăzi la casele domnitoare sub denumirea de *majordomul palatului,* iar în statele-republici sub denumirea de *Şef al administrației prezidențiale.*

Vornicii aveau atribuții juridico-administrative şi militare. În Țara Românească, până la crearea *marii bănii, vornicia* era la concurență cu *logofeția,* reprezentând cea mai importantă *dregătorie* pe lângă *domni*. Din secolul XVI, *vornicii* rămân între primii cinci boieri ai țării. Ei făceau judecăți în numele *domnului*, administrau *Curtea domnească,* prezidau *Sfatul* şi *Divanul*, comandau armata în lipsa *domnului*, în special infanteria.

În Moldova, *dregătoria* se va dubla în secolul XV pentru „Țara de Sus" şi „Țara de Jos", *vornicia* fiind asemănătoare celei muntene şi organizată după modelul *palatinatului* de la *Curtea Ungariei*, de unde pare să fi fost preluată instituția (Constantin C. Giurescu, N. Stoicescu), în vreme ce alții au considerat dregătoria de origine slavo-bizantină (D. Onciul, N. Iorga, Val. Al. Georgescu).

Vornicul dispunea de ajutoare – *vornicii de poartă* sau de *gloată (târg), vornici* şi *vornicei* în județe, plăşi, oraşe şi sate, ultimii având şi rolul de primari. Din secolul XVII importanța *vorniciei* a scăzut, dar *dregătoria* s-a menținut între primele cinci ale țării până la sfârşitul evului mediu. În Moldova mai întâi, apoi în Țara Românească a apărut din secolul XVI *vornicia de poartă*, dregătorie subalternă *marelui vornic*, având mai ales atribuții judecătoreşti şi fiscale – putea percepe amenzi şi taxe. *Vornicii de poartă* au evoluat spre dregătorii de rangul al doilea.

Pârcălăbia. *Pârcălabi, staroşti, capitaneus, castellanus* sunt denumirile sub care apar din secolul XIV comandanții unor cetăți şi oraşe din Țara Românească şi Moldova. Un act al lui Vladislav I din 1368 vorbeşte de „castelanii domniei mele". În Moldova ei apar în acte din 1387, cu prilejul omagiului depus de Petru I față de Vladislav Jagiello, când este amintit un „Dzula (Giula) capitaneus".

Denumirea de *pârcălab* vine din maghiarul porkoláb = căpitan iar cea de *staroste* din slavonă, având sensul de şef, conducător. Instituția este, aşadar, de origine apuseană şi a fost preluată în urma influențelor venite prin Ungaria şi Polonia. În Țara Românească, instituția *pârcălăbiei* a avut însemnătate până în prima jumătate a secolului XVI, dar numai pentru anumite situații.

Au fost importanți *pârcălabii* cetăților Dâmbovița, Poienari, Gherghița, Târgovişte, poate şi Bucureşti. Restul *pârcălabilor* din oraşe şi târguri, care vor purta numele de *căpitani*, mai ales în secolul XVII, aveau doar o importanță militară locală. Ei erau puşi să mențină ordinea în oraşe, fiind subordonați *ispravnicilor* de județ ori de târg.

Pârcălabul cetății Poienari a căpătat însemnătate între anii 1481-1560. Acum sunt amintiți *părcălabii* Gherghina, unchiul lui Radu cel Mare, şi Drăghici Vintilescu (1531-1535), fost anterior *mare vornic*. Alături de ei mai era pomenit un *mare pârcălab* al cetăților de scaun de la Târgovişte şi Bucureşti. Când *domnul* se găsea la Bucureşti, la Târgovişte se afla un ispravnic şi invers. *Pârcălabii* celorlalte cetăți au avut o mai mică însemnătate, urmare, credem noi, a faptului că, după 1330 şi mai ales după 1359 şi 1370, Țara Românească a respins influențele ungureşti şi occidentale, adoptând alte modele instituționale. Oricum, funcția de *mare pârcălab* al cetății de scaun s-a menținut şi în secolul XVII. Ea este amintită într-un act din 11 iunie 1673, din vremea domniei lui Grigore Ghica.

În Moldova, instituția *pârcălăbiei* a avut un rol deosebit de însemnat încă din secolul XIV. Veniți din Transilvania şi obişnuiți cu instituțiile apusene, nobilii români au impus şi preluat atare instituții între care şi *pârcălăbia*. De la început, *pârcălabii* au făcut parte din *Sfatul domnesc*. Din secolul XV, *pârcălabii* cetăților şi ținuturilor moldovene au fost frecvent menționați în *sfat* ori printre martorii actelor.

Inițial, câte doi în fiecare cetate sau ținut, ei vor spori ca număr în funcție de importanța unor cetăți şi ținuturi. Ştefan cel Mare a sporit la patru numărul *pârcălabilor* din cetățile Hotin, Soroca, Cetatea Nouă (Tighina ?), apoi Neamț şi Suceava. Tot atâția *pârcălabi* erau şi în ținuturile Roman, Bacău, Vaslui, temporar Putna – pe timpul confruntărilor cu Țara Românească. În prima domnie, Petru Rareş a sporit la şase, în unele situații, numărul *pârcălabilor* din cetățile Hotin, Suceava şi Neamț, după care ulterior l-a redus la patru, apoi la doi aşa cum fusese inițial. Şi în secolele XVI-XVII, numărul pârcălabilor din cetățile şi ținuturile socotite importante a oscilat în vremea unor domni ca Ioan Vodă cel Viteaz, Miron Barnovschi, Vasile Lupu.

Pe lângă atribuțiile militare, *pârcălabii* moldoveni aveau atribuții juridico-administrative şi fiscale. În subordinea lor se găseau juzii de ținut şi de ocol, iar mai târziu *pârcălabii de târg* numiți şi în Moldova *căpitani* şi având aceleaşi atribuții cu cei munteni, de unde pare să fi fost preluat modelul.

Aşadar, *pârcălăbia* a fost o instituție mult mai însemnată în Moldova decât în Țara Românească. Importanța *pârcălabilor* din cetățile şi ținuturile de margine a fost asemănătoare cu cea a *căpitanilor de margine* din Polonia care se bucurau de o anume autonomie. În secolul XVII, asemănarea va fi şi mai evidentă, numele lor fiind comun – *hatman de margine* sau *de câmp* dat celor dinspre tătari.

Vistiernicia. *Vistierul, thesaurarius,* uneori *cămăraşul, proto-vistierul* era administratorul finanțelor țării. S-a spus că *finanțele domnului, cămara*, se confundau cu finanțele țării, vistieria (Constantin C. Giurescu), dar asemenea afirmație nu se susține documentar în toată perioada. Au existat situații când *vistieria domnului* era separată de cea a țării.

Aşa, de pildă, Vladislav I, la 1374, în dania către mănăstirea Vodița, precizează că era făcută „din cămara domnească". La 8 ianuarie 1392, sunt citați la martori „*protovistiarul* Popşor" şi „*vistierul* Şerban". Primul era *vistierul țării,* iar al doilea *vistierul domnului*, purtând uneori şi numele de *cămăraş*, mai ales în secolele XVI-XVII. La finele secolului XVI, Mihnea al II-lea, impunând mănăstirile la dări, motiva că a „plătit birul din casa lui", adică din vistieria proprie. Radu Popescu relatează că Antonie Vodă din Popeşti era controlat de Cantacuzini, care nu-i dădeau voie să cheltuiască „nici din casa lui", adică din averea proprie, cu atât mai mult din cea a țării. Au existat însă şi multe situații când nu a existat decât o singură „cămară*", vistieria*.

Situația a fost aceeaşi în Moldova, diferențierea între *vistieria țării* şi cea a *domnului* făcându-se mai târziu, în secolul XVI, când apare *cămăraşul de vistierie* menționat în 1519 pe timpul domniei lui Ştefăniță. La fel ca în Țara Românească, majoritatea *voievozilor* şi *domnilor* moldoveni nu au făcut deosebire între *cămara* proprie şi *vistieria* statului.

Vistiernicul răspundea de toate veniturile țării, funcția fiind mai însemnată în Țara Românească decât în Moldova. Până în

secolul XVI, *marele vistier* era ajutat de doi *vistiernici*, un *logofăt de vistierie, sameşul mare* (marele vameş), *portăreii de vistierie*. Pe lângă dări, el încasa vămile şi amenzile, făcea plăţile către Poartă şi către oştire.

Din secolul XVII s-a instituit funcţia de *cămăraş domnesc*, rareori *mare cămăraş*, care se ocupa de veniturile *domnului* şi făcea plăţile oştenilor cu leafă: seimeni, dorobanţi etc. Situaţia era asemănătoare şi în Moldova. *Marele vistiernic* trebuia să prezinte bilanţul veniturilor şi cheltuielilor, orice lipsă fiind completată din veniturile proprii şi având ca urmare fericită destituirea din funcţie (mazilia), dar şi confiscarea averii şi chiar moartea.

Portăria. Instituţia de *mare portar al cetăţii de scaun* apare în Moldova. *Dregătoria* a fost similară, ca importanţă, celei de *mare ban* din Ţara Românească, dar va fi specifică doar Moldovei. În Ţara Românească, deşi instituţia apare în secolul XVI, ea va avea cu totul alte rosturi, ţinând de menţinerea ordinii publice, executarea silită a datornicilor, punerea în aplicare a unor hotărâri judecătoreşti, arestări şi executări silite etc. *Dregătoria* de *portar* a fost, în Ţara Românească, tot timpul subordonată alteia mai însemnate. Abia la finele secolului XVII apare *dregătoria* de *mare portar al cetăţii de scaun*, instituţie asemănătoare celei de *mare pârcălab* sau *ispravnic al cetăţii de scaun.* Apariţia ei s-a datorat mutării domnilor dintr-un scaun în altul de către Poartă. Şi în acest caz, însă, *portăria* munteană va fi diferită de cea moldoveană.

În Moldova, *portarul* putea fi şi şeful *Sfatului domnesc* şi comanda oastea în lipsa *domnului,* având, aşadar, atribuţii militare, juridico-administrative şi politice. El era ajutat de *uşar, uşarnic*, devenit în secolul XVII *marele uşarnic,* funcţie existentă şi în Ţara Românească în secolele XVI-XVII. Atribuţia sa era să păzească apartamentele domneşti şi sala tronului, să anunţe solii - ceea ce îl asemănă cu *heraldul* apusean. În Ţara Românească, *uşarul* pare să fi fost mai important, evoluând spre slujitorii apropiaţi *domnului*.

Spătarul, *megas domesticos, mecionoşă, gladifer*, adică purtătorul de sabie, un om apropiat domnului şi socotit de mare încredere, era purtătorul armelor *domnului* la ceremonii, având în grijă spada domnească. Era comandantul cavaleriei, dar şi al întregii armate, din secolul XVII, mai ales dacă *dregătorul* era

înrudit cu *domnul*. *Dregătoria* apare la începutul secolului XV în Țara Românească, în vremea lui Mircea cel Bătrân. Dintr-un *dregător* personal, *spătarul* a ajuns un şef militar, dar este greu de precizat când s-a petrecut acest lucru. Fapt este că îl întâlnim ca atare în secolul XVII. Funcția lui pare a fi asemănătoare cu cea a *hatmanului* în Moldova. În Moldova, *spătarul* era lipsit de funcția militară, având doar un rol de protocol. Potrivit relatării lui Miron Costin la ceremonii el purta armele *domnului*, sabia şi buzdu-ganul, fiind imediat după *domn*. Locul *spătarului* în Moldova, din punct de vedere militar, va fi luat de *hatman*.

Hătmănia. *Hatmanul* = comandant militar, apare în Moldova din secolul XVI (c. 1578-1588) sub influența slavilor răsăriteni, în special a cazacilor ucraineni. Există păreri diferite cu privire la această *dregătorie* în sensul dacă ea a fost preluată din afară ori a evoluat dintr-o *dregătorie* deja existentă – *pârcălab*, *vornic* sau *portar*. Cert este că *dregătoria* s-a impus repede şi *hatmanul* a ajuns comandantul cavaleriei şi apoi al întregii armate, iar ca rang ajunsese în secolul XVII să ocupe locul patru între *marii dregători* moldoveni. Între alte atribuții, *hatmanul* a ajuns să se ocupe şi de țiganii de pe proprietățile mănăstirilor şi ale marilor boieri. El putea, de asemenea, judeca pe călăraşi, dorobanți şi alți slujitori domneşti, la fel cum *marii vornici* aveau juridicție asupra celorlalți locuitori ai țării.

În felul acesta, *dregătoria* de *hatman* va ajunge în Moldova sinonimă şi apoi superioară *spătarului* muntean, în vreme ce *dregătoria* moldoveană de *spătar* va fi redusă ca importanță, personajul rămânând mai mult pentru décor.

Armăşia. Numele dregătoriei înseamnă „omul cu arma” (puşcă, suliță, arcaş etc.). De aici numele de orîjnic (purtător de armă) dat *marelui armaş* în documentele secolelor XVI-XVII. Dregătoria a apărut în ambele state în secolul XV. În Țara Românească, primul mare armaş a fost Badea, menționat pe la 1478 ca făcând parte din Sfatul domnesc. În secolul XVII, armaşul ajunge să facă parte din Sfat întâmplător. În Moldova, armaşul apare în acte după 1488.

Armaşul era cel care ducea la îndeplinire poruncile şi hotărârile *domnului* şi ale *Sfatului (Divanului),* transformându-se tot mai mult într-un executor judecătoresc. *Marele armaş* era

ajutat de *armaş* şi *armăşei* existenți la *Curtea domnească,* dar şi la județe, oraşe şi prin sate. *Armăşeii* aveau rolul şi de strângători de dări prin executare silită, ei fiind şi cei care-i puneau pe învinuiți în „obezi" şi-i chinuiau pentru „a mărturisi".

În secolul XVII, *armaşii* se vor ocupa mai mult cu arestarea şi torturarea celor vinovați, iar în secolul XVIII vor îndeplini frecvent şi atribuțiile de executori judecătoreşti, ei constituind spaima tuturor locuitorilor, în special a boierilor care fugeau din calea lor. De asemenea, *armaşii* participau la hotărnicii şi la luarea mărturiilor, pedepsindu-i pe martorii falşi.

Oamenii se temeau de *armaşi,* care le inspirau groază. Aşa, de pildă, locuitorii din Turceni-Gorj, care erau datori față de un boier din Stângăceaua, au fugit de frica *armaşilor,* înecându-se în Jiu, eveniment petrecut la 1646. Anterior, la 1643, locuitorii din Mălureni fuseseră „căzniți" de *armaş* în Divan, adică torturați.

O altă atribuție a *armaşilor* munteni era „aducerea la urmă" a rumânilor şi țiganilor fugiți din satele şi sălaşele lor, prinderea răufăcătorilor, încasarea unor amenzi ca *duşegubina*. În secolul XVIII, mai ales în Oltenia, *armaşii* au ajuns şi păzitorii temnițelor.

În Moldova, *armaşul* ocupa locul al zecelea în *Sfat*. El stătea pe lângă *marele logofăt* pentru a pune în aplicare hotărârile *Divanului* şi ținea în mână o ghioagă, semnul puterii sale.

Agia era o *dregătorie* militară preluată de la turci, în secolul XVI. La turci, *aga* era comandantul ienicerilor care erau infanterişti. În Țara Românească şi Moldova, *aga* ajunsese comandantul infanteriei, în special al corpurilor de mercenari ale dorobanților şi seimenilor. Astfel, Mihai Viteazul şi mai târziu Matei Basarab au îndeplinit *dregătoria* de *mare agă* înainte de a ajunge *domni*.

După răscoala dorobanților şi seimenilor (1654-1655), importanța *dregătoriei* a scăzut până în vremea lui Constantin Brâncoveanu, când aga ajunge să facă parte din *Sfatul domnesc*, el deținând locul secund după *marele spătar*. Din secolul XVIII, *aga* se va ocupa de poliția Capitalei, luând naştere astfel *agia,* din care se va dezvolta în epoca modernă ministerul de interne.

În Moldova, *aga* era locțiitorul *hatmanului,* iar din secolul XVII va primi sarcina de a se îngriji de străzile Iaşilor – capitala Moldovei. În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, *aga* avea aceleaşi atribuții ca la turci – ofițer al palatului însărcinat cu paza acestuia şi comandant al corpurilor de mercenari.

Serdăria era o *dregătorie* de origine otomană la fel ca şi *agia*. *Serdarul* era la turci comandant de ieniceri cu rang de general. În Țara Românească şi Moldova, *dregătoria* se va impune de la mijlocul secolului XVII cu rangul de căpitan (comandant al unui corp de oaste).

Dregătoria va căpăta consistență în Țara Românească în secolul XVIII, când *marele serdar* era comandantul corpului arnăuților domneşti. El era ajutat de *serdari* (căpitani) de județ care comandau *poterele* (trupe neregulate folosite la prinderea răufăcătorilor). Primul *serdar* în Țara Românească a fost Constantin Şerban, amintit la 27 iulie 1646, dar *dregătoria* era lipsită de importanță. Rolul ei a sporit în timpul celor două domnii ale lui Grigore Ghica (1664-1668; 1673-1676).

În Moldova, *dregătoria* apare din 1653, în grija *serdarului* intrând paza ținuturilor de margine. Potrivit lui Miron Costin, serdarul ajunsese pe locul patru între *dregătorii* care luau parte la sfaturile secrete, iar în *Divan serdarul* era aşezat înaintea *clucerului* şi *slugerului*. De asemenea, Miron Costin compara *serdarul* cu *hatmanul de câmp* din Polonia, iar Dimitrie Cantemir făcea din *serdar* comandantul oştilor din „Țara de jos" subordonat *hatmanului* care comanda întreaga armată. Pe lângă atribuțiile militare, *serdarul* avea şi atribuții judecătoreşti în regiunea unde era comandant. În urma reformelor lui Constantin Mavrocordat, din 1742, *serdarii* moldoveni au devenit ispravnici de ținut.

Şetrăria. *Dregătoria* de *şetrar* – cel care se ocupa de organi-zarea taberelor militare şi răspundea de cortul domnului, termenul derivând de la şatră (tabără), aşezare de corturi, pare a fi fost o creație internă. Ulterior, *şetrarul* va ajunge comandantul artileriei. *Dregătoria* apare în ambele state în secolele XV-XVI, mai întâi în Moldova (6 martie 1443) şi apoi în Țara Românească (c. 1512-1521).

La început, importanța *dregătoriei* a fost redusă. Ea a sporit în secolele XVII-XVIII când războaiele au devenit tot mai

dese, multe purtându-se pe teritoriul celor două state şi cu participarea armatei române. De aceea, *şetrarul* trebuia să fie un om cu expe-rienţă militară, să cunoască bine locurile şi să aprecieze corect poziţia strategică a taberei. În unele cazuri, *şetrarul* se ocupa şi de aprovizionarea trupelor – atribuţie ce revenea de drept *armaşului* –, iar în timp de pace lua parte la hotărnicii, în special în Moldova.

Postelnicia (Stratornicia). Numele *dregătoriei* arată o dublă origine: slavă şi română. Termenul de *postelnic* vine din slavonul posteli = pat, aşternut şi *postelnicul* era un şambelan sau camerier, fiind utilizat de ruşi, sârbi şi cehi. *Stratornic* vine din latinescul stratus, în româneşte strat, cu înţelesul de pat, aşternut. Cu alte cuvinte, stratornicul era cel care se îngrijea de patul *domnului* şi de camera de dormit a acestuia. În documentele latine el apare şi cu numele de *magister lectorum* sau *cubicularius*.

Răspunzând de patul *domnului* şi de odaia de dormit a acestuia, *postelnicul* era un om de încredere şi sfetnic de taină. În Ţara Românească, el introducea la *domn* solii şi sfetnicii de taină şi traducea mesajele aduse de trimişii străini. În Moldova, *postelnicul* va ajunge cu timpul *mareşalul curţii* cu dreptul de a-i judeca pe toţi cei aflaţi în subordinea lui.

În Ţara Românească, dregătoria de *postelnic* apare în prima jumătate a secolului XV (c. 1437), poziţia lui în *sfat* fiind la început oscilantă, dar mai târziu el va fi trecut pe ultimul loc între sfetnici, după *comis* şi *stolnic*. Uneori, apar în acte şi câte doi *postelnici*, fără precizarea că este vorba de al doilea sau de un fost, ceea ce l-a determinat pe Nicolae Stoicescu să considere că amândoi *dregătorii* erau egali în grad. Această situaţie cu doi *postelnici* în *sfat* şi la martori apare în a doua jumătate a secolului XV şi în secolul XVI. În secolul XVII se revine la un singur *postelnic*. Tot din secolul XVI apare un *postelnic* sau *stratornic al doilea,* subordonat primilor doi. La nivel de judeţ şi în localităţile importante apar *dregători* cu rangul de *postelnicei* având atribuţii diverse de natură juridico-administrativă. Numărul *postelnicilor al doilea* a sporit în secolul XVII, ei jucând rolul unor aghiotanţi ai *domnului* şi asistând la şedinţele *Sfatului domnesc,* stând pe lângă *domn* gata pentru a-i îndeplini poruncile.

În Moldova, *postelnicul* apare la începutul secolului XV (8 martie 1407), ocupând ultimul loc în *Sfat*. În secolul XVII, importanța *dregătoriei* a sporit, *postelnicul* ocupând locul cinci între martori, putând participa la *Sfatul de taină* la porunca domnului ori cu învoiala celorlalți dregători. Miron Costin l-a comparat pe *postelnic* cu *mareşalul* din Polonia, arătând că avea dreptul de a judeca toți slujitorii curții domneşti. Potrivit călăto-rilor străini în trecere pe la Iaşi, *postelnicul* era şi un fel de maestru de ceremonii, îngrijindu-se de protocol şi fastul curții domneşti.

Din secolul XVI apare *al doilea postelnic*. Atât *marele postelnic,* cât şi *postelnicul al doilea* sunt singulari, adică nu apare în *dregătorie* decât o singură persoană, spre deosebire de Țara Românească unde erau doi *mari postelnici* şi trei-cinci *postelnici ai doilea.* A existat în Moldova şi un *postelnic al treilea*, funcție instituită în secolul XVII. La începutul secolului XVIII au apărut mai mulți *postelnici* subordonați primilor trei, numărul lor variind între şapte şi 24 de dregători.

Medelniceria. *Dregătoria* apare inițial în Moldova, din secolul XV, trecând apoi şi în Țara Românească. Ea a fost preluată din regatul maghiar, după cum arată şi numele: medel = lighean, desemnând pe cel care purta ligheanul de spălat al *domnului*. *Dregătoria* există şi la celelalte curți din Europa, inclusiv la Bizanț, sub diverse denumiri şi având însemnătate redusă.

În Țara Românească, *medelnicerul* – cu însemnătate redusă – este amintit din 1523, apoi în timpul lui Grigore Ghica, în secolul XVII, când *dregătoria* pare să fi fost reînființată. El turna apă *domnului* la spălarea mâinilor înainte de masă la ospețele oficiale, fiind menționat de Evlia Celebi ca şeful sufragiilor (cei care serveau la masă).

În Moldova, *dregătoria* apare din 1463, *medelnicerul* fiind trecut uneori şi la martori, dar nu participa la *Sfatul de taină*. Potrivit mărturiilor contemporane, *medelnicerul* dădea *domnului* apă de spălat la ospețe, aducea sfeşnicele la masă, tăia fripturile ce se aduceau la masă. Era ajutat de un *medelnicer al doilea* şi *al treilea.*

Păhărnicia. *Dregătoria* de *paharnic* (*peharnic*, *pincernic*) se întâlneşte atât în forma slavă de *peharnică,* cât şi în forma

latină de *magister pincernarum*, ceea ce arată o dublă influență privind prezența ei în Țara Românească şi Moldova. În acte s-a utilizat şi forma de *ceaşnic*, mai ales în Moldova. Asupra originii *dregătoriei* la noi sunt discuții. Nicolae Iorga considera *dregătoria* ca fiind românească, în timp ce Nicolae Stoicescu o considera de origine sud-slavă, ea putând fi preluată de la sârbi. Constantin C. Giurescu arată că ea exista peste tot în Europa, dovadă şi termenii sub care apare în acte, ceea ce dovedeşte o influență multiplă. Atribuția sa principală era aceea de a turna de băut *domnului* şi de a lua „credința", adică de a gusta din cupa de vin oferită *domnului* pentru a verifica băutura să nu fie otrăvită.

Paharnicul se ocupa de aprovizionarea cu vin a Curții domneşti, iar la ospețe se îngrijea de băutura *domnului* şi a comesenilor, el şi ajutoarele sale fiind oameni de încredere ai *domnului*.

În Țara Românească, *dregătoria* apare pentru prima dată în 1392 menționată sub forma de *picernic*, apoi în 1415 şi 1424 sub forma de *paharnic*. După 1424, *dregătoria* este menționată frecvent. *Paharnicul* era trecut între membrii *sfatului* fie înaintea *comisului*, fie înaintea *stolnicului* şi a *comisului*. În secolul XVII apare aşezat uneori înaintea *stolnicului*, *comisului* şi *postelnicului*. Avea ca subalterni pe *paharnicul al doilea*, *pivnicerul* şi *cuparul*. Pe lângă atribuțiile arătate, *paharnicul* avea şi rol militar, comandând cetele *păhărniceilor,* iar în secolul XVII pe cele ale roşiilor sau curtenilor al cărora judecător era.

În Moldova, unde *dregătoria* este menționată pentru prima oară la 16 septembrie 1408, s-a utilizat mai mult termenul de *ceaşnic* fără a fi omis şi cel de *paharnic* (*poharnig*), mai rar *pincerna* şi *tisifer.* Apare şi un *ceaşnic al doamnei*, încă din vremea lui Alexandru cel Bun în 1428, iar după împărțirea Moldovei între Ilie şi Ştefan, *dregătoria*, ca şi celelalte, se dublează pentru „Țara de Sus" şi „Țara de Jos".

Poziția *paharnicului* era între primii opt *dregători*, fiind aşezat după *spătar* şi înaintea *vistierului*. Avea atribuții asemănă-toare cu ale *paharnicului* muntean. Avea în grijă viile domneşti şi se ocupa în mod deosebit de viile de la Cotnari de unde îşi trăgea şi venitul. Avea ca subalterni *paharnicii al doilea*

şi *al treilea*, *pivni-cerul*, *cuparul* şi *ploscarul*. *Paharnicul al doilea* avea în grijă viile de la Huşi, iar *paharnicul al treilea* pe cele de la Bacău şi Trotuş.

Cuparul, care l-a înlocuit pe *ploscar*, era *paharnicul* obişnuit al *domnului*, recrutat dintre boierii tineri şi de încredere. Din secolul XVIII, *cuparul* răspundea de pivnițele cu vinuri şi de măsurarea vinului. *Pivnicerul* era printre slujitorii curții, fiind socotit de Dimitrie Cantemir printre boiernaşi. Funcția, apărută în secolul XV, a scăzut continuu ca importanță. La începutul secolului XVIII, el era şeful chelarilor pivnițelor, al dogarilor şi al lucrătorilor de la crame, obținând venituri din prelucrarea drojdiei de vin din care făcea rachiu.

Stolnicia. *Dregătoria* de *stolnic*, după cum o arată şi numele, era de origine slavă, de la *stol* = masă. *Dregătoria* se întâlneşte şi la alte curți medievale europene. Asupra originii ei, la noi există două păreri. C. Jirécek o socotea comună românilor şi statelor slave din jur. Istoricii români au socotit-o de origine bulgară, de unde a fost preluată în Țara Românească şi apoi în Moldova. În latină, *dregătoria* apare sub numele de *magister mensarum* sau *dapiffer*, mai rar *culinae praefectus*, *supremus dapiffer* sau *praefectus culinae et mensae.*

În Țara Românească, *stolnicul* este menționat din 8 ianuarie 1392, ocupând locul şapte sau opt între membrii *sfatului*, înainte sau după *paharnic*. El era mai mare peste bucătăria domnească (culina, cuhnie) având în subordine pe *marele şufar* (bucătarul şef). Prin subalternii săi se ocupa de aprovizionarea curții dom-neşti cu peşte. Avea ca subalterni pe *al doilea stolnic* şi pe *marele şufar*. Cea mai importantă atribuție era grija față de masa domnească şi de bucatele domnului. *Stolnicul* gusta primul din bucatele servite domnului şi-i supraveghea pe servitori. *Al doilea stolnic* apare în acte la finele secolului XVI şi în secolul al XVII-lea.

În Moldova, *stolnicul* este amintit din 18 noiembrie 1393, fiind aşezat la martori înaintea *vornicului*. Apoi se situează între ultimii membri ai *sfatului domnesc* înaintea *comisului*. El era primul dintre marii boieri de *divan,* dar nu lua parte la *sfatul secret* sau *de taină*. Avea atribuții asemănătoare cu ale *stolnicului* muntean. La mesele oficiale şi festive se îmbrăca în caftan din postav de fir cu podoabe verzi şi brâu de mătase roşie. Se îngrijea de bucătărie şi de calitatea bucatelor şi era

mai mare peste grădinari şi pescari. Avea în subordine pe *al doilea stolnic* şi pe *marele şufar,* ca şi o numeroasă ceată de *stolnicei*.

Şufarul (Şifariul) era şeful bucătăriilor curții domneşti. În Țara Românească este menționat din 1560, iar în Moldova din secolul XVII şi răspundea de prepararea bucatelor domneşti şi de bucătării.

Cluceria. *Clucerul* este un *dregător* de origine slavă. Numele lui provine de la slavonul cliuci = cheie şi desemna pe păstrătorul cheilor magaziilor cu provizii de la Curtea domnească. În latină, *dregătorul* era numit *claviger*.

În Țara Românească, *clucerul* este amintit din a doua jumătate a secolului XVI, iar din secolul XVII făcea parte din *sfatul domnesc*, numărându-se printre cei 12 mari boieri ai țării. Din vremea lui Matei Basarab va ocupa locul şase după *ban*, *vornic*, *logofăt*, *spătar* şi *vistier*, modificări producându-se în secolul XVIII, când trece pe poziția a şaptea. *Clucerul* era şi şeful *dregătorilor* care se ocupau cu aprovizionarea Curții domneşti. Se îngrijea de aprovizionarea cu pâine, vin, orz etc. a Curții domneşti, a oaspeților, turcilor şi robilor. Avea în subordine doi *cluceri de arie* şi un *clucer de pivniță*, care purtau şi numele de *cluceri ai doilea,* şi mai mulți *clucerei* şi *grămătici,* care țineau evidența produselor.

Din a doua jumătate a secolului XVII, *clucerul de arie* a devenit *mare clucer de arie*, având în subordine un *clucer al doilea de arie*. Noul dregător era situat după *marele pitar,* dar înaintea *marelui agă* şi a *armaşului*, strângând şi păstrând grânele pentru Curte.

În Moldova, *clucerul* este amintit la începutul secolului XV, fiind uneori şi membru al *sfatului domnesc*. Din secolul XVII, el va ocupa poziția a cincia între *marii dregători*, fiind precedat de *stolnic*, *comis*, *medelnicer* şi *serdar*. *Clucerul* nu participa la *sfatul de taină*. La începutul secolului XVIII, *marele clucer* va ajunge pe locul patru între boierii de divan.

Clucerul era ispravnic al beciurilor şi cămărilor domneşti. El strângea şi păstra alimente precum: miere, unt, brânzeturi, fructe, sare, vânat etc. pe care le distribuia, după caz sau la ordin, bucătăriei domneşti, oaspeților şi turcilor. Obținea venituri din dijma oilor. Din secolul XVII sunt amintiți *clucerii ai doilea*

care făceau, la începutul secolului XVIII, slujba cu rândul, fiind încadrați în rândurile boierilor de starea a doua.

Jitniceria. *Dregătoria* este de origine slavă şi vine de la termenul *jito* = grâu şi *jitnița* = hambar, de unde *jitnicear* (*jitnicer*, *jicnicer*), cel care se îngrijea de grâne sau de hambarele domneşti. În Țara Românească apare şi forma *jignicer*. *Jitnicerul* era cel care strângea grânele în hambarele curții domneşti din care repartiza pentru nevoile Curții şi aprovizionarea cetăților turceşti.

Dregătoria apare mai ales în Moldova de pe la mijlocul seco-lului al XVI-lea, fără o importanță prea mare. Abia de la mijlocul secolului al XVII-lea apare *marele jitnicer,* care ocupa locul şapte între boierii de *divan* (care nu participau la *sfatul de taină).*

În secolul XVIII, importanța *dregătoriei* scade, *jitnicerul* fiind subordonat *chelarului*. Tot de la mijlocul secolului XVII apar *al doilea* şi *al treilea jitnicer*, recrutați în secolul XVIII din rândurile boierilor de starea a doua şi a treia. Mai exista şi un *cămăraş de jitniță,* care ținea socoteala grânelor strânse, fiind ajutat de *diecii de jitniță*.

În Țara Românească, *dregătoria* de *jitnicer* a fost introdusă temporar de Grigore Ghica (1672-1674), când *marele jitnicer* a făcut parte din *sfatul domnesc*. După 1676, *dregătoria* s-a desființat, atribuțiile *jitnicerului* fiind preluate de *clucer* şi *pitar*.

Pităria. *Dregătoria* de *pitar* îşi trage numele de la slavonescul *pita* = pâine, utilizat şi astăzi la noi, şi indică pe cel care se ocupa de aprovizionarea cu pâine a Curții.

În Țara Românească, *pitarul* apare în documente la finele secolului XV (1489) şi devine membru al *sfatului domnesc* din 1523. De la începutul secolului XVI apare *marele pitar*. Din secolul XVII, *marele pitar* va deține ultimul loc între cei 12 *mari dregători.* Fără legătură cu originea *dregătoriei* din secolul XVII, *marele pitar* ajunge mai mare peste trăsurile şi căruțele domnului, fiind ajutat de un *pitar al doilea,* recrutat dintre micii boieri şi vătafi de la curte.

În Moldova, *pitarul* apare la mijlocul secolului XV ca al optulea mare boier de *divan*. Se îngrijea de pregătirea pâinii

pentru Curte, slujitori, seimeni şi oaspeți, ajutat de *al doilea* şi *al treilea pitar*.

Slugeria (Sulgeria). *Dregătoria* îşi trage numele de la terme-nul turco-tătar *sulgiu* = darea care se plătea pentru vitele tăiate. În documente apar şi formele de *slujer* şi *suljer*. *Slugerul* era cel care se ocupa de aprovizionarea Curții domneşti cu carne. Între *sluger* şi *sulger* pare să fi existat la început o diferență în sensul că *sulgerul* era şeful măcelarilor (tăietorilor de vite), în vreme ce *slugerul* era cel care procura carnea, fie în viu, fie tăiată, pe care o aducea la Curte şi o distribuia după nevoi sau la ordin. Ulterior, deosebirile dintre *sulger* şi *sluger* au dispărut şi s-a impus forma de *sluger* fără a fi abandonată definitiv cea de *sulger*.

În Țara Românească, *slugerul* este amintit din 7 noiembrie 1480, când apare ca membru al *Sfatului domnesc*. Va fi menționat în secolul XVI şi prima jumătate a secolului XVII. După domnia lui Matei Basarab, *marele sluger* a devenit un membru obişnuit al *Sfatului domnesc*, fiind penultimul înaintea *pitarului*. În secolul XVII este arătat atât ca şef al măcelarilor, cât şi ca şef al aprovizionării cu carne a Curții domneşti, făcând „tain" pentru turci şi alți oaspeți. Din a doua jumătate a secolului XVI este menționat în acte *al doilea sluger*, iar în timpul lui Matei Basarab apar doi-trei *slugeri ai doilea* care îndeplineau şi misiuni de curierat ori de consemnarea mărturiilor. Din secolul XVII apare şi un *clucer za slugerie* care ținea cheile cămărilor cu carne.

În Moldova, *slugerul* este menționat din 13 iunie 1456, având atribuții asemănătoare cu ale celui muntean. De la finele secolului XVI apare demnitatea de *mare sluger*. Din secolul XVII, *slugeria* capătă o importanță deosebită şi au fost instituite dări speciale pentru procurarea cărnii necesare „oaspeților" de tot felul, în special turci şi tătari, prezenți frecvent la Curtea domnească. În secolul al XVIII-lea s-a interzis chiar vânzarea vitelor mai înainte ca *slugerul* să facă aprovizionarea Curții domneşti. O dată cu sporirea importanței *dregătoriei, slugerul* ajunge pe locul şase între marii boieri de *divan*. El era ajutat de un *al doilea* şi *al treilea sluger,* menționați de la mijlocul secolului al XVII-lea. Pe lângă ei mai exista, tot din secolul XVII,

un cămăraş de slugerie, care răspundea de împărțirea şi distribuirea cărnii.

În ambele state, *slugerii* se bazau în teritoriu pe o mulțime de funcționari mărunți, *slugerei (sulgerei*), care strângeau taxele şi impozitele pe vânzările şi tăierile de vite şi se ocupau de achiziționarea vitelor, controlând vânzările din târguri şi oboare. La finele secolului XVIII, *slugeria* era considerată ca o primă treaptă a ierarhiei *dregătoriilor* şi a boieriei în general, într-o perioadă când dregătoria devenise sinonimă cu boieria.

Comişia. Numele *dregătoriei*, potrivit lui Nicolae Iorga, s-ar fi tras din latinescul *comes* = comite, conte. Constantin C. Giurescu a considerat *dregătoria* de origine bizantină, *comisul* îngrijindu-se de grajdurile imperiale. De la Bizanț, *dregătoria* a fost preluată de bulgari şi apoi a trecut în Țara Românească. În actele slavone apare sub formele *comisă*, *comis*, mai rar *coniuşa* de la *coni* = cal, cel care se îngrijeşte de cai şi de grajdurile cu cai. În documentele latine apar formele *magister agazonum* şi *stabuli praefectus*, care definesc şi ele atribuțiile *dregătoriei*. Din limba latină s-a impus în Franța demnitatea de *conetabil-connétable* = mai marele grajdu-rilor regale, comandantul cavaleriei şi consilier militar al regelui.

În Țara Românească, demnitatea de *comis* apare din 10 iunie 1415, *comisul* ocupând în *sfat* penultimul loc, dar uneori a deținut şi poziții centrale, fiind pus înaintea *paharnicului* şi a *vistiernicului*, mai ales când era vorba de vreo rudă a domnului ori de un boier dintr-o familie importantă cum a fost cazul lui Danciu Craiovescu între 25 aprilie 1489-11 iunie 1503. Din 22 octombrie 1583 s-a instituit *dregătoria* de *comis al doilea*, deținută la început de Stroe Buzescu. La finele secolului XVIII şi începutul secolului XVIII *comişii ai doilea* erau considerați între boierii mărunți şi slujitorii de curte, fiind folosiți la întreținerea cailor domnului sau la misiuni de curierat.

În Moldova, *comisul* este amintit din 17 februarie 1435, în persoana unui Stanciu, aşezat ca ultim martor în *Sfatul domnesc*. Unii cercetători au considerat că *dregătoria* a fost instituită de fiii lui Alexandru cel Bun, Ilie şi Ştefan. Constantin C. Giurescu a considerat însă că *dregătoria* este mult mai veche, putând să fi fost împrumutată de la unguri. La finele secolului XVII şi în secolul XVIII, *comisul* era ultimul dintre

dregătorii amintiți la martori şi al doilea mare boier de *divan*. Ocupându-se şi de aprovizionarea cu fân a grajdurilor domneşti, *comisul* obținea venituri însemnate din procurarea fânului, iar din 1741 a ajuns *pârcălab al braniştei domneşti,* având drept de judecată asupra acesteia. Avea ca subalterni pe *al doilea* şi *al treilea comis* şi, la fel ca în Țara Românească, numeroşi slujitori de la grajdurile domneşti, numiți *comişei* şi care erau organizați militar.

În subordinea *comisului* intra şi *brănişt*a*rul,* cel care avea în grijă braniştea domnească şi se ocupa de strângerea fănului pentru grajdurile domneşti. În secolele XVII-XVIII, brănişt*a*rul se îngrijea şi de asigurarea furajelor necesare oştilor străine aflate în statele româneşti, în special turceşti şi tătăreşti, apoi ruseşti şi austriece.

Alți dregători. La sfârşitul secolului XVII şi mai ales în secolul al XVIII-lea, după instaurarea regimului turco-fanariot, influențele turceşti asupra Principatelor au sporit, ceea ce a dus şi la împrumutarea unor instituții şi *dregătorii* specific otomane, care s-au menținut până la restabilirea domniilor pământene (1822). Unele *dregătorii* mai vechi au fost dublate sau triplate pentru a satisface dorințele unor boieri sau negustori bogați de a accede la funcții şi titluri prin cumpărarea *dregătoriilor,* iar altele au căpătat denumiri turceşti şi au fost modificate în esența lor pentru a tempera tendințele de independență ale unor boieri. Între cele mai semnificative *dregătorii* apărute între 1688-1821 amintim:

Serdarul de mazili, menționat din 1688, se ocupa de organizarea şi conducerea corpului de boieri care deținuseră dregătorii şi fuseseră destituiți ori se retrăseseră singuri ajungând *mazili*. La începutul secolului XIX, *serdarul de mazili* comanda o brigadă de călăraşi, salahorii şi carele cu provizii ale armatei.

Cihodarul era marele cizmar sau *dregătorul* care se îngrijea de încălțămintea domnului şi a membrilor Curții, având în subor-dine un corp de *cihodari* care îndeplineau şi funcția de aprozi. Ei însoțeau pe domn la ceremonii în frunte *cu baş-cihodarul (marele cihodar)* stând în spatele domnului sau imediat după marii boieri din *sfat*.

Vornicul de Vrancea, amintit din 1636 în persoana unui Ilie. El era subalternul *starostelui de Putna* şi avea atribuții juridico-administrative asupra „Țării Vrancei" care, potrivit lui Dimitrie Cantemir, era un fel de „republică" bucurându-se de o largă autonomie.

Mataragiul, adică cel care ținea ligheanul pentru spălat al domnului şi avea ca însemn un lighenaş de argint atârnat de gât.

Ibrictarul sau purtătorul ibricului, în care era apa de spălat pentru domn, avea şi el ca însemn un ibric de argint prins de haină.

Peşchergi-başa, marele peşchergiu era cel care purta ştergarul (prosopul) pentru şters pe mâini şi avea grijă de lenjeria domnului, având ca semn distinctiv un prosop prins de umărul stâng. Aceste trei *dregătorii* au înlocuit-o pe cea de *medelnicer* din dorința domnilor de a dispune de mai multe funcții şi titluri pe care să le liciteze.

Caimacamul Craiovei sau *locțiitorul banului Olteniei.* Încă din secolul XVII fusese instituit un *ispravnic al băniei* care ținea locul *marelui ban* aflat în permanență pe lângă domn pentru a se evita uneltirile contra acestuia. Treptat, *ispravnicul băniei* ajunsese să dețină puterea reală în locul *marelui ban*. Între 1716-1739, demnitatea de *mare ban,* ca şi cea de *ispravnic al băniei* au fost desființate. După 1739 s-a restabilit demnitatea de *mare ban,* iar din 1761 s-a creat funcția de *caimacam al Craiovei,* care va ajunge să obțină venituri mai mari decât ale *marelui ban*.

La sfârşitul secolului XVIII, unele *dregătorii* deja existente au ajuns să se dubleze şi să se tripleze ori au apărut derivate noi ale lor din dorința domnilor, după cum spuneam, de a crea cât mai multe funcții pe care să le vândă apoi celor doritori de titluri. În Țara Românească mai ales, după modelul Moldovei, au fost du-blate dregătoriile pentru „Țara de Sus" (partea montană şi sub-montană) şi „Țara de Jos" (partea dinspre câmpie şi la Dunăre).

În timpul lui Alexandru Moruzi (1793-1796) apar patru *mari vornici,* care primeau annual o leafă de 750 lei (galbeni) fiecare şi dispuneau de câte 80 de scutelnici (țărani scutiți de dările față de stat, dar nu şi față de proprietar). În aceeaşi perioadă sau

puțin după, în ambele state apar *marele vornic al oştirilor, marele vornic de cutie* (care strângea taxele pe titluri şi dările plătite de mazili), *marele vornic de poliție* (un fel de primar al Capitalei).

În timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Ipsilanti a apărut dregătoria de mare *logofăt de obiceiuri,* iar în timpul lui Ioan Caragea (1812) apare *marele logofăt al trebilor din afară,* care răspundea de corespondența diplomatică şi de relațiile cu reprezentanții străini. Tot acum apare şi *hatmanul de divan,* care era căpitanul *zapciilor de divan,* mai având în subordine pe *vătaful de paharnicei, vătaful de divan, ceauşul de aprozi, ceauşul de paharnicei şi ceauşul hătmăniei.*

Căminarul era cel care strângea *camăna* – impozitul pe vânzarea unor produse ca vinul, miedul, rachiul, carnea, ceara etc. *Dregătoria* a fost creată de Constantin Mavrocordat la 1741-1742. *Căpitanul de podari (nazirul de poduri)* apare pe la 1776 şi-l desemna pe cel care răspundea de pavajele din lemn (poduri) ale ulițelor, având în subordine pe cei care lucrau efectiv la repararea şi întreținerea străzilor.

O categorie importantă de *dregători* era cea a *edecliilor*, *dregătorii* personali şi de curte, numele lor fiind împrumutate, ca şi atribuțiile, de la Curtea otomană. Multe din numele *dregătoriilor* acestei categorii, ca şi ale altora au intrat în onomastica românească, păstrându-se până astăzi. Între *edeclii* se numărau: *caftangiul,* care răspundea de garderoba domnului şi marilor boieri şi avea în grijă caftanele obişnuite şi de ceremonii; *babeingiul* avea în grijă apartamentul personal al domnului; *becerul* răspundea de beciul unde se păstra mâncarea domnului; *rahtivanul* se îngrijea de harnaşamentul cailor domneşti şi era subordonat *comisului*; *ciubucci-başa (narghelegi-başa, cafegi-başa*) răspundea de narghilelele şi cafelele domnului şi ale marilor boieri atât în zilele obişnuite, cât mai ales la mesele festive; *şerbegi-başa* se ocupa de şerbeturi şi dulcețuri pentru domn şi marii boieri; *samdangi-başa* se ocupa de lumânările de la curte şi cele folosite la ospețe; *geamaşirgi-başa* ținea socoteala rufelor domnului şi ale familiei sale şi le dădea la spălat; *sofragi-başa* se îngrijea de vesela de la masa domnului; *cavaz-başa* stătea în fața uşii de la sala tronului sau a *marelui divan*, când judeca domnul, şi anunța fie

oaspeții sau pe cei primiți în audiență, fie pârâşii care se judecau în *divan*, ori alte persoane venite la curte; *Perdegi-başa* răspundea de perdelele de la odăile domneşti şi de la sala tronului; *ceauş-başa* era şeful *ceauşilor* (aghiotanților) domneşti; *divictarul* păstra călimările şi uneltele de scris; *defterdarul* era *secretarul domnului,* ocupându-se de corespondența acestuia; *mehtupciul (chiesadarul*) era *arhivarul domnului* subordonat lui *divan efendisi* (*secretarul divanului*); *muhurdarul* era cel care punea pecetea pe actele domneşti; *icioglanii* erau pajii sau copiii de casă ai domnului, recrutați dintre fiii de boiernaşi sau dintre slujitorii de la curte şi care îl serveau pe domn în orice împrejurare.

Majoritatea *dregătoriilor* amintite au fost instituite în a doua jumătate a secolului XVIII şi la începutul secolului XIX din dorința, repetăm, a domnilor de a crea cât mai multe funcții şi titluri care să aducă venituri şi să-i poată mulțumi pe cei interesați, în special categoria negustorilor care nu puteau deține funcții dacă nu aveau boierii, adică titluri, în baza cărora să dețină o *dregătorie* cât de mică.

Din cele prezentate se poate constata că *dregătoriile* din Țara Românească şi Moldova, deşi au purtat deseori aceleaşi nume, nu au fost identice, ci asemănătoare, iar în unele cazuri *dregătoriile* dintr-un stat nu se regăseau în celălalt. Pe de altă parte, *dregătoriile* au exprimat, deopotrivă, influențele externe – care nu au fost numai sud-dunărene şi bizantine – şi nevoile interne, dar şi o modă a timpului marcată de epocă şi conjuncturile politice internaționale.

BIBLIOGRAFIE

I. **Izvoare şi instrumente de lucru**

Cantemir, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae. Descrierea Moldovei,* traducere de Gh. Guțu, comentariu de N. Stoicescu, Bucureşti, 1973.

xxx, *Călători străini despre țările române,* I-X, 1, 2, colecție îngrijită de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1967-2002.

Corfus, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (secolul XVI),* Bucureşti, 1979.

Costin, Miron, *Opere,* I, ediție critică de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

xxx, *Cronici turceşti privind principatele române,* I-III, extrase, traducere şi prezentare de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966-1975.

xxx, *Documente privind istoria României: Introducere,* I-II; *A. Moldova* (sec. XIV-XVII); *B. Țara Românească* (sec. XIII-XVII); *C. Transilvania* (sec. XI-XIV), Bucureşti, 1951-1956.

xxx, *Documenta Romaniae Historica: A. Moldova,* I-III; XVI-XIX; *B. Țara Românească*, I-XI; XIX-XXIII; XXXII-XXXV; *C. Transilvania*, X-XIII; *D. Relații între țările române*, I, Bucureşti, 1966 - … .

Greceanu, Radu, logofătul, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714),* ediție critică de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970.

xxx, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar,* volum coordonat de Ovidiu Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988.

xxx, *Istoria Țării Româneşti (1290-1690). Letopisețul cantacuzinesc,* ediție critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960;

xxx, *Îndreptarea legii. 1652*, ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, Bucureşti, 1962.

xxx, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* ediție, comentariu şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1971.

Kogălniceanu, Mihail, *Cronicele României sau letopisețele Moldovei şi Valahiei,* I-III, Bucureşti, 1869-1874.

Le Goff, Jacques; Scmitt, Jean-Claude, *Dicționar tematic al evului mediu occidental, Iaşi, 2002.*

Popescu, Radu, (vornicul), *Istoriile domnilor Țării Româneşti*, ediție critică de C.Greceanu, Bucureşti, 1963.

Stoicescu, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII),* Bucureşti, 1971.

Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei,* ediție critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

Uricariul, Axinte, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei,* I, ediție critică de Gabriel Strempel, Bucureşti, 1993.

II. **Lucrări generale**

xxx, *Armata şi societatea românească,* volum coordonat de Al.Gh. Savu, Bucureşti, 1980.

Brătianu, Gheorghe, I., *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române,* Évry, 1977.

Idem, *Adunările de stări în Europa şi în ţările române,* Bucureşti, 1996.

Bréhier, L., *La civilization byzantine,* 2-e, Paris, 1970.

Cernovodeanu, Paul, *Societatea românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII),* Bucureşti, 1973.

Ciobanu, Veniamin, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1985.

Costăchel, V.; Panaitescu, P.P.; Cazacu, A., *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII),* ed. a 2-a, Bucureşti, 1957.

Georgescu, Al. Valentin, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1980.

Georgescu, Valentin, Al.; Sachelarie, Ovid; Strihan, Petre, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611-1831),* I-III, Bucureşti, 1979-1982.

Giurescu, Constantin, C., *Istoria românilor,* II/1, III/2, Bucureşti, 1943, 1946.

Giurescu, Dinu, C., *Ţara Românească în secolele XIV-XV,* Bucureşti, 1973.

Grigoraş, Nicolae, *Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1971.

Inalcik, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600,* traducere de Dan Prodan, studiu introductiv de Mihai Maxim, Bucureşti, 1996.

Iorga, Nicolae, *Moştenirea bizantină în ţările române,* Bucureşti; 1913.

Idem, *Bizanţ după Bizanţ,* Bucureşti, 1972.

Idem, *Locul românilor în istoria universală,* ediție de Radu Constantinescu, Bucureşti, 1985.

Idem, *Istoria românilor,* III-VI, ed.a 2-a, îngrijită de Victor Spinei, Stelea Cheptea, Vasile Neamţu, Ştefan Andreescu, Bucureşti, 1993-2000.

xxx, *Istoria României* (tratat), II-III, Bucureşti, 1962, 1964.

xxx, *Istoria României. Transilvania, I,* Cluj-Napoca, 1997.

xxx, *Istoria românilor* (tratat), III-IV, Bucureşti, 2001.

Neagoe, Manole, *Problema centralizării statelor româneşti Moldova şi Ţara Românească,* Craiova, 1977.
Pascu, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei,* I-IV, Cluj-Napoca, 1972-1982.
Pippidi, Andrei, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII,* ed.a 2-a, Bucureşti, 2000.
Pop, Aurel, Ioan, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania,* Cluj-Napoca, 1996.
xxx, *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice,* volum coordonat de N. Edroiu, A.Răduţiu, P.Teodor, Cluj-Napoca, 1982.
Stoicescu, Nicolae, *Sfatul domnesc şi marii dregători în Ţara Românească şi Moldova (sec.XIV-XVII),* Bucureşti, 1968.
Idem, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române,* Bucureşti, 1969.
Ştefănescu, Ştefan, *Bănia în Ţara Românească,* Bucureşti, 1965.
Xenopol, Alexandru, D., *Istoria românilor din Dacia Traiană,* ed. a 4-a, II-IV, ediţie îngrijită de Nicolae Stoicescu şi Mariana Simionescu, Bucureşti, 1985-1993.

III. **Lucrări speciale, studii şi articole**

Andreescu, Mihail, M., *Puterea domniei în Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1999.
Barnovschi, D., V., *Originile democraţiei române. „Cărvunarii". Constituţia Moldovei de la 1822,* Iaşi, 1922.
Berechet, Ştefan, Gr., *Judecata la români până în secolul al XVIII-lea,* Chişinău, 1928.
Bichicean, Gheorghe, *Adunări de Stări în Ţările Române. Congregaţiile generale în Transilvania voievodală,* Sibiu, 1998.
Bogdan, Damian, P., *Cancelaria lui Mircea cel Mare,* în „Revista de istorie", Bucureşti, an. XIII (1986), nr.7, p. 651-670.
Cihodariu, Constantin, *Originile unor termeni referitori la vârfurile societăţii feudale din ţările noastre (stăpân, jupân, ban, voievod),* în „Mitropolia Ardealului", Sibiu, an. II (1970), p. 399-401.
Ciurea, Dimitrie, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (secolele XIV-XVIII)*, în „Analele Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, an. II (1965), p. 121-160.
Constantin, Florin, *Geneza feudalismului românesc. Încadrarea tipologică,* în „Revista de istorie", Bucureşti, an.V (1978), p. 1215-1225.
Filitti, C., I., *Banatul Olteniei şi Craioveştii,* în „Arhivele Olteniei", Craiova, an.XI (1932), p. 1-36, 135-176, 319-351.

Giurescu, Dinu, C., *Caracteristici ale feudalismului românesc,* în „Analele Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, an. XI (1978), p. 395-402.
Grigoraş, Nicolae, *Boierii lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu,* în „Cercetări istorice", Iaşi, an.XVI (1940), nr. 1-2, p. 341-370;
Idem, *Atribuţii judecătoreşti ale sfatului domnesc până la sfârşitul secolului XVI,* în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, an. XII (1961), p. 133-144.
Idem, *Imunităţile şi privilegiile fiscale în Moldova (de la începuturile statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea),* în „Revista de istorie", Bucureşti, an. I (1974), nr. 1, p. 55 – 77.
Ionescu, Gheorghe, T., *Un caz de nerespectare de către domnie a „mărturisirii" martorilor adeveritori,* în „Analele universităţii", Bucureşti, an.XX (1969), p. 129-147.
Minea, Ilie, *Vlad Dracul şi vremea sa,* Iaşi, 1928.
Idem, *Despre sfârşitul lui Ştefăniţă Rareş şi ceva despre Alexandru Lăpuşneanu,* în „Cercetări istorice", Iaşi, an. VII (1934-1936), p. 193-198.
Nistor, Ion, I., *Clasa boierească din Moldova şi privilegiile ei,* în „Analele Academiei Române. Memoriile secţiunii istorice", Bucureşti, seria III, t. XXVI (1934-1944), p. 511-550.
Sacerdoţeanu, Aurelian, *Divanele lui Ştefan cel Mare,* în „Analele Universităţii", Bucureşti, an. VII (1956), p. 157-205.
Idem, *Contribuţii la studiul diplomaticii slavo-române. Sfatul domnesc şi sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512-1521),* în „Romanoslavica", Bucureşti, an.X (1964), p. 405-434.
Idem, *Originea băniei şi a banilor la români,* în „Historica", Bucureşti, an.II (1971), p. 79-96.
Stănescu, Eugen, *Le coup d'état nobliliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire Otoman,* în „Nouvelles Études d'Histoire", Bucureşti, an. I (1955), p. 241-264.
Stoicescu, Nicolae, *Unele categorii de slujbaşi ai statelor feudale Ţara Românească şi Moldova,* în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, an. XIV (1968), p. 107-121.
Idem, *Despre subalternii marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (secolul XV-mijlocul secolului XVIII)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VI, Bucureşti, 1973, p. 61-90.
Idem, *Organizarea statală în vremea lui Mircea cel Mare,* în „Revista de istorie", Bucureşti, an.XIII (1986), p. 621-650.

Ştefănescu, Ştefan, *Rolul Boierilor Craioveşti în subjugarea Țării Româneşti de către turci,* în „Studii şi referate privind istoria României", Bucureşti, 1954, p. 698-700.

Tamaş, Corneliu, *Cancelaria domnească în timpul lui Mircea cel Bătrân,* în „Historica", Bucureşti, an.III (1974), p.172-196.

Țighiliu, Iolanda, *Boierimea din Țara Românească (secolele XIV-XVI); componență şi evoluție structurală,* în „Revista istorică", Bucureşti, an.II (1991), p.651-665.

Vasilescu, Alexandru, *Urmaşii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeş (1418-1456),* Bucureşti, 1915.

Xenopol, Alexandru, D., *Lupta dintre Dăneşti şi Drăculeşti,* în „Analele Academiei Române", *Memoriile secțiunii istorice,* Seria II, t. XXX (1907), p.321-390.

V. **ORGANIZAREA BISERICEASCĂ ÎN EVUL MEDIU**

În ce priveşte organizarea bisericii în spaţiul românesc, aici creştinismul pare să fi pătruns din două direcţii: din sud, prin intermediul Bizanţului, şi din vest, prin intermediul Romei. De aceea, în momentul întemeierii statelor româneşti şi după aceea, catolicismul şi ortodoxia s-au confruntat permanent pentru a-şi impune controlul asupra românilor. Din secolele XII-XIII catolicismul va fi mai puternic în Transilvania şi mai slab repre-zentant în Ţara Românească şi Moldova, în timp ce ortodoxia va fi mai puternică în Ţara Românească şi Moldova, iar în Transilvania ea va fi bine reprezentată doar în rândul românilor, motiv pentru care vom încerca să prezentăm separat evoluţia organizării religioase pe confesiunile care s-au manifestat la noi.

1. **Catolicismul.** În condiţiile în care Ortodoxia era combătută de regii unguri la ordinul Romei, doar organizarea catolicismului se va impune oficial, până în secolul XVI, în Transilvania şi în Regatul Ungariei. Această organizare a cuprins două forme. Una a fost specifică lumii maghiare şi secuilor, ca şi unei părţi a românilor, iar cealaltă a aparţinut doar saşilor. Ordinele călugăreşti erau subordonate direct suveranului Pontif, ca şi *Inchiziţia* (Tribunalul Bisericii).

Dintre ordinele călugăreşti civile care au funcţionat în secolele XII-XIII în Transilvania enumerăm: dominicanii, predicatorii (Franciscanii), cistercienii, eremiţii, minoriţii. Din secolul XVI s-au impus tot mai mult iezuiţii, care s-au menţinut până în secolul XIX. Ordinele militaro-călugăreşti au aparţinut Ioaniţilor, Templierilor şi Teutonilor. Ele s-au aflat în Transilvania în secolele XII –XV, după care s-au retras alungaţi de regii maghiari, desfiinţaţi, ori la ordinul Papei. Ioaniţii s-au retras la ordinul Papei, Teutonii au fost alungaţi de regele Andrei al II-

lea, iar Templierii au fost desfiinţaţi de Papă la cererea regelui Franţei. Dintre abaţiile (mănăstirile) lor, cele mai cunoscute au aparţinut Ioaniţilor şi Templierilor şi au fost organizate după modelul abaţiei de la Cîteaux (Franţa), ele fiinţând la Igriş (Arad) şi Cârţa (Făgăraş).

Episcopia Transilvaniei a fost înfiinţată la 1111, când apare la martori un „Simion al Transilavaniei", dar a fost organizată pe la 1138-1139, când era păstorită de „Baranus episcopus Ultra-silvanus". Noua dieceză avea jurisdicţie asupra întregii Transilva-nii. Până la venirea saşilor şi organizarea lor religioasă, a fost subordonată arhiepiscopului de Calocea, apoi celui de Strigoniu şi a avut sediul la catedrala Sfântul Mihail din Alba Iulia. S-a încercat extinderea jurisdicţiei ei şi peste munţi, atât direct, cât şi prin numirea unor episcopi sufragani, din dorinţa de impunere a catolicismului printre români. Până la Reformă a fost autonomă faţă de puterea laică şi şi-a menţinut parţial acest statut şi după aceea. În fruntea ei se găsea *episcopul Transilvaniei,* care rezida la Alba Iulia în catedrala Sfântul Mihail. Acesta era numit de Papă la propunerea regelui sau a arhiepiscopului căruia i se subordona direct. Până în secolul XIII a fost subordonat arhiepiscopului de Calocea, apoi va trece în subordinea celui de Strigoniu. În plan religios depindea de scaunul papal.

Nu putea fi judecat de nici o instanţă laică, indiferent de vină. Nu putea fi destituit decât de Suveranul Pontif care, mai întâi, îl suspenda şi ordona o anchetă, urmată apoi de judecată. Dacă Tribunalul Bisericii îl găsea vinovat, era osândit, putând fi şi excomunicat. În plan laic, episcopul era un baron al regatului. Funcţia religioasă îi dădea dreptul să facă parte din *Consiliul regelui*. În timpul angevinilor a ocupat locul doi între episcopi.

Deşi nu avea autoritate asupra ordinelor călugăreşti, se putea ocupa de ele cu acordul Romei. Prezida *conventurile* şi *capitlurile,* confirma preoţi, diaconi, arhidiaconi, decani, prepoziţi cu acordul arhiepiscopului ori al Papei. Făcea propuneri pentru acordarea de prebende (slujbe, funcţii), diaconate sau arhidiaconate, dar numirile se făceau doar de Papă sau de *nunţiul* (trimisul) papal. După 1330, episcopul şi-a extins autoritatea şi asupra saşilor spre nemulţumirea acestora.

Asistat de *convent* sau *capitlu*, de *abaţi (stareţi*) ori de *Inchiziţie* (Tribunalul Bisericesc), putea face judecăţi în pricini

religioase, hotăra interdictul sau excomunicarea. Fixa dijmele pentru biserică. Putea ataca hotărârile laice inclusiv ale regelui prin apeluri la *Sfântul Scaun* sau la *Sfântul Oficiu* (Inchiziția). Ca nobil laic era obligat la slujba militară față de rege. Bunurile şi domeniile sale nu puteau fi confiscate de rege, ele rămânând în patrimoniul Bisericii. Prin abuz, episcopii Transilvaniei i-au impus la dări în bani şi în natură pe români care, în marea lor majoritate, erau ortodocşi. Episcopul se afla pe o poziție superioară față de *voievod* şi *comiți* datorită puterii spirituale cu care fusese învestit.

Prepoziturile erau asemănătoare episcopiilor sufragane (subordonate altor episcopii, fiind create după criterii de importanță, funcțiile fiind deținute de *abați-stareți* care aveau calitatea de episcopi sufragani, adică votanți). *Prepozitura* a reprezentat forma superioară de organizare religioasă a saşilor până la Reformă. Înființată în 1191, *prepozitura* saşilor, cu sediul la Sibiu, depindea numai de Roma, întărindu-se astfel autonomia saşilor spre nemulțumirea nobilimii şi clerului din Ungaria. În timpul lui Andrei al III-lea (1291-1300), drepturile ei au început să fie încălcate de episcopii unguri. Papa Ioan al XXII-lea a fost acela care a transferat drepturile Suveranului Pontif asupra prepoziturii către arhiepiscopii de Strigoniu. Treptat, ea a trecut sub autori-tatea episcopului Transilvaniei. Aşa cum a fost organizată la început şi a continuat să rămână, ea a reprezentat cea mai înaltă instanță religioasă a saşilor. În rândurile saşilor au fost create trei *prepozituri*: la Sibiu (1161-1180); *prepozitura teutonilor* sau a *Bârsei* (1212); *prepozitura Bistriței* (1250).

Prepoziții (episcopii sufragani) aflați în fruntea lor erau aleşi de *Universitas Saxonum* din rândurile preoților – de asemenea aleşi – fiind confirmați mai întâi de Papă, apoi de arhiepiscopii de Strigoniu şi, în final, de episcopii Transilvaniei. *Prepoziții* confirmau *decanii* aleşi de adunările scaunale, după care raportau Papei. Se bucurau de aceeaşi autoritate ca şi episcopii, putând arunca afurisenia şi interdictul în diecezele lor. Puteau funcționa şi ca instanțe supreme, motiv pentru care saşii, până la pierderea autonomiei, nu au apelat decât rareori la judecata regelui.

Arhidiaconatele erau asemănătoare *protopopiatelor* româneşti şi *decanatelor* săseşti. Au reprezentat o creație a bisericii ungare, cu acordul Romei, pentru eparhiile mai întinse şi pentru a-i catoliciza mai uşor pe români. Registrul de socoteli

al lui Raimundo de Bonofatto atestă existența unor *arhidiaconate* cu foarte puține parohii, cum au fost cele de Hunedoara, Alba şi Caraş. Existența lor a permis Bisericii şi regelui să-i controleze pe secui şi să tempereze puterea nobililor din Transilvania.

Numirile de *arhidiaconi* se făceau de către Papă sau de *legatul* (trimisul) său la propunerea episcopilor, arhiepiscopilor şi a regelui. Deşi *arhidiaconii* nu s-au implicat în procesele laice, au fost citați uneori ca martori sau ca întăritori ai actelor. Luau parte atât la *adunările comitatelor,* cât şi la cele *generale*. Aveau drept de afurisenie şi de interdict, dar îl foloseau numai cu aprobare. Erau scoşi cu totul de sub jurisdicția laică, indiferent de natura acuzațiilor ori a părților implicate. Erau chemați să participe la procesele de erezie şi la adunările *conventurilor*. Nu ştim dacă prezența lor la ultimele era un drept, un privilegiu, o obligație sau o invitație.

Diaconatele erau subordonate *arhidiaconatelor*. *Diaconii* răspundeau de un număr de parohii – între cinci şi opt parohii – sau puteau constitui o parohie mare, unde slujeau mai mulți preoți. *Diaconii* aveau acelaşi statut şi aceleaşi obligații ca şi *arhidiaconii*. Făceau parte din clerul înalt şi din rândurile lor se recrutau ierarhii – prepoziții, episcopii, arhiepiscopii, legații. Unii *diaconi* îndeplineau şi slujba de duhovnici sau capelani ai regelui şi ai reginei, poziție extrem de importantă, care le permitea să se amestece în problemele laice, mai ales în politică.

Decanatele erau deopotrivă unități administrative bisericeşti şi instanțe religioase la nivelul scaunelor, compuse din zece parohii. Instanțele *decanale* erau superioare celor laice. *Decanii* erau aleşi de adunarea scaunală şi confirmați de prepoziți şi Papă. Au fost şi cazuri când ei au fost numiți direct de către Roma. Între cele mai cunoscute *decanate* au fost: Braşov, Cisnădie, Tălmaciu, Cristian, Şeica Mare, Sebeş, Orăştie, Satu Mare, Rodna.

După ce saşii şi-au pierdut libertatea religioasă, s-a încercat numirea *decanilor* de către rege, chiar şi de către voievod, ei fiind asimilați nobililor castelani. Ajungându-se la tulburări ca acelea din 1331-1334, Carol-Robert de Anjou a renunțat la acest sistem. S-a încercat apoi numirea *decanilor* de către episcopi, dar Avignonul a restabilit sistemul alegerii lor în adunări şi confirmarea lor de către Papă. În final, *decanatele* au

sfârşit prin a fi asimilate *capitlurilor,* având aceleaşi drepturi şi atribuţii.

Capitlurile funcţionau pe lângă bisericile catedrale din dieceza Transilvaniei, fiind instanţe atât clericale, cât şi laice. Erau compuse din slujitori ai Bisericii desemnaţi de episcop, aleşi de călugări sau numiţi de Papă. Îşi desfăşurau şedinţele în prezenţa *nunţiului papal* sau a trimisului episcopal, dar nu ţineau seama decât de recomandările Papei.

Îndeplineau funcţia de notari regali cu acordul Romei. În această calitate, legalizau, păstrau şi verificau autenticitatea actelor, eliberau copii legalizate. De asemenea, anchetau, audiau martorii, strângeau probe, făceau hotărnicii şi puneri în posesie. Deşi independente faţă de rege şi *voievod*, *capitlurile* au răspuns totdeauna favorabil cererilor acestora, dar nu şi cererilor *comiţilor* sau ale altor baroni.

Conventurile se constituiau la nivelul *marilor abaţii*, cum erau Cluj-Mănăştur, Oradea, Igriş, Cârţa. Membrii lor erau propuşi de călugări şi confirmaţi de Papă. Erau complet independente atât faţă de episcopi şi arhiepiscopi, cât şi faţă de laici. Aveau aceleaşi atribuţii cu ale *capitlurilor* şi se verificau reciproc trimiţând apoi rapoarte Papei. În perioada când dreptul canonic a dominat în Regatul Ungariei, *capitlurile* au jucat rolul unor instanţe superioare de care trebuia să ţină cont şi regele. Este ştiut că hotărârile *Conventului de la Oradea,* din 1208-1236, nu mai puteau fi atacate decât la Roma şi numai dacă nu fuseseră puse deja în aplicare. „Registrul de la Oradea" este dovada acestei situaţii. Din acea perioadă s-a instituit şi practica păstrării în sacristiile bisericilor şi mănăstirilor a actelor – copii şi originale – atât pentru Biserică, cât şi pentru laici. În Europa de Apus, această practică era mult mai veche, din secolele VIII-X şi chiar mai de mult în regatul franc.

Din cele prezentate se poate observa că Biserica Romană, ca peste tot în Europa de Apus, deţinea poziţii importante în Regatul Ungariei, fiind singura instituţie care se sustrăgea aproape total autorităţii laice şi chiar îşi impunea controlul asupra acesteia. Normele sale juridice fuseseră, în secolele XI-XIII, dominante în regat şi oricând puteau să le înlocuiască pe cele laice. Prin pedepsele spirituale – afurisenia, interdictul şi excomunicarea –, Biserica s-a impus cu uşurinţă în faţa regelui şi a baronilor săi. Sistemul de dublă subordonare

a episcopilor, care le dădea dreptul să facă parte din *Consiliul regal,* a permis Suveranului Pontif să dirijeze politica Ungariei în folosul Bisericii, aşa cum proceda şi în celelalte state europene.

Acest sistem nu era propriu doar catolicismului. El ținea de reguli mai vechi impuse de religie puterii temporale. Spre nemul-țumirea laicilor, Biserica a urmărit în permanență să-i domine şi să-i controleze, ajungând deseori la conflicte cu puterea temporală. Conflictul Bisericii Romane cu Ortodoxia, pentru întâietate şi „unitate", ca şi conflictele catolicismului cu alte religii au impus nu o dată obiectivele politico-militare ale Occidentului în estul Europei ori în alte regiuni, cu urmările cunoscute.

În timpul dinastiei angevine, din dorința de a contracara cu orice preț ortodoxia şi pentru a-i forța pe români să treacă la catolicism, Roma a cerut lui Ludovic I să instaureze sistemul „bise-ricii recepte" (oficiale). Prin diplomele din 1365-1366, când a fost legată calitatea de nobil de apartenența la catolicism, s-a urmărit tocmai atragerea românilor la confesiunea romană. Acest lucru nu a reuşit datorită evenimentelor politico-militare de la sud şi est de Carpați, care au permis menținerea ortodoxiei în Transilvania.

În Țara Românească, unele vârfuri ale boierimii, inclusiv primii Basarabi, pare să fi fost catolici, judecând după unele acte papale. După 1330, orientarea Basarabilor către ortodoxie a stâr-nit, cum era şi firesc, reacția Romei, care nu dorea să piardă terenul pierdut. Întemeierea mitropoliei ortodoxe a Țării Româ-neşti în 1359, dublată la 1370 de crearea Mitropoliei Severinului, a însemnat pierderea luptei de către Roma. Deşi în 1381 va fi creată o episcopie catolică a Ungrovlahiei, dependentă de episcopia Transilvaniei, catolicismul în Țara Românească va fi slab reprezentat, restrângându-se la elementele maghiare şi săseşti aflătoare în Țara Românească în vreme ce marea majoritate a populației era ortodoxă.

În Moldova, unde Roma a acționat prin intermediul Ungariei şi Poloniei, catolicismul a fost mai bine reprezentat şi în 1370 s-a organizat episcopia catolică de la Baia, mutată apoi la Siret, dependentă de episcopii polonezi. Treptat, însă, şi aici catolicismul a slăbit şi s-a restrâns în comparație cu avântul ortodoxiei, dar a fost ceva mai bine reprezentat în rândurile populației față de Țara Românească.

2. **Reforma**. După 1520, ideile Reformei inițiate de Luther şi Calvin au pătruns şi în Transilvania, amenințând serios pozițiile deținute până atunci de catolicism. *Luteranismul* sau *evan-ghelismul* a reprezentat prima confesiune reformată din Transilva-nia care s-a răspândit rapid în rândurile saşilor, dar şi ale unor nobili unguri. Noua confesiune a fost oficializată în urma hotărârii Universității săseşti din 1550 şi a apărut astfel o nouă *religie recepta*. La scurt timp s-a impus în rândurile populației maghiare *calvinismul,* care a fost oficializat în 1564. Atât *luteranismul,* cât şi *calvinismul* au urmărit atragerea populației româneşti din Transilvania şi de peste munți, cele două confesiuni grăbind trecerea la adoptarea limbii române ca limbă de cult şi de cancelarie în locul celei slavone. În rândurile populației maghiare sărace s-au dezvoltat alte curente ale Reformei care în 1579 au dus la apariția unei noi confesiuni *unitarianismul,* recunoscută şi ea oficial alături de celelalte. În ce privea catolicismul, acesta s-a menținut mai ales în rândurile secuilor şi, deşi a rămas *religie recepta* între 1556-1716, pozițiile sale au fost serios periclitate de *luteranism* şi *calvinism*. Deşi nu era *religie recepta,* ortodoxia îşi consolidase pozițiile în Transilvania, adepții săi fiind mai numeroşi decât catolicii.

După încorporarea Transilvaniei la Imperiul Habsburgic (1689), autoritățile austriece au urmărit restabilirea pozițiilor catolicismului şi atragerea românilor de partea Romei sub forma „Bisericii unite" sau *greco-catolice*, formă utilizată încă din secolul XVI de către Roma în Regatul Poloniei. „Unirea" cu Roma a unei părți a românilor transilvăneni nu a avut efectele scontate nici pentru români, nici pentru autoritățile austriece, care au continuat să se sprijine pe nobilimea maghiară şi patriciatul săsesc, adepte ale *calvinismului* şi *luteranismului*. Totuşi, crearea confesiunii *greco-catolice* (1698) a avut o însemnătate deosebită pentru români. Prin intermediul acestei confesiuni au fost create şcoli româneşti confesionale şi s-a creat o intelectualitate românească în Transilvania care se va afirma la finele secolului XVIII şi începutul secolului XIX prin intermediul „Şcolii ardelene".

După consolidarea stăpânirii austriece în Transilvania în urma războiului „curuților" şi ridicarea Principatului Transilvaniei la rangul de Mare Principat al Ardealului (1735) au fost recon-firmate *confesiunile recepte* aşa cum fuseseră stabilite anterior

şi
s-a recunoscut acest drept şi bisericii *greco-catolice,* în vreme ce ortodoxia va fi considerată doar o „*confesiune tolerată*" (edictul de toleranță din 1759), chiar dacă din 1761 va fi numit un episcop ortodox al Transilvaniei, dar de origine sârbă pentru a preveni suspiciunile nobililor. Cu toate eforturile Habsburgilor de a restabili *catolicismul* în Transilvania şi Ungaria, confesiunile reformate s-au menținut şi au continuat să joace un rol important în Dietă şi în viața social-economică, influențând astfel deciziile politice ale Vienei chiar dacă acestea nu erau pe placul ei.

3. **Ortodoxia** a fost confesiunea populației majoritare din spațiul românesc. Obligată la defensivă din secolul XII, mai ales în Transilvania, *ortodoxia* s-a menținut în rândurile românilor de peste munți. După organizarea Țării Româneşti şi obținerea independenței şi față de regatul maghiar, Alexandru Basarab a inițiat procesul de organizare instituțională a *ortodoxiei*. După mai multe cereri adresate Patriarhiei din Constantinopol, aceasta a fost de acord în mai 1359 să accepte mutarea mitropolitului Iachint de la Vicina în Țara Românească, fiind astfel organizată Mitropolia Țării Româneşti cu sediul la Curtea de Argeş. A urmat, în 1369-1370, întemeierea unei a doua mitropolii, numită a Severinului, în frunte cu mitropolitul Antim (1370-c. 1381). Noua mitropolie nu a ființat decât până în 1403, când s-a revenit la o singură mitropolie. Conform înțelegerilor inițiale, Mitropolia Țării Româneşti era dependentă de Constantinopol, care numea pe ierarhi fără amestecul domnilor. Ulterior s-a ajuns la o formulă nouă. Domnii numeau ierarhii, care erau apoi hirotoniți de Patriarhie. Prin întemeierea Mitropoliei Țării Româneşti, Patriarhia urmărise recăpătarea influenței pierdute în Transilvania şi Ungaria, acordând mitropolitului muntean titlul de „a toată Ungaria", apoi doar pe cel de „exarh al Plaiurilor", adică al Transilvaniei.

Mitropolia a rezidat la Argeş până la începutul secolului XVI, când s-a mutat la Târgovişte, unde era şi Curtea domnească, pentru ca din secolul XVII ea să aibă reşedința la Bucureşti, acolo unde rezidau şi domnii.

După 1370 s-a trecut la organizarea monahismului de rit bizantin, conform normelor mişcării *isihaste* inițiate la Athos şi introduse la noi de călugărul Nicodim, ctitorul mănăstirilor

Vodița, Tismana (1372-1376) şi Prislop în Transilvania. În 1386-1388 au fost ctitorite mănăstirile Cotmeana şi Cozia, numărul acestora sporind în timpul domniilor lui Mircea cel Bătrân şi ale urmaşilor săi. Din secolul XV, domnii munteni au adoptat o politică de protecție a *ortodoxiei* din Balcani şi din Imperiul otoman, care s-a perpetuat pe tot parcursul evului mediu şi care s-a concretizat în importante danii în bani şi în natură către marile centre religioase de la Athos, Constantinopol, Ierusalim, Alexandria şi din alte părți, iar din secolul XVII prin închinarea majorității mănăstirilor interne unor centre monahale şi ierarhice din afară, cu consecințe în plan social-economic, dar şi politic.

În timpul lui Radu cel Mare (1495-1508), prin venirea în Țara Românească a fostului patriarh Nifon, s-a trecut la reorganizarea Bisericii muntene. Au fost inființate episcopiile de la Râmnicu Vâlcea şi Buzău, iar mănăstirile importante – Tismana, Cozia – au devenit *stavropighii* (dependente direct de Patriarhie). Starețiilor lor au primit titlul de *arhimandriți,* devenind locțiitorii episcopilor în funcție. Încă de pe vremea lui Vladislav I (1365-c.1377), mănăstirile muntene primiseră dreptul de *samovlastie*, adică erau autonome în ce privea organizarea internă şi laicii nu se puteau amesteca în hotărârile obştei călugărilor. Acest drept a fost însă deseori încălcat de domni şi boieri, ca şi de călugării greci prezenți în țară din secolul XVI şi a fost nevoie ca, periodic, domnii să reafirme dreptul de *samovlastie* al mănăstirilor, anulând alegerile şi hotărârile abuzive şi amenințând cu blestemul şi afurisenia pe cei care ar fi continuat să încalce hotărârile lor.

În secolul XVII a fost creată episcopia, apoi mitropolia Proilavului sau a Brăilei, care avea jurisdicție în raialele turceşti de la Dunăre, în raiaua Tighinei şi în Bugeac şi care a fost desființată la începutul secolului XIX. La finele secolului XVII (1784), a fost înființată Episcopia Argeşului şi s-a pus problema creării unei arhiepiscopii la Târgovişte, dar la opoziția Mitropoliei proiectul a fost amânat şi apoi abandonat.

Din punct de vedere social-politic, la începuturile Țării Româneşti, ierarhii munteni şi starețiii participau la viața politică, la fel ca în celelalte state europene. Din vremea lui Mircea cel Bătrân, această implicare în politică a clerului a încetat. Încercarea lui Nifon de a se amesteca în politica țării a dus la un conflict între el şi domnul Radu cel Mare, soldat cu plecarea lui

Nifon din țară, nu înainte de a-l afurisi pe domn şi a arunca *anatema* (blestemul) asupra țării, în special asupra boierilor. Abia din a doua jumătate a secolului a XVI, clerul revine în viața politică, fiind implicat în unele probleme interne. Din secolul XVII, prezența clericilor în *sfat* devine constantă, iar în secolul XVIII mitropolitul ajunge să prezideze *Sfatul domnesc* şi *Divanul*, tradiția păstrându-se până la mijlocul secolului XIX. În calitatea lor de stăpâni absoluți, domnii munteni s-au ferit să implice clerul în viața politică pentru a nu le fi micşorată puterea şi pentru a nu putea fi controlați. Pe măsură ce puterea lor a scăzut datorită instituirii controlului factiunilor şi dregătorilor asupra domniei, clerul a profitat de situație pentru a reveni în viața politică şi pentru a obține drept de jurisdicție, inclusiv în probleme laice, situație confirmată prin codul juridic *Îndreptarea legii* din 1652.

În Țara Românească, mănăstirile şi bisericile au jucat un rol important sub aspectul culturii şi al educației. Aici s-au înființat primele tiparnițe (Dealu – 1508) şi au apărut primele tipărituri şi tot aici s-au înființat primele şcoli, mai întâi pentru cler şi fiii de boieri şi de domni, apoi şi pentru fiii târgoveților bogați. Asemenea şcoli, patronate de domni şi chiar de unii boieri, s-au înființat pe lângă biserici şi mănăstiri din Câmpulung, Târgovişte, Bucureşti, Buzău, Râmnic şi Craiova. În ce priveşte tipografiile, în secolele XVII-XVIII au ființat la mănăstirile din Câmpulung, Târgovişte, Dealu, Govora, Râmnic, Snagov, Căldăruşani, Plum-buita, Bucureşti, Văcăreşti, Buzău şi în alte părți, numărul lor sporind în secolul XVIII.

În Moldova, unde influențele catolice au fost mai puternice şi de lungă durată, *ortodoxia* s-a organizat mai târziu şi în condiții diferite față de Țara Românească. Întemeiată după 1376, cu sprijinul mitropolitului Haliciului, Mitropolia Moldovei a reprezentat un act de voință politică internă, ceea ce a dus la un conflict cu Bizanțul. Patriarhii de la Constantinopol au încercat de mai multe ori să numească ierarhi greci în locul lui Iosif şi al lui Meletie şi nu au recunoscut organizarea bisericească a Moldovei decât târziu în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400 – 1432) în urma intervenției de mediere a lui Mircea cel Bătrân (1401-1402). Şi aici însă s-a ajuns la aceeaşi situație ca în Țara Românească, în sensul că ierarhii vor fi numiți de domn şi vor fi hirotoniți la Bizanț. În secolul XV au fost organizate

episcopiile de Rădăuți şi Roman, iar în secolul XVI Episcopia Huşilor. Anterior, la 1401, Alexandru cel Bun a permis înființarea unei episcopii armene la Suceava, datorită numărului mare de armeni prezenți în Moldova. În afara episcopiilor menționate, şi Neamțul a jucat un rol important între ierarhi, arhimandritul de acolo fiind socotit un fel de vicar de episcop (locțiitor). Sediul Mitropoliei Moldovei a fost mai întâi la Suceava, unde era şi reşedința domnului. Din secolul XVII s-a mutat la Iaşi, unde a rămas până la Unirea din 1859.

În pofida influențelor catolice, apoi şi a husitismului, *ortodoxia* a câştigat tot mai mult teren în Moldova, primind influențe şi din Țara Românească ori din Rusia. Totuşi, aici frământările religioase au fost destul de puternice până în secolul XVI, datorită opoziției *catolicismului,* dar şi influențelor *Reformei,* iar oscilarea unor domni între *ortodoxie*, *catolicism* sau *calvinism* a accentuat asemenea frământări şi a determinat Patriarhia să amâne recunoaşterea titlului de *domn* pentru *voievozii* moldoveni până în a doua jumătate a secolului XVI.

În ce priveşte organizarea monahală, aceasta pare să se fi realizat în urma influențelor din Țara Românească, primele mănăstiri fiind Bistrița şi Neamț, la începutul secolului XV, urmate de Probota, Moldovița, Putna şi Voroneț. Ca şi în Țara Românească, şi în mănăstirile din Moldova s-a aplicat principiul *samovlastiei,* care a fost încălcat de domni şi boieri în mai multe rânduri. De asemenea, voievozii moldoveni au făcut danii importante unor mănăstiri de la Athos, iar din secolul XVII şi aici s-a practicat pe scară largă închinarea mănăstirilor interne către marile lavre monahale sau centrele ierarhice importante. La mijlocul secolului XVII, Vasile Lupu s-a afirmat ca un ocrotitor al *ortodoxiei* din Imperiul otoman şi ajunsese să condiționeze chiar politica Patriarhiei din Constantinopol.

Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova clerul s-a implicat în viața politică ierarhii, controlând *voievozii* şi *domnii* şi conducând *Sfatul domnesc* sau *Divanul*. Mai mult, ei aveau drept de jurisdicție în eparhiile lor, puteau strânge dări şi puteau face danii, situație inexistentă în Țara Românească.

Şi în Moldova, mănăstirile au jucat un rol cultural important, Bistrița, Neamț, Putna şi Dragomirna devenind adevărate centre de copiat manuscrise şi de miniaturistică, unele din exemplarele realizate aici devenind adevărate valori

ale artei medievale europene. Începând cu secolul XVII, activitatea tipografică s-a dezvoltat în Moldova şi apoi cea cărturărească. La aceasta au contribuit şi eforturile unor domni care au aderat la *Reformă*, aşa cum a fost Despot vodă, care a întemeiat o şcoală la Cotnari. De asemenea, în dezvoltarea tiparului şi a învățământului un rol important l-a avut mitropolitul Petru Movilă al Kievului, descendent al familiei Movileştilor .

Ierarhii moldoveni şi-au extins activitatea şi la românii de peste munți chiar dacă nu primiseră un titlu oficial de la Constan-tinopol, dar se bucurau de protecția voievozilor şi *domnilor* în scaun, activitatea lor fiind mai intensă în a doua jumătate a secolului XV şi în secolul XVI.

Din punct de vedere arhitectural, Țara Românească s-a orientat spre modelele bizantine şi sud-slave peste care s-au suprapus forme interne din care s-a născut, în secolele XVI-XVIII, un stil „românesc" specific arhitecturii religioase din Muntenia şi Oltenia. În Moldova, influențele catolice venite din Transilvania şi Polonia şi-au pus amprenta asupra arhitecturii religioase, dar şi aici au apărut forme proprii, specifice bisericilor şi mănăstirilor din Moldova. Este de reținut că un aspect aparte l-a constituit pictura religioasă moldovenească, care a evoluat după canoanele bizantine şi a atins apogeul în secolele XV-XVI prin decorarea exterioară a unor biserici şi mănăstiri precum Voroneț, Humor, Putna, Moldovița, Sucevița – picturi care, ca şi miniaturile, se înscriu în patrimoniul artistic şi cultural al civilizației europene medievale.

În *Transilvania* a existat o organizare religioasă de tip ortodox încă din secolele X-XI, evident, sub controlul Bizanțului. Se ştie că au existat episcopii sau mitropolii ortodoxe cu ierarhi greci la Morisena şi Alba Iulia, atestate din secolul XI. La începutul secolului XIII, Papa vorbea de o episcopie grecească aflată pe moşia unui „cneaz Bâlea" (1204). În aceeaşi perioadă sau ceva mai devreme, în Făgăraş existase o organizare religioasă *ortodoxă* – o mănăstire ori o episcopie – desființată de venirea călugărilor cistercieni, care au fondat abația de la Cârța. Din secolul XIII sau începutul celui de-al XIV-lea datează primele biserici româneşti din piatră aflate în zona Hațegului la Densuş, Strei, Sântămăria Orlei, Streisângiorgiu şi în alte părți din sudul Transilvaniei. Numărul acestora a sporit în secolul XIV, după întemeierea Țării Româneşti. De asemenea, biserici

ortodoxe, în special din lemn, au existat din secolul XIV în Maramureş, la Cuhea, Giuleşti, Peri, numărul lor sporind în regiunile mărginaşe ale Transilvaniei şi în Banat sub influenţa *ortodoxiei* din Ţara Românească şi Moldova ori a celei din lumea slavă.

În 1391, mănăstirea din Peri a devenit o *stavropighie*, starețiii de aici îndeplinind rolul unor adevărați *episcopi* pentru românii din Maramureş. La Râmeț (Alba) exista pe la 1376 un episcop Ghelasie iar în jurul anului 1456 este amintit un alt ierarh, Ioan, care avea sub jurisdicție românii din părțile Hațegului şi din Banat. În ce priveşte Ţara Făgăraşului, după intrarea acesteia în componența Țării Româneşti, organizarea religioasă s-a făcut în ritul *ortodox*. Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu românii din Ţara Bârsei şi din Şcheii Braşovului, unde domnii munteni au ctitorit biserica „Sfântul Nicolae" folosită şi ca necropolă domnească şi boierească.

În secolul XV, încercările voievozilor moldoveni şi ale domnilor munteni de a organiza eparhii ortodoxe în Transilvania s-au înmulțit. Potrivit lui Nicolae Iorga, centre eparhiale *ortodoxe* ale românilor şi slavilor din Transilvania şi Maramureş au fost, în ordine cronologică: exarhii şi egumenii de la mănăstirea „Sfântul Mihail" din Perii Maramureşului, între 1391-1494; episcopii de Vad între 1523-1550; episcopii români de Muncaciu la 1600-1614, după care au urmat episcopi ruşi până la 1688. După 1570, *Episcopia de Vad şi Maramureş* se va reorganiza în *Episcopia de Ardeal şi Maramureş* sau *pentru Ardealul de Sus.* Existența acestei noi episcopii se va încheia în 1631 când a fost anexată de mitropolitul Ardealului Ghenadie Brad, dar ierarhi nerecunoscuți de către autorități au continuat să funcționeze până la sfîrşitul perioadei pe care o analizăm, şirul lor putându-se urmări până la 1869 când a fost înființată *Episcopia de Gherla*. La 1456 este menționat episcopul ortodox Ioan de Caffa rătăcitor prin Transilvania. Între 1489-1538 sunt menționați episcopii români de la Feleac, lângă Cluj, cu numele Marcu, Daniil şi Petru.

Spre deosebire de Ţara Românească şi Moldova, în Transilvania s-a dezvoltat instituția *protopopiatului,* asemănătoare *arhidiaconatului* şi *decanatului*, dar protopopii români aveau drepturi episcopale putând hirotonisi preoți. Aşa, de pildă, în perioada 1503-1648, au funcționat la Segheşti pe

Crişuri şase *protopopi* cu drepturi episcopale, din care doi au fost calvinizanți datorită politicii duse de principii Transilvaniei de a-i atrage pe români la Reformă. Alți protopopi cu drepturi episcopale au fost cei de Hunedoara şi Hațeg, amintiți între 1506-1659. Între 1557-1562 s-a încercat organizarea unei episcopii ortodoxe la Geoagiul de Sus, ierarhii fiind recunoscuți de Izabela Zápolya.

Din dorința de a-i atrage pe români la Reformă, între 1566-1577 s-a încercat organizarea unei episcopii calvine a românilor din toată Transilvania, care a funcționat între 1566-1577 avându-i ca titulari pe Gheorghe de Sângiorz şi Pavel de Turda, după care *ortodoxia*, deşi nerecunoscută oficial, s-a impus, datorită împrejurărilor politico-militare, prin episcopii ortodocşi hirotoni-siți la Pečs sau în Țara Românească şi Moldova. Începutul acestei episcopii ortodoxe de la Alba Iulia s-a făcut în 1571 prin recunoaş-terea lui Eftimie de Neamț. După 1578, unii episcopi şi-au luat titlul de mitropolit, ca arhiepiscopul Ghenadie, în vreme ce la 1597-1599, în urma intervențiilor lui Mihai Viteazul, s-a înființat la Alba Iulia o Mitropolie a Ardealului în frunte cu Ioan de Prislop, care va păstori cu întreruperi până în 1601-1602. Sediul acestei mitropolii româneşti, care s-a menținut până în 1700, a funcționat atât la Alba Iulia, cât şi la Făgăraş (1652-1680), având între ierarhi personalități ca Simeon Ştefan (1643-1652) şi Sava Brancovici (1656-1683).

Toate aceste încercări de organizare religioasă a românilor din Transilvania au exprimat nu numai legăturile cu frații lor de peste munți, ci mai ales stăruința lor întru *ortodoxie*, poate şi în „Biserica primară" anterioară schismei, pe care o moşteniseră dintr-o tradiție bizantino-slavă înainte de impunerea definitivă a *catolicismului*. Păstrarea ortodoxiei, în pofida ofertelor tentante ale reformaților luterani şi calvini ori ale „unirii" cu Roma, va determina în final guvernul de la Viena să accepte „sfătuirea" împărătesei în acordarea „Edictului de toleranță" față de *ortodocşi,* dar avatarurile religioase ale românilor vor continua în perioada următoare, Viena căutând şi găsind noi soluții pentru a bloca recunoaşterea confesiunii etniei majoritare, care ar fi pus în peri-col „echilibrul" stabilit încă din 1437 prin *Unio Trium Nationum.*

BIBLIOGRAFIE

I. **Izvoare şi instrumente de lucru**

xxx, *Călători străini despre țările române,* I-X/1, 2, colecție îngrijită de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1968-2002.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Vătafu-Găitan, Silvia; Duca-Tinculescu, Doina; Bâzgan, Melentina, *Catalogul documentelor Țării Româneşti,* V-VII, Bucureşti, 1985, 1993, 1999.

xxx, *Documente privind Istoria României: A. Moldova, veac.XIV-XVII; B. Țara Românească, veac. XIII-XVII; C. Transilvania, veac. XI-XVII,* Bucureşti, 1951-1956.

xxx, *Documenta Romaniae Historica: A. Moldova, I-III, XVI-XX; B. Țara Românească, I-IX, XI, XIX-XXIII, XXXII-XXXV; C. Transilvania, X-XIII; D. Relații între țările române,* I, Bucureşti, 1966.

xxx, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar,* volum coordonat de Ovidiu Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (Versiunea originală), ediție critică de G.Mihăilă, Bucureşti, 1996.

II. **Lucrări generale**

Andreescu, Mihail, M., *Puterea domniei în Țara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1999.

Bodogae, Teodor, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos,* Sibiu, 1940.

Bréhier, L., *La civilization byzantine*, 2-e, Paris, 1970.

Busuioc, Dan-Nicolae – Von Hasselbach, *Țara Făgăraşului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța,* I-II, Cluj-Napoca, 2000.

Condurache, Gheorghe, *Relațiile Țării Româneşti şi Moldovei cu Ungaria până la 1526,* Bucureşti, 1898.

Costăchel, V.; Panaitescu, P., P.; Cazacu, A., *Viața feudală în Țara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII),* ed. a 2-a, Bucureşti, 1957.

Diehl, Charles, Manuel, *D'art byzantin,* Paris, 1910.

Drăguț, Vasile, *Arta românească,* I, Bucureşti, 1982.

Giurescu, Constantin, C., *Istoria românilor,* II/1-2, III/2, Bucureşti, 1943-1946.

Le Goff, Jacques, *Civilizația occidentului medieval,* Bucureşti, 1970.

Haussig, W., H., *A History of Byzantine Civilization,* translated by S.M. Hussley, New Yorck, Washington, 1971.

Huizinga, Johan, *Amurgul evului mediu,* Bucureşti, 1993.

Inalcik, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică. 1300-1600,* Bucureşti, 1996.
Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor,* Bucureşti, 1982.
Iorga, Nicolae, *Moştenirea bizantină în ţările române,* Bucureşti, 1913.
Idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane,* Craiova, 1921.
Idem, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* I-II, ed.a 2-a, Bucureşti, 1929, 1932.
Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, I-II, Bucureşti, 1969.
Idem, *Bizanţ după Bizanţ,* Bucureşti, 1972.
Idem, *Studii asupra evului mediu românesc,* Bucureşti, 1984.
Idem, *Locul românilor în istoria universală,* Bucureşti, 1985.
Idem, *Despre cronici şi cronicari,* Bucureşti, 1988.
Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria,* Bucureşti, 1988.
Idem, *Istoria românilor,* III-VI, ed.a 2-a, Bucureşti, 1993-2000.
xxx, *Istoria României* (tratat), II-III, Bucureşti, 1962, 1964.
xxx, *Istoria României. Transilvania,* Cluj-Napoca, 1997.
xxx, *Istoria românilor* (tratat), III-IV, Bucureşti, 2001.
Lupaş, Ioan, *Din istoria Transilvaniei,* Bucureşti, 1988.
Maior, Petru, *Istoria bisericii românilor,* I-II, Bucureşti, 1995.
Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* I-II, ed. a 2-a, Bucureşti, 1991.
Soloviov, Vladimir, *Rusia şi Biserica universală,* Bucureşti, 1994.
Stănescu, Dumitru, *Viaţa religioasă la români,* Bucureşti, 1906.
Ştefănescu, Ştefan, *Istoria medie a României,* I-II, Bucureşti, 1990-1991.
Turcuş, Şerban, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea,* Bucureşti, 2001.
Zamfirescu, Dan, D., *Ortodoxie şi romano-catolicism în specificul existenţei lor istorice,* Bucureşti, 1992.
Xenopol, Alexandru, D., *Istoria românilor din Dacia Traiană,* II-IV, ed. a 4-a, Bucureşti, 1986-1993.

III. **Lucrări speciale, studii şi articole**

Andreescu, Mihail, M., *Câteva probleme privind creştinismul romă-nesc,* în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, an. LXII (1995), p. 116-126.
Idem, *Istoricul mănăstirii Trivale de la fundare până la 1800. Domeniul funciar şi fondul de documente,* Bucureşti, 2001.

Andreescu, Mihail, M., Barnea, Alexandru, *Dicționar mitico-religios,* în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, an. LXVII (2002), p. 235-256.
Auner, Carol, *Episcopia de Seret (1371-1388),* în „Revista catolică", Bucureşti, 1913, p. 226-245.
Idem, *Episcopia Argeşului,* în „Revista catolică", 1915, p. 439-451.
Báko, G., *Cavalerii teutoni în Țara Bârsei,* în „Studii", Bucureşti, an. X (1957), p.143-160.
Bazilescu, Ştefan, *Relațiile lui Neagoe Basarab cu lumea ortodoxă în afara granițelor Țării Româneşti,* în „Mitropolia Olteniei", Craiova, an.XXIII-XXIV (1971-1972), p.676-690; 374-384.
Bălaşa, Dumitru, *De la Mitropolia Severinului la Mitropolia Olteniei (1370-1970),* în „Mitropolia Olteniei", Craiova, an. XXII (1970) p. 333-354.
Berechet, Ştefan, Gr., *Dreptul vechilor noştri ierarhi la judecarea mirenilor,* în „Biserica Ortodoxă Română", Bucureşti, an. LXV (1938) p. 741-761.
Boldur, Alexandru, V., *Biserica în timpul domniei lui Ştefan cel Mare,* în „Biserica Ortodoxă Română",, an. XCI (1964), p.717-729.
Chihaia, Pavel, *Tradiții răsăritene şi influențe occidentale în Țara Românească,* Bucureşti, 1993.
Constantinescu, Radu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII-XVI,* în „Studii şi materiale de istorie medie", Bucureşti, VI/1973, p. 174-190.
Cronț, Gheorghe, *Justiția bisericească din Moldova şi Țara Românească în secolele XIV-XVIII,* în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", Iaşi, an. LI (1975), p. 258-274; an. LII (1976), p. 338-359.
Dobrescu, Nicolae, *Rolul bisericii în trecutul românesc,* Bucureşti, 1909.
Floca, I., N., *Considerații privind creştinismul şi existența unei biserici organizate pe pământul țării noastre,* în *„Mitropolia Ardealului"*, Sibiu, 1972, p. 698-707.
Moisescu, Gheorghe, I., *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV,* Bucureşti, 1942.
Munteanu, Vasile, *Organizarea mănăstirilor româneşti în comparație cu cele bizantine până la 1600,* Bucureşti, 1984.
Nägler, Thomas, *Aşezarea saşilor în Transilvania,* Bucureşti, 1981.
Pall, I., M., *Originea catolicilor în Moldova şi franciscanii păstorii lor de veacuri,* Sabaoani-Neamț, 1942.

Papacostea, Şerban, *Moldova în epoca Reformei. Contribuții la istoria societății moldoveneşti în veacul al XVI-lea,* în „Studii", Bucureşti, an.XI (1958), p.61-71.
Podlacha, Wladyslaw; Nandriş, Grigore, *Umanismul picturii murale postbizantine în estul Europei,* Bucureşti, 1985.
Popa, Victor, *Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transil-vaniei din secolul al XV-lea şi al XVI-lea şi raporturile ei cu Moldova,* în „Mitropolia Banatului", Timişoara, an. VIII (1958), p. 387-436.
Simionescu, Dan, *Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Țara Românească,* în „Biserica Ortodoxă Română", Bucureşti, an. LXXXV (1958), p. 1005-1034.

CONCLUZII

Aflate în zona de contact dintre estul şi vestul Europei şi dintre Orient şi Occident, statele româneşti au primit, în mod firesc, influenţe din cele două direcţii şi în privinţa organizării instituţionale. Datorită împrejurărilor politico-militare şi situaţiei etnice, influenţele occidentale au fost mai puternice şi mai bine conturate în Transilvania şi parţial în Moldova şi mai slabe în Ţara Românească.

Pe lângă aceste influenţe s-au dezvoltat şi unele forme instituţionale originale, iar cele preluate de la vecini sau de la alte popoare au fost adaptate condiţiilor interne de dezvoltare ale fiecărui stat în parte. Este de reţinut că în Transilvania etniile existente – români, maghiari, saşi şi secui – au avut propriile forme instituţionale şi s-au bucurat multă vreme de o largă autonomie internă care le-a permis să le păstreze şi să le dezvolte pe tot parcursul evului mediu. Totuşi, au existat şi situaţii când etniile s-au influenţat reciproc, situaţie din care au rezultat instituţii specifice doar Transilvaniei şi nu întregului regat maghiar.

La sud de Carpaţi, influenţele occidentale au fost relativ puternice în secolul XIV, dar ele au slăbit treptat până la Reformă, fără a dispare cu totul. Perioada Reformei a reprezentat un prilej pentru saşi şi unguri de a-şi extinde influenţele peste munţi, dând românilor prilejul să treacă la folosirea limbii române în biserică şi cancelarie şi să-şi adapteze unele instituţii la noile condiţii. Perioada dominaţiei otomane, în special epoca turco-fanariotă au însemnat sporirea influenţelor orientale în Ţara Românească şi preluarea unor instituţii de la Poartă, fără a fi neglijate influenţele moderne venite din Occident.

În Moldova, influențele occidentale venite prin Transilvania şi Polonia s-au menținut mai multă vreme – secolul XVI –, dând un caracter aparte organizării interne. Peste aceste influențe s-au suprapus cele munteano-sud-slave-bizantine şi cele orientale şi ruseşti, ceea ce a determinat crearea unor instituții unice acestui spațiu. De aici diferențele instituționale, deşi în multe cazuri termenii sub care erau cunoscute au fost aceiaşi în Țara Românească şi Moldova.

Şi în ce priveşte organizarea religioasă, au existat diferențe de la un stat la altul chiar în ce priveşte ortodoxia. Chiar dacă marea majoritate a românilor a optat pentru ortodoxie, ceea ce a constituit un factor de unitate a tuturor românilor, formele de organizare religioasă şi poziția Patriarhiei față de fiecare stat în parte au fost diferite. Merită subliniat că, deşi a fost multă vreme prigonită şi nerecunoscută oficial, ortodoxia s-a menținut în Transilvania, iar în secolul XVIII autoritățile austriece au sfârşit prin a o tolera oficial, ceea ce, după părerea noastră, a echivalat cu o recunoaştere *de facto* a confesiunii majorității românilor ardeleni.

Deşi am făcut doar o prezentare succintă a unor categorii de instituții medievale din spațiul românesc, credem că am dovedit că între instituțiile din cele trei state nu se mai poate pune semnul egalității şi cu atât mai mult al identității, deşi unele erau aparent comune. Credem că am reuşit să evidențiem, astfel, diversitatea formelor de organizare instituțională în cadrul unității de limbă, teritoriu şi religie a tuturor românilor.

BIBLIOGRAFIE OBLIGATORIE

Andreescu, Mihail, M., *Puterea domniei în Țara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 1999.

Brătianu, Gheorghe, I., *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române,* Bucureşti, 1996.

Idem, *Adunările de stări în Europa şi în țările române în evul mediu,* Bucureşti, 1996.

Giurescu, Constantin, C., *Istoria românilor,* I-III, Bucureşti, 2000.

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor*, III-VI, Bucureşti, 1993-2000.

xxx, *Istoria românilor,* III-IV, Bucureşti, 2001.

Stoicescu, Nicolae, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1968.

Ştefănescu, Ştefan, *Istoria românilor,* I-IV, Bucureşti, 1990-1998.

ÎNTREBĂRI
PENTRU AUTOEVALUAREA STUDENȚILOR

1. Ce sunt instituțiile şi când au apărut ele?
2. Definiți conceptul de instituție şi domeniul său de activitate.
3. Care este geneza instituțiilor româneşti?
4. În ce context au evoluat instituțiile româneşti?
5. Care este stadiul studierii instituțiilor în istoriografia românească?
6. Care sunt criteriile de clasificare a instituțiilor şi tipurile de instituții?
7. Există un model unic de prezentare a instituțiilor? Comentați de ce.
8. Care sunt unitățile administrației locale şi felul lor?
9. Ce diferențe apar între sat şi oraş? Comentați de ce.
10. De ce organizarea instituțiilor româneşti locale din Transil-vania a fost diferită de cea a instituțiilor maghiarilor, saşilor şi secuilor?
11. Care sunt unitățile teritorial-administrative din Transilvania?
12. De ce în Transilvania nu a existat o organizare teritorial-administrativă unitară?
13. Ce diferențe apar între oraşele muntene şi cele moldovene?
14. Prin ce se deosebesc județele muntene de ținuturile moldovene?
15. Ce asemănări şi deosebiri găsiți între conducătorii județelor şi ai ținuturilor? Cum explicați aceasta?
16. Ce era voievodatul?
17. Cum a evoluat instituția voievodatului în Transilvania comparativ cu Țara Românească şi Moldova?
18. Ce rol a jucat instituția ducatului în Transilvania?
19. Ce înțelegeți prin conceptul de *regnum Transilvaniae*?
20. Cum a apărut şi evoluat Principatul Transilvaniei?
21. De ce au menținut Habsburgii Principatul Transilvaniei?
22. Cum s-a ajuns de la voievodat la domnie în Țara Românească?
23. Ce caracter a avut domnia munteană şi de ce?

24. Cum a evoluat instituția domniei în Moldova şi care au fost consecințele?

25. Care sunt diferențele dintre domnia munteană şi cea moldoveană? Cum le explicați?

26. Ce era Consiliul domniei şi de unde a fost împrumutat modelul?

27. Cum a apărut şi a evoluat Sfatul domnesc? Care erau componența şi atribuțiile lui?

28. De câte feluri erau sfaturile şi ce caracter aveau ele în Țara Românească şi Moldova?

29. Explicați geneza Dietei Transilvaniei.

30. De ce românii nu au fost reprezentați ca nație în Dietă?

31. Ce sunt facțiunile boiereşti şi nobiliare? Ce rol au jucat ele în Principatele Române?

32. Care a fost perioada de apogeu a facțiunilor în Țara Românească şi ce consecințe a avut asupra domniei?

33. De ce Adunarea Țării era o instituție extraordinară fără un statut precis?

34. Ce sunt dregătoriile şi care este geneza lor?

35. De câte feluri sunt dregătoriile ?

36. Evidențiați diferențele dintre dregătoriile de acelaşi fel din Țara Românească şi Moldova.

37. De ce credeți că a sporit numărul dregătoriilor şi al dregătorilor în secolele XVI-XVII?

38. Care este geneza dregătoriilor apărute în secolele XVII-XVIII şi ce semnificație are aceasta?

39. Care a fost confesiunea românilor şi ce caracter a avut ea?

40. Cum a ajuns catolicismul să se instituie în Transilvania şi peste munți?

41. Ce rol au jucat instituțiile religioase în viața laică din Transilvania?

42. Ce semnificație a avut Reforma pentru români?

43. Ce semnificație deosebită a avut organizarea religioasă ortodoxă a Țării Româneşti?

44. Cum s-a creat şi a evoluat Mitropolia Moldovei până în secolul XV?

45. Ce rol a jucat monahismul athonit în Țara Românească şi Moldova?

46. Ce erau stavropighiile şi ce rol au jucat ele?

47. Cum s-a implicat ortodoxia în viața politică a Principatelor Române şi cu ce consecințe?

48. Cum a evoluat ortodoxia în Transilvania şi de ce?

49. Care credeți că este însemnătatea bisericii greco-catolice pentru români?

50. Ce rol a jucat biserica în viața românilor din punct de vedere cultural-ştiințific?